

S/3801

AKADEMIA OBRONY NARODOWEJ
MINISTERSTWO KULTURY I SZTUKI

Władysław BIAŁEK
Alicja BIAŁEK-GUILLEMETTE

OCHRONA DÓBR KULTURY
PRZED SKUTKAMI
NADZWYCZAJNYCH ZAGROŻEŃ

WARSZAWA

1998

AKADEMIA OBRONY NARODOWEJ
MINISTERSTWO KULTURY I SZTUKI

Władysław BIAŁEK
Alicja BIAŁEK-GUILLEMETTE

OCHRONA DÓBR KULTURY
PRZED SKUTKAMI
NADZWYCZAJNYCH ZAGROZEŃ

WARSZAWA

1998

Niniejszy materiał studyjny jest przeznaczony do wykorzystania na Wyższych Kursach Obronnych dla kierowniczej kadry administracji państwowej.

SPIS TREŚCI

I. Wprowadzenie	5
II. Konwencja haska z 1954 r. o ochronie dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego	12
III. Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego	31
IV. Ochrona dóbr kultury przed skutkami nadzwyczajnych zagrożeń w Rzeczypospolitej Polskiej	38
V. Rola i miejsce formacji obrony cywilnej w ochronie i zabezpieczeniu dóbr kultury przed skutkami nadzwyczajnych zagrożeń	69
VI. Rola i miejsce wojska w ochronie dóbr kultury przed skutkami nadzwyczajnych zagrożeń	82
Zakończenie	103
Wykaz źródeł i literatury	108

I. WPROWADZENIE

Dobra kultury stanowią materialne i duchowe świadectwo dziejów narodu. Są dorobkiem myśli i pracy wielu pokoleń. Świadczą o ciągłości narodu, państwa i tradycji. Dziedzictwo kulturalne jest skutecznym środkiem przyspieszania integracji społecznej, wzmacniania więzi narodowej, pogłębiania świadomości historycznej oraz upowszechniania wiedzy i kultury.

Ochrona dóbr kultury wynika z naturalnych procesów warunkujących ich istnienie jako podstawy narodowej tradycji. Podyktowana jest zarówno interesem narodowym, jak i świadomością wartości ogólnoludzkich. Szkody wyrządzone dobrom kultury jakiegokolwiek narodu, stanowią uszczerbek w dziedzictwie kulturalnym całej ludzkości. Dlatego ochrona dóbr kultury przed utratą i zniszczeniem na skutek naturalnych kataklizmów lub konfliktów zbrojnych, należy do podstawowych obowiązków cywilizowanego państwa i jego społeczeństwa. W Rzeczypospolitej Polskiej, gromadzone w okresie przeszło tysiącletnich dziejów, dobra kultury narodowej ulegały ciągłym zniszczeniom i grabieżom na skutek tragicznych wydarzeń, jakich nie szczędziła nam historia. Stąd waga i znaczenie ochrony tego co pozostało, jako kulturalne dziedzictwo przeszłości, w spadku dla następnych pokoleń, aby nie zatraciły narodowej tożsamości i utrzymały świadomość swego wkładu w ogólnoludzki rozwój cywilizacji.

Dobra kultury narażone bywają na uszkodzenie, utratę lub całkowite zniszczenie przez naturalny rozkład, klęski żywiołowe, katastrofy, działalność terrorystyczną i kradzieże zorganizowanych grup przestępczych, negatywne skutki nie kontrolowanych zaburzeń społecznych, a szczególnie podczas zagrożenia bezpieczeństwa państwa i konfliktu zbrojnego. Konflikty zbrojne są najostrzejszym przejawem konfliktów społecznych przy użyciu broni i środków niszczenia, które powodują ogromne straty w dobrach kultury. Stąd wiek XX charakteryzował się szczególnie zabiegami o skodyfiko-

wanie w międzynarodowym prawie konfliktów zbrojnych problemów dotyczących ochrony dóbr kultury. Społeczność międzynarodowa wielokrotnie i stopniowo dochodziła do obecnych rozwiązań konwencyjnych poprzez umowy dwustronne, uregulowania o zasięgu regionalnym, aż do konwencji o ochronie dóbr kultury na wypadek konfliktu zbrojnego, ratyfikowanych przez zdecydowaną większość państw na świecie.

Troska organizacji międzynarodowych o poszanowanie dóbr kultury, podczas konfliktów zbrojnych, posiada głębokie, historyczne uzasadnienie. Historia wojen na całym świecie zawiera tak wielką ilość aktów niszczenia i grabieży dokonanych na dobrach kultury, że współczesna generacja ludzkości może sobie tylko wyobrazić teoretycznie, jakich to doznań i wzruszeń estetycznych pozbawili nas żyjących obecnie i pokoleń następnych nasi przodkowie, niszcząc w niczym nie ograniczonym barbarzyństwie dorobek kultury materialnej wypracowany przez poprzednie pokolenia, który świadczył o poziomie kolejnych etapów cywilizacji ludzkiej. Obecna cywilizacja, świadoma skutków przeszłości, mająca w swej dyspozycji różnorodne instrumenty w postaci kodyfikacji oraz odpowiednich organizacji państwowych, regionalnych, kontynentalnych, międzynarodowych i pozarządowych, może domagać się aktywnego działania wymuszającego opamiętanie w grabieniu i niszczeniu dóbr kultury, aby nie powtarzać błędów, które rzutować będą na następne pokolenia.

Ochrona dóbr kultury w Polsce przed szczególnymi zagrożeniami opiera się na wieloletnim doświadczeniu organizacyjnym. Skuteczność tej ochrony w dużym stopniu zależeć będzie od stanu świadomości i postawy społeczeństwa polskiego, które w ekstremalnych warunkach zdawać będzie egzamin z dojrzałości cywilizacyjnej o roli i miejscu kultury w tworzeniu poczucia wspólnej więzi narodowej warunkującej trwałość państwowego i suwerennego bytu.

Straty w dobrach kultury państw i narodów na skutek klęsk żywiołowych towarzyszyły wszystkim epokom. Od czasów starożytnych, po współczesne, grabieże i niszczenie dóbr kultury towarzyszyły wszystkim wojnom. Zarówno w starożytności jak i w średniowieczu problem ochrony dóbr kultury nie był doceniany, gdyż nie było do tego przesłanek w ówczesnych poglądach na rolę i znaczenie kultury w kształtowaniu ludzkiej świadomości. Jak stwierdza S.E. Nahlik, dopiero *Renesans przekształca zasadniczo same poglądy na istotę i znaczenie sztuki. Dawniej uważana za rzemiosło, staje się twórczością. Rękę artysty prowadzi twórcza myśl, w sposób zresztą nie dowolny, lecz w oparciu o ściśle podstawy naukowe. Są one jednak dla artysty, podobnie jak umiejętności techniczne, tylko materiałem pomocniczym w tworzeniu dzieł jedynych i nie powtarzalnych*¹. Sztuka uważana poprzednio za rzemiosło staje się najwyższą sferą osiągnięć połączonego wysiłku myśli i talentu ręki artysty.

Tak więc w okresie Renesansu po raz pierwszy w historii tak wyraziście proklamowano zasady poszanowania dzieł sztuki nie tylko w imię jej funkcji kultowej, z jakim można było spotkać się w starożytności, czy średniowieczu, lecz w imię piękna zawartego w dziele ludzkiej myśli i pracy twórczej. Racjonalizm propagowany przez mieszczaństwo staje się obowiązującą filozofią epoki Oświecenia. Związane to było z ówczesnymi prądami społecznymi, które uwypuklały potrzebę wrodzonego prawa do życia, wolności osobistej i poszanowania mienia. Dla tworzącej się nowej formacji kapitalizmu mienie, własność, staje się kluczowym przedmiotem szczególnej ochrony a nawet kultu, które należy zabezpieczyć przed skutkami kataklizmów i wojen. Dobra kultury stanowią nierozdzielną część mienia osobistego, które podlegać powinno szczególnej ochronie.

¹ Nahlik S.E. Międzynarodowa ochrona dóbr kulturalnych. Zbiór tekstów. BMiOZ, t. IV, Warszawa 1962, s. 89-90.

Przez wieki dojrzewał renesansowy kult sztuki, aż przyniósł pełnowartościowe owoce, dające sztuce autonomię, artyście autorytet, a jego dziełu wartość unikat². W okresie Renesansu i Oświecenia coraz kategorycznie stawiano żądania wobec stron walczących, aby w toczonych wojnach ograniczały się do takich działań, które są niezbędne tylko do odniesienia zwycięstwa wojskowego. Poglądy te, początkowo upowszechniane wśród elit, coraz szerzej obejmowały pozostałe warstwy społeczne. W ten sposób społeczeństwa przebyły drogę od pojęcia *dzieła sztuki antycznej i renesansowej* do pojęcia *dobra kultury*, które należy chronić.

Normy zwyczajowe XIX wieku, dotyczące spraw prowadzenia wojny, były mało precyzyjne i stwarzały szereg wątpliwości interpretacyjnych. Na wiek XIX przypada początkowa faza formowania się norm publicznego prawa międzynarodowego, regulującego sprawy ochrony dóbr kultury w sferze prawnej. Proces tworzenia się norm prawa międzynarodowego przebiegał z zasady przy okazji regulacji skutków zakończenia wojen. W rezultacie tego powstawały normy, na podstawie których można było konstruować ogólne zasady międzynarodowej opieki i poszanowania dóbr kultury. Zainteresowanie poszczególnych państw tą problematyką nieustannie wzrastało. W 1874 r. podczas obrad konferencji brukselskiej wzięło udział 15 państw, w 1899 r. podczas pierwszej konferencji haskiej uczestniczyło 26 państw, natomiast na drugiej konferencji haskiej w 1907 r. do stołu obrad przystąpiło 44 państwa. Sama idea ucywilizowania praw wojny, w tym ochrony dziedzictwa kulturowego przed skutkami konfliktów zbrojnych zataczała coraz szersze kręgi. Owocem konferencji haskiej 1907 r. było podpisanie 13 konwencji, z których 12 zostało ratyfikowane, wśród nich konwencje dotyczące ochrony zabytków:

- Konwencja IV - dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej.

² Nahlik S.E. Grabież dzieł sztuki. Rodowód zbrodni międzynarodowej. Wrocław - Kraków 1958, s. 121.

- Konwencja IX - dotycząca bombardowania przez siły morskie w czasie wojny³.

Dalszym regulacjom w międzynarodowym prawie wojennym spraw dotyczących ochrony dóbr kultury przeszkodziły sprzeczne interesy poszczególnych państw oraz wybuch pierwszej wojny światowej.

W okresie pierwszej wojny światowej zawarte w konwencji haskiej 1907 r. normy prawa wojennego z reguły były naruszane. Zauważono jednak, że przy lepszej ich kodyfikacji i skuteczniejszym ich egzekwowaniu istnieją realne możliwości lepszego ich przestrzegania przez strony walczące, gdyż w niektórych przypadkach, szczególnie po stronie Ententy, przyczyniły się do podejmowania decyzji operacyjnych minimalizujące straty wojenne.

Po doświadczeniach pierwszej wojny światowej podejmowano początkowo próby konwencyjnego uregulowania ochrony dóbr kultury przed skutkami konfliktu zbrojnego. Z upływem czasu, w przekonaniu, że jeśli wojna została wykreślona z listy legalnych instytucji prawa międzynarodowego to nie należy się nią zajmować. Komitet Międzynarodowej Komisji Zabytków Historycznych odstąpił od projektów ochrony dóbr kultury w czasie wojny, podejmując problemy ochrony dóbr kultury w czasie pokoju. Dopiero wojna domowa w Hiszpanii spowodowała powrót problemów ochrony dóbr kultury przed skutkami konfliktów zbrojnych na forum międzynarodowym⁴.

Na zlecenie VI Komisji Zgromadzenia Ligi Narodów w 1936 r. i Międzynarodowej Komisji Współpracy Intelktualnej w 1937 r., Międzynarodowy Urząd Muzeów powołał komitet ekspertów, któremu powierzył opracowanie projektu konwencji. Komitet ten w 1938 r. opracował *Wstępny projekt konwencji międzynarodowej dla ochrony zabytków i dzieł sztuki w czasie*

³ Nahlik S.E. Grabież... op. cit., s. 190-191.

⁴ Nieć H. Ojczyzna dzieła sztuki. Międzynarodowa ochrona integralności narodowej spuścizny kulturalnej. Warszawa-Kraków 1980, s. 56.

*konfliktów zbrojnych*⁵. Przyjęciu tego projektu przeszkodził wybuch drugiej wojny światowej. Druga wojna światowa zastała państwa nie przygotowane pod względem funkcjonowania międzynarodowych norm prawnych i wewnętrznych aktów normatywnych do zabezpieczenia dziedzictwa kulturowego. Niezależnie od tego w wielu państwach podejmowano próby zabezpieczenia dóbr kultury przed skutkami działań zbrojnych.

Po drugiej wojnie światowej, państwa bogatsze o jej doświadczenia powróciły do kodyfikacji ochrony dóbr kultury. Pojawiły się dwa równoległe dążenia. Pierwszym była próba likwidacji skutków wojny przez działania restytucyjne, odszkodowawcze za utracone dobra kultury, a drugim - rozbudowanie przepisów karnych tak, aby w przyszłości lepiej zabezpieczyć się przed zniszczeniem i grabieżą dóbr kultury. Ogrom zniszczeń i strat jakie zostały spowodowane działaniami zbrojnymi i okupacją w okresie pierwszej i drugiej wojny światowej powodował, że państwa poszkodowane upominały się o swoje prawa, o zmianę obowiązujących do tej pory norm ogólnych i takie ich uzupełnienie, aby na przyszłość dostatecznie zabezpieczyć dobra kultury przed totalnym zniszczeniem.

Prezentowana publikacja ma na celu uwrażliwienie społeczeństwa polskiego, a szczególnie tych środowisk, które z natury sprawowanych funkcji społecznych, zawodowych i służbowych związane są z ochroną dóbr kultury przed skutkami szczególnych zagrożeń. Przygotowana została przy wykorzystaniu literatury dotyczącej konieczności ochrony dziedzictwa kulturowego oraz międzynarodowych konwencji i krajowych aktów normatywnych, regulujących tę sferę działania przez polskie władze państwowe, statutowo zajmujące się ochroną dóbr kultury. Opracowanie nie pretenduje do wyczerpującego przedstawienia wszystkich problemów związanych z ochroną dóbr kultury przed szczególnymi zagrożeniami, lecz jedynie zamierza zasygnalizować główne wątki i kierunki ich rozwiązań na obecnym etapie. Prezentuje

⁵ Nahlik S.E. Międzynarodowa ochrona...op. cit., s. 270.

poglądy autorów na aktualny stan organizacji ochrony dóbr kultury oraz przedstawia propozycje i wnioski dotyczące przyszłościowych rozwiązań organizacyjnych w zakresie ochrony dóbr kultury przed skutkami szczególnych zagrożeń okresu pokojowego, a przede wszystkim na wypadek konfliktu zbrojnego.

Książka jest kontynuacją i rozszerzeniem poprzednich opracowań wydanych przez Akademię Obrony Narodowej⁶ oraz wydania specjalnego przygotowanego na międzynarodową konferencję przedstawicieli państw w ramach programu Partnerstwa dla Pokoju w Krakowie⁷. Prezentowane wydanie zostało rozszerzone o nowe wątki tematyczne i problemowe oraz bogate materiały zaprezentowane w 1996 r. na międzynarodowej konferencji w Krakowie.

⁶ Bialek W. Ochrona dóbr kultury w czasie zagrożenia bezpieczeństwa państwa i wojny. AON. Warszawa 1995.

⁷ Bialek W. Bialek-Guillemette A. Ochrona dóbr kultury w razie zagrożeń czasu wojny i pokoju. Wydanie Specjalne. Warszawa 1996.

II. KONWENCJA HASKA Z 1954 R. O OCHRONIE DÓBR KULTURY W RAZIE KONFLIKTU ZBROJNEGO

Najbardziej predestynowaną do podjęcia prac nad międzynarodową kodyfikacją ochrony dóbr kultury po drugiej wojnie światowej była Organizacja Narodów Zjednoczonych do Spraw Wychowania, Nauki i Kultury, znana w skrócie pod nazwą UNESCO⁸. Konstytucja tej organizacji jako jedno z głównych zadań stawiała sobie *czuwanie nad zachowaniem i ochroną powszechnego dorobku w książkach, dziełach sztuki i innych zabytkach o znaczeniu historycznym lub naukowym oraz zalecania zainteresowanym narodom konwencji międzynarodowych w tej dziedzinie*⁹.

Już na pierwszej konferencji UNESCO w końcu 1946 r. podniesiono sprawę ochrony dóbr kultury. Postawiono wówczas wniosek, aby UNESCO kontynuowała działalność Międzynarodowego Urzędu Muzeów. W 1950 r. powrócono do dyskusji nad sprawą ochrony dóbr kultury. Z konkretną inicjatywą i gotowym projektem wystąpił rząd włoski. Konferencja UNESCO zleciła jej dyrektorowi generalnemu przepracowanie projektu i rozesłanie wszystkim członkom ONZ. W 1952 r. zwołano do Paryża komitet ekspertów, który poprawił ten projekt i w następnym roku przesłał wszystkim państwom¹⁰. W 1954 r. do Hagi zwołano specjalną konferencję dyplomatyczną, która zakończyła się podpisaniem Aktu końcowego o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego¹¹, Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego¹², Regulaminu wykonawczego oraz protokołu. Uchwalono także trzy rezolucje i uzgodniono nowy znak rozpoznawczy.

⁸ Nahlik S.E. Międzynarodowa ochrona... op. cit. s. 339.

⁹ Konstytucja Organizacji Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury, Dz.U. 1958, nr 63, poz. 311.

¹⁰ Nahlik S.E. Międzynarodowa ochrona... op. cit. s. 340-341.

¹¹ Akt końcowy konferencji międzynarodowej w sprawie ochrony dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego. Haga 1954.

¹² Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego. Haga 1954.

Konwencja haska z 1954 r. zdefiniowała pojęcie dóbr kultury objętych ochroną. Wprowadziła potrzebę przygotowania przez organy państwowe - już w okresie pokoju - planów zabezpieczenia dóbr kultury znajdujących się na własnym terytorium i ich realizację na wypadek konfliktu zbrojnego. Określiła warunki jakim powinna odpowiadać ochrona dóbr kultury podczas działań zbrojnych.

Na mocy konwencji utworzono Międzynarodowy Rejestr Dóbr Kulturalnych Objętych Ochroną Specjalną, do którego państwa - strony konwencji mogą wpisywać zarówno nieruchome dobra kultury, jak i schrony na ruchome dobra kultury własnego kraju. Realizacja postanowień konwencji została uregulowana w *Regulaminie wykonawczym do konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego* oraz protokóle i rezolucjach, które uzupełniają jej postanowienia¹³.

Polska brała czynny udział nad przygotowaniem wszystkich dokumentów konwencyjnych i w jej imieniu podpisy złożył upoważniony przedstawiciel Stanisław Lorentz. Na podstawie przyznanych w konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uprawnień, Rada Państwa w dniu 16 lipca 1956 r. ogłosiła akt ratyfikacji konwencji haskiej wraz z regulaminem wykonawczym oraz protokołem, stwierdzając w nim, że *Po zaznajomieniu się z powyższymi układami, Rada Państwa uznała je i uznaje za słuszne zarówno w całości, jak i każde z postanowień w nich zawartych; oświadcza, że wymienione układy są przyjęte, ratyfikowane i potwierdzone oraz przyrzeka, że będą niezmiennie zachowywane*¹⁴. W dniu 6 sierpnia 1956 r. rząd Polski przedłożył polski dokument ratyfikacyjny tych układów dyrektorowi generalnemu Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i

¹³ Akt końcowy konferencji międzynarodowej w sprawie ochrony dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego; Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego; Regulamin wykonawczy do konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego. Haga 1954.

¹⁴ Dz.U. 1957, nr 46, poz. 212.

Kultury¹⁵. Od tej pory konwencja haska stała się dokumentem wiążącym dla polskiej polityki wewnętrznej, zagranicznej i obronnej. Zgodnie z konwencją Polska jest zobowiązana do zabezpieczenia dóbr kultury na wypadek konfliktu zbrojnego (przygotowując odpowiednie plany w okresie pokojowym) i przestrzegania wszystkich jej postanowień w warunkach wojny.

Realizacja postanowień konwencji jest również terenem międzynarodowego współdziałania i współpracy państw zainteresowanych o bezpieczeństwo dóbr kultury. Stałym międzynarodowym organem jest aparat organizacyjny UNESCO, jej dyrektor generalny, a w nielicznych przypadkach Rada Wykonawcza. UNESCO jest depozytariuszem dokumentów ratyfikacyjnych lub dokumentów przystąpienia, bądź wypowiedzenia konwencji. Prowadzi także Międzynarodowy Rejestr Dóbr Kulturalnych Objętych Ochroną Specjalną, pośredniczy we wzajemnych kontaktach między stronami, zarówno w celach informacyjnych, jak i pojednawczych, reprezentuje strony wobec Organizacji Narodów Zjednoczonych, uruchamia skomplikowaną procedurę, jaką przewidziała konwencja i regulamin dla rozpatrywania sprzeciwów wobec wniosków o wpis do rejestru, uruchamia procedurę wymaganą dla rewizji konwencji, prowadzi listę kandydatów do sprawowania międzynarodowych funkcji kontrolnych, udziela poszczególnym państw - w razie potrzeby - pomoc techniczną w zorganizowaniu opieki nad własnymi dobrami kultury oraz zwołuje zebrania przedstawicieli stron¹⁶.

Szczególnie drażliwym zagadnieniem, a zarazem najbardziej kłopotliwym, jest zawsze międzynarodowa kontrola. Zasadniczym organem międzynarodowej kontroli jest komisarz generalny do spraw dóbr kultury, delegaci mocarstw opiekuńczych, inspektorzy i rzeczoznawcy. Środkami działania, jakie regulamin przyznaje komisarzowi generalnemu bez ograniczeń, są wszelkiego rodzaju wystąpienia dyplomatyczne wobec stron konfliktu zbroj-

¹⁵ Tamże, poz. 215.

¹⁶ Nahlik S.E. *Grabież dzieł...* op. cit. s. 366-367.

nego oraz składanie sprawozdań ze swej misji stronom konfliktu i do UNESCO. Natomiast przeprowadzenie dochodzenia w sprawie naruszenia postanowień konwencji wymaga zgody państwa, na którego terenie komisarz wykonuje swoją misję¹⁷.

Konwencja haska z 1954 r. mówi o *wojnie wypowiedzianej* i na równi z nią stawia *jakikolwiek inny konflikt zbrojny* między stronami, jak również wobec stron konfliktu, które nie mają charakteru międzynarodowego. Dotyczy to także wojny wewnętrznej na tle konfliktu narodowościowego, religijnego, ideologicznego lub politycznego w granicach jednego państwa. Mówi o tym art. 19 stwierdzając, że:

1. *W razie konfliktu zbrojnego nie posiadającego charakteru międzynarodowego a powstałego na terytorium jednej z Wysokich Umawiających się Stron, każda ze stron konfliktu będzie obowiązana stosować co najmniej postanowienia niniejszej Konwencji, które dotyczą poszanowania dóbr kultury.*

2. *Strony konfliktu będą dążyły do wprowadzenia w życie, drogą układów specjalnych, w całości lub w części również pozostałych postanowień niniejszej Konwencji.*

3. *Organizacja Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury może zaofiarować stronom konfliktu swe usługi.*

4. *Zastosowanie powyższych postanowień nie będzie miało wpływu na sytuację prawną stron konfliktu*¹⁸.

Mimo tych postanowień konwencyjnych wewnętrzne konflikty zbrojne w świecie przynoszą poważny uszczerbek dobrom kultury. Wskazuje na to dwudziestoletnia wojna w Kambodży, tocząca się wojna domowa w Afganistanie, konflikty w Libanie i Czeczenii, wojny o powstanie państw narodowych w byłej Jugosławii i inne. Niepokój wobec tych zjawisk wyraziła również międzynarodowa konferencja w Krakowie w ramach programu *Part-*

¹⁷ Tamże, s. 367-370.

¹⁸ Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych... op. cit., art. 19.

nerstwa dla Pokoju stwierdzając w komunikacie końcowym, że: *Pojęcie konfliktu zbrojnego będzie rozszerzone o wewnętrzne konflikty zbrojne, szczególnie o podłożu etnicznym, oraz że w takich wypadkach będą stosowane przepisy prawne i mechanizmy służące ochronie dóbr kultury*¹⁹. Zapisu tego nie było w pierwotnym projekcie komunikatu końcowego. Wprowadzony został w toku dalszych prac pod wpływem wystąpień przedstawicieli Chorwacji i naciskiem części uczestników konferencji zaniepokojonych znaczącymi stratami w dobrach kultury, szczególnie w Chorwacji oraz Bośni i Hercegowinie. Nie został on precyzyjnie sformułowany, gdyż zawarte w konwencji postanowienia dotyczące konfliktów wewnętrznych są normami wystarczającymi, jednak możliwości ich egzekwowania - szczególnie w sytuacji kiedy państwa objęte wojną domową wykorzystują *parasol* nie wtrącania się w ich wewnętrzne sprawy - budzą niepokój i zastrzeżenia. Ponadto niektóre Państwa - Strony Konwencji dla osiągnięcia doraźnych celów politycznych nie zawsze zajmują neutralne stanowisko i przez wspieranie jednej ze stron konfliktu zbrojnego w wojnie wewnętrznej utrudniają społeczności międzynarodowej egzekwowanie postanowień konwencyjnych.

Społeczność międzynarodowa, w tym również UNESCO jako jej reprezentant i inne organizacje międzynarodowe, nie posiadają wystarczających instrumentów, przy pomocy których mogłyby skutecznie wyegzekwować respektowanie postanowień konwencji od państw i stron objętych wojnami wewnętrznymi. Wydaje się, że te instrumenty w odniesieniu do wszelkich konfliktów wewnętrznych w zakresie ochrony ich dziedzictwa kulturowego

¹⁹ Komunikat końcowy z międzynarodowej konferencji w ramach Partnerstwa dla Pokoju na temat: Ochrona dóbr kultury w razie zagrożeń czasu wojny i pokoju podjęty w Krakowie 21.06.1996 r.

winy być ściślej sprecyzowane w regulaminie wykonawczym do konwencji lub dodatkowym protokóle, ponieważ nawet w konfliktach wewnętrznych należy dobrom kultury zapewnić możliwość przetrwania i *jest rzeczą doniosłą zapewnić temu dziedzictwu ochronę międzynarodową*²⁰.

Konwencja i regulamin zawierają przepisy o znaku rozpoznawczym, który miał ułatwiać identyfikację obiektów chronionych. Konferencja haska z 1954 r. powierzyła opracowanie znaku specjalnemu komitetowi. Projekt znaku rozpoznawczego przyjęty w konwencji haskiej opracował wchodzący w skład komitetu członek delegacji polskiej - profesor Jan Zachwatowicz. Znakiem rozpoznawczym przyjętym przez konferencję dla oznaczenia dóbr kultury jest tarcza skierowana ostrzem w dół, podzielona wzdłuż przekątnych na cztery pola, dwa błękitne i dwa białe²¹. Dobra kultury, które korzystają z ochrony ogólnej (tzw. poszanowanie), są znakowane pojedynczym znakiem, natomiast dobra kultury korzystające z ochrony specjalnej (a należą do nich dobra wpisane do Międzynarodowego Rejestru Dóbr Kulturalnych Objętych Ochroną Specjalną), korzystające z przywileju *nietykalności*, są znakowane w układzie potrójnym. Podobny immunitet *nietykalności* przysługuje ruchomym dobrom kultury w schronach, wpisanym do Międzynarodowego Rejestru, lub specjalnym transportom i schronom zaimprovizowanym w czasie konfliktu, które zostały zaopatrzone w oznakowanie potrójne i zgłoszone do UNESCO. Używanie znaku konwencyjnego dla ochrony dóbr kultury podczas konfliktów zbrojnych dla jakichkolwiek innych celów jest bezwzględnie zakazane i może świadczyć o pogwałceniu międzynarodowych norm przyjętych w konwencji.

Podpisanie przez delegacje kilkudziesięciu państw w Hadze 14 maja 1954 r. pakietu dokumentów było dla międzynarodowej ochrony dóbr kultury wydarzeniem o wyjątkowym znaczeniu. Po raz pierwszy ochronę tę po-

²⁰ Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego.

²¹ Nahlik S.E. Grabież dzieł... op. cit. s. 364-365.

traktowano jako problem międzynarodowy w tak szerokim aspekcie i odrębnie uregulowano. Opracowano wszechstronną definicję *dobra kulturalnego* jako pojęcia zbiorczego, obejmującego szereg składników, które poprzednio nie miały ściśle sprecyzowanego znaczenia, a zakres jego ochrony mógł budzić wątpliwości. Utworzono solidne przesłanki do ochrony dóbr kultury o wyjątkowym, ogólnoludzkim znaczeniu. Wprowadzono środki upowszechniające i kontrolne, dzięki którym ochrona dóbr kultury w czasie konfliktów zbrojnych opiera się na przygotowaniach dokonanych już w czasie pokoju. Opierając się na zasadach uznanych zarówno w teorii, jak i praktyce, nie ograniczono się do funkcji czysto deklaratywnej, ale stworzono całkowicie nowe instytucje, jak Międzynarodowy Rejestr Dóbr Kulturalnych Objętych Ochroną Specjalną oraz międzynarodowe organy kontrolne, działające w czasie konfliktu zbrojnego. Konwencja haska z 1954 r. oraz towarzyszące jej akty wykonawcze założyły na nazwę pierwszego kodeksu międzynarodowej ochrony dóbr kultury.

Do Rejestru Dóbr Kulturalnych Objętych Ochroną Specjalną zostały zatwierdzone i wpisane obiekty zabytkowe i schrony na ruchome dobra kultury, których ilość według stanu na 1996 r. wygląda następująco:

1. Watykan - cały obiekt zabytkowy Stolicy Apostolskiej wpisany do rejestru w 1960 r.
2. Austria - 1 schron na ruchome dobra kultury wpisany do rejestru w 1967 r.
3. Holandia - 6 schronów na ruchome dobra kultury wpisane do rejestru w 1969 r. (3 schrony zostały wycofane z rejestru w 1994 r.).
4. Niemcy - 1 schron na ruchome dobra kultury wpisany do rejestru w 1978 r.²²

²² Białek-Guillemette A. Rejestr Dóbr Kulturalnych Objętych Ochroną Specjalną. *Ochrona i Konserwacja Zabytków*. 1996, nr 2, s. 83-85.

W płaszczyznach nie unormowanych konwencją haską z 1954 r., bądź unormowanych tylko fragmentarycznie, obowiązują nadal normy wcześniejsze. Spośród norm międzynarodowych poprzedniej kodyfikacji haskiej (z 1907 r.), nadal obowiązują zasady dotyczące regulacji prawnych przyjęte dla okrętów wojennych podczas konfliktów zbrojnych, związane z pogwałceniem praw i zwyczajów wojennych, pociągających za sobą obowiązek odszkodowawczy, oraz że grabież, niszczenie i zbezczeszczenie obiektów zabytkowych podlega sankcji karnej. Spośród norm zwyczajowych i honorowanych przez większość państw, w dalszym ciągu obowiązuje zasada restytucji, czyli zwrotu zagrabionego mienia w postaci dóbr kultury²³. Te przepisy prawa międzynarodowego winny być czytelne dla polityków i sił zbrojnych, a szczególnie dowódców wszystkich szczebli dowodzenia.

14 maja 1954 r. w Hadze, oprócz konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, jako głównego dokumentu konferencji, podpisano także oddzielny protokół dotyczący restytucji dóbr kultury wywiezionych w czasie wojny. Sprawa restytucji była i pozostaje nadal bardzo ważnym zagadnieniem w całokształcie prawnych gwarancji ochrony dóbr kultury. Jednak ze względu na cywilnoprawne aspekty, eksperci UNESCO opracowujący konwencję, na wniosek Międzynarodowego Instytutu dla Ujednolicenia Prawa Prywatnego, wyłączyli z konwencji sprawę restytucji i opracowali w formie odrębnego protokołu, gdyż wystąpiły znaczne różnice interesów w stanowiskach części delegacji biorących udział w konferencji. Protokół ten zawiera normy pochodne odnoszące się jedynie do restytucji dóbr kultury wywiezionych w czasie wojny, nie mniej jednak jego postanowienia mają ważne znaczenie dla ochrony dziedzictwa kulturalnego w przyszłości.

²³ Okraśiński K. Ochrona zabytków i dóbr kultury w czasie konfliktów zbrojnych. WAP, Warszawa 1986, s. 42-46.

Głównym postanowieniem protokołu o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego jest stwierdzenie, że *Każda z Wysokich Umawiających się Stron zobowiązuje się zapobiegać wywozowi z terytoriów okupowanych przez siebie w razie konfliktu zbrojnego, dóbr kulturalnych określonych w artykule 1. Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego. Każda z Wysokich Umawiających się Stron zobowiązuje się zabezpieczyć dobra kulturalne wwieszone na swoje terytorium, a pochodzące bezpośrednio lub pośrednio z jakichkolwiek terytoriów okupowanych. Zabezpieczenie będzie zastosowane bądź z urzędu przy wwozie, bądź też, jeśli to nie nastąpiło, na prośbę władz odnośnego terytorium.*

Każda z Wysokich Umawiających się Stron zobowiązuje się po zakończeniu działań wojennych zwrócić właściwym władzom terytorium poprzednio okupowanego, dobra kulturalne znajdujące się na swoim terytorium, jeżeli dobra te zostały wywiezione z naruszeniem zasady ustalonej w ustawie.

1. Dobra te nigdy nie będą mogły być zatrzymane tytułem reparacji wojennych. Wysoka Umawiająca się Strona, która miała obowiązek zapobiec wywozowi dobra kulturalnego, powinna wypłacić odszkodowanie posiadaczom w dobrej wierze dóbr kulturalnych, które podlegają zwrotowi, zgodnie z ustępem poprzednim. Dobra kulturalne pochodzące z terytorium jednej z Wysokich Umawiających się Stron, a zdeponowane przez nią na terytorium innej Wysokiej Umawiającej się Strony dla ochrony przed niebezpieczeństwami konfliktu zbrojnego, będą zwrócone przez tę ostatnią po zakończeniu działań wojennych właściwym władzom terytorium pochodzenia²⁴.

Waga pakietu dokumentów związanych z konwencją haską została potwierdzona przez praktykę. Konwencja została opracowana w oparciu o doświadczenia poprzednich kodyfikacji i skutków drugiej wojny światowej. Z perspektywy czterdziestu lat jej funkcjonowania w prawie międzynarodowym

²⁴ Protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego. Dz.U. nr 46 z 1957 r. poz. 212.

wym należy wyciągnąć odpowiednie wnioski, aby na podstawie dotychczasowych doświadczeń doprecyzować i uzupełnić te postanowienia, które powodują największe trudności w jej przestrzeganiu.

W dobie obecnej, kiedy uzbrojenie i środki rażenia używane w czasie konfliktów zbrojnych przeszły od czasu drugiej wojny światowej już kilka mutacji, niektóre regulacje konwencji haskiej nie odpowiadają współczesnemu polu walki. Rozmiary znaku rozpoznawczego i jego forma nie odpowiadają obecnym wymaganiom dla tych środków rażenia, które atakują spoza linii horyzontu i na dużych szybkościach. Dla sił biorących udział w działaniach bojowych nie przewidziano wystarczających instrumentów realizacyjnych, przy pomocy których miałyby one możliwość przestrzegania postanowień konwencji. Odsyłanie do wewnętrznych regulacji prawnych armii poszczególnych państw, nie rozwiązało tego problemu przez czterdzieści lat i nadal nie rozwiąże, jeśli sygnatariusze konwencji nie podejmą wspólnych działań w celu uzgodnienia instrumentów realizacyjnych.

Jednostronne wprowadzenie instrumentów realizacyjnych w siłach zbrojnych ogranicza swobodę działania każdej armii i występują obiektywne tendencje do uniknięcia tych ograniczeń. Opracowanie zbliżonych instrumentów realizacyjnych konwencji haskiej w siłach zbrojnych wymaga również międzynarodowych porozumień w ramach bloków militarnych lub uzgodnień regionalnych, czy kontynentalnych, względnie na forum UNESCO, aby nakazy i zakazy regulujące w armiach zasady postępowania wobec dóbr kultury podczas działań zbrojnych obowiązywały wszystkie strony. Dotyczy to szczególnie naniesienia na wojskowe mapy topograficzne najważniejszych obiektów kultury i schronów na ruchome dobra kultury, za czym wypowiedzieli się również uczestnicy międzynarodowej konferencji *Partnerstwa dla Pokoju* w Krakowie stwierdzając w komunikacie końco-

wym, że zaleca się *Wprowadzenie na mapach specjalnych znaków topograficznych oznaczających chronione dobra kultury*²⁵.

Wskazane byłoby również wzmocnienie znaku rozpoznawczego konwencji haskiej przez wprowadzenie międzynarodowego sygnału radiowego lub pulsującego sygnału świetlnego międzynarodowym znakiem nadawanym alfabetem Morse'a umożliwiającym lokalizację chronionych dóbr kultury przez wojska lądowe, lotnictwo bojowe i marynarkę wojenną. Nic nie stoi na przeszkodzie aby znaki rozpoznawcze konwencji haskiej dublowały się, pod warunkiem zachowania międzynarodowego uniwersalizmu, aby były jednoznacznie przez wszystkie strony odczytywane. Za koncepcją wykorzystania współczesnej techniki wypowiedzieli się także uczestnicy międzynarodowej konferencji w ramach Partnerstwa dla Pokoju w Krakowie stwierdzając, że zaleca się *Wykorzystanie współczesnych środków technicznych w postaci sygnałów i znaków służących identyfikacji chronionych dóbr kultury*²⁶.

Siły zbrojne wszystkich państw powinny dysponować wystarczającą bazą dokumentacyjną niezbędną do podejmowania właściwych decyzji operacyjnych w zakresie ochrony dóbr kultury. Do tych celów mogą służyć własne banki danych na komputerowych stanowiskach dowodzenia i kierowania oraz odpowiednie katalogi chronionych dóbr kultury. Wskazane byłoby utworzenie uniwersalnego banku danych przy UNESCO o światowych dobrach kultury, z którego mogłyby korzystać wszystkie państwa a także ułatwiona byłaby międzynarodowa kontrola stanu dóbr kultury na obszarze objętym konfliktem zbrojnym.

Uściślenia wymaga także pojęcie *dostatecznej odległości* dóbr kultury od obiektów wojskowych, przemysłowych, węzłów komunikacyjnych²⁷ itp.,

²⁵ Komunikat końcowy z międzynarodowej konferencji w ramach Partnerstwa dla Pokoju na temat: Ochrona dóbr kultury w razie zagrożenia czasu wojny i pokoju. Kraków 21.06.1996 r.

²⁶ Tamże.

²⁷ Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego. Haga 1954, art. 8, ust. 1, pkt a, b.

gdyż pozwala na to precyzja współczesnych środków rażenia i ich wybór w arsenale zbrojeniowym armii. Za doprecyzowaniem tego pojęcia wypowiedzieli się także uczestnicy międzynarodowej konferencji w Krakowie zalecając: *Ustalenie minimalnej odległości prowadzenia działań militarnych od strefy, w której znajdują się dobra kultury będące pod ochroną*²⁸. Wykładnia tego pojęcia jest towarzyszącym warunkiem wpisania dóbr kultury do Międzynarodowego Rejestru Dóbr Kulturalnych Objętych Ochroną Specjalną. Procedura wpisywania dóbr kultury do rejestru jest zbyt skomplikowana i dodatkowo obwarowana różnymi warunkami mało precyzyjnych pojęć, co powiększa trudności w zgłaszaniu dóbr kultury do tego rejestru. Zmiana pojęcia *dostatecznej odległości* na pojęcie *minimalnej odległości* wyliczonej w metrach od strefy lub obiektu kultury będzie bardziej precyzyjne, wymagać jednak ono będzie przeprowadzenia empirycznych badań poligonowych z udziałem konserwatorów zabytków w celu zbadania wpływu skutków użycia różnego rodzaju współczesnych środków bojowych na stan bezpieczeństwa obiektów zabytkowych. *Minimalna odległość* winna być również bezpieczną odległością nie powodującą skutków ubocznych dla chronionych dóbr kultury spowodowanych działaniami operacyjnymi. Opracowanie pojęcia *minimalnej odległości* i włączenie tego pojęcia do konwencji haskiej jest niezbędne na użytek wewnętrzny wojsk i administracji publicznej. Wykładnia tego pojęcia ma istotne znaczenie dla polityki obronnej, polityki kulturalnej oraz planowania operacyjnego i obronnego każdego państwa.

Konwencja haska podtrzymując doktrynę *konieczności wojskowej* usprawiedliwia sytuację, w której dobra kultury korzystające nawet z immunitetu *nietykalności*, opartego na ochronie specjalnej, mogą ulec zagładzie na podstawie decyzji dowódcy wojskowego od szczybla dywizji. Wyjątek ten wydaje się dyskusyjny, gdyż był dotychczas nadużywany przez siły zbrojne obu walczących stron. Praktyka potwierdziła, że podczas wojen lokalnych dru-

²⁸ Tamże.

giej połowy XX wieku doktryna *konieczności wojskowej* była nadużywana. Podczas wojny w Indochinach (1965-1979), szczególnie w Wietnamie, dywanowe naloty strategicznego lotnictwa amerykańskiego burzyły całe dzielnice lub nawet miasta, a wśród nich liczne zabytki kultury. Podobne sytuacje zdarzały się podczas wojny między Iranem a Irakiem (1980-1988), która w swej końcowej fazie przerodziła się w tzw. *wojnę miast*, gdzie szczególnie ucierpiały stolice obu państw. Były one wzajemnie bombardowane przez lotnictwo oraz rakiety lotnicze i z wyrzutni naziemnych *powietrze - ziemia i ziemia - ziemia*, przez co ucierpiała głównie ludność oraz obiekty cywilne, zabytkowe budowle i kultu religijnego jak również dzielnice mieszkaniowe. Społeczność międzynarodowa okazała się bezsilna na łamanie prawa wojennego i selektywnej realizacji postanowień międzynarodowych konwencji. Podobne sytuacje miały miejsce podczas wojny o powstanie państw narodowych na terenie byłej Jugosławii, czego dowodem było spowodowanie znaczących strat w zabytkowej dzielnicy starego miasta Dubrownik wpisanego na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego. Dlatego też uczestnicy międzynarodowej konferencji Partnerstwa dla Pokoju w Krakowie poparli wniosek o *Dokładniejsze sprecyzowanie pojęcia konieczności wojskowej i warunków w jakich może ona nastąpić*²⁹. Kontrowersyjny zapis o *konieczności wojskowej* w konwencji haskiej nie został zdefiniowany przez co jest dowolnie interpretowany i często nadużywany. Doktryna *konieczności wojskowej* jest płynna i może być elastycznie stosowana bez sankcji wobec stron, które ją naruszają. Stanowi to niepokojący objaw braku należytego zrozumienia przez polityków bagatelizujących konwencje międzynarodowe i dowódców wojskowych, którzy dopuszczają do ich naruszania.

Podstawowe obowiązki w zakresie ochrony dóbr kultury w czasie konfliktu zbrojnego zostały również zawarte w Protokołach do Konwencji Genewskich z 1977 r., które są powszechniej uznawane niż sama konwencja

²⁹ Tamże.

haska. Protokół Dodatkowy I do IV Konwencji Genewskiej z 12 sierpnia 1949 r. stwierdza, że: *Dobra kultury mają prawo do szczególnej ochrony. Pomniki historyczne, dzieła sztuki, świątynie, które stanowią kulturalne lub duchowe dziedzictwo ludów nie mogą być przedmiotem działań zbrojnych ani wykorzystywane dla wsparcia wysiłku wojskowego*³⁰. Problem ten podejmuje także Protokół Dodatkowy II stwierdzając, że: *Niektóre obiekty korzystają z szczególnej ochrony. Dotyczy to obiektów niezbędnych dla przetrwania ludności cywilnej. Stosuje się też do dóbr kultury lub religijnych, które stanowią kulturowe i duchowe dziedzictwo narodów i których nie wolno ani atakować ani wykorzystywać dla wsparcia wysiłku wojskowego*³¹. Zasady te obowiązują również w stosunku do wewnętrznych konfliktów zbrojnych, które nie mają charakteru międzynarodowego. Stąd wydaje się celowe, jeśli na to zgodzą się Sygnatariusze - Strony konwencji, skreślenie tego zapisu konieczności wojskowej z konwencji haskiej.

Wskazane byłoby również uzupełnienie konwencji haskiej, względnie przyjęcie protokołu, który stworzyłby możliwość objęcia takimi samymi uprawnieniami dóbr kultury wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa, jakie są zawarowane dla Rejestru Dóbr Kulturalnych Objętych Ochroną Specjalną. Wymaga to jednak ujednolicenia wojskowych kryteriów operacyjnych oraz wprowadzenia i zdefiniowania pojęcia *stref kulturalnych* dla zwartych kompleksów dóbr kultury lub całych miast objętych ochroną specjalną. W warunkach konfliktu zbrojnego takie strefy lub miasta musiałyby być ogłaszane jako *wolne miasta* od sił zbrojnych, bez prawa do ich obrony i atakowania, bez aktywnej roli przemysłu zbrojeniowego i urządzeń o znaczeniu militarnym lub wykorzystywanych dla celów wojskowych. Podobne rozwiązania wprowadzone zostały w Protokole Dodatkowym I do Konwencji

³⁰ Podstawowe zasady konwencji genewskich i ich protokołów dodatkowych. Warszawa 1993, s. 37.

³¹ Tamże, s. 55.

Genewskich z 1949 r., gdzie szczególną ochroną objęto strefy bezpieczeństwa, strefy zneutralizowane, miejsca nie bronione i strefy zdemilitaryzowane. IV Konwencja Genewska przewiduje, że przed lub po wybuchu działań zbrojnych można tworzyć strefy oraz miejscowości szpitalne i bezpieczeństwa dla chorych, rannych, w podeszłym wieku i dzieci. W razie potrzeby i gdy pozwolą na to okoliczności, takie strefy mogą być tworzone w miejscach, które korzystają już ze specjalnej ochrony jako dobra kultury albo w sąsiedztwie takich miejsc. Utworzenie takich stref wymaga kompleksowego potraktowania problemów ochrony ludności, jej mienia, w tym także dziedzictwa kulturowego, które jest nieodłącznym elementem człowieka.

Nie tylko same wojny ale i jej następstwa okazywały się zgubne dla dóbr kultury. W czasie dwudziestoletniej wojny domowej w Kambodży zniszczenia i łupiestwo uszczupliło znacznie zasoby kulturowe, w Libanie, gdzie ogromna ilość spuścizny kulturowej wywieziono z kraju podczas trwania konfliktu zbrojnego a resztę po jego zakończeniu, w Kuwejcie, gdzie zbiory Muzeum Narodowego zostały wywiezione przez wojska irackie. Podczas wojen powszechnie okradane są prywatne kolekcje i zbiory muzealne, które wędrują poza granice kraju pochodzenia. Znaczna część tych zbiorów staje się przedmiotem handlu w innych krajach.

Konwencja haska bazuje na trzyfazowych operacjach zabezpieczających dobra kultury. Faza pierwsza przewiduje określone przygotowania w okresie pokojowym. Związane są z tym opracowywane akty normatywne i plany ochrony dziedzictwa kulturowego na wypadek konfliktu zbrojnego, edukacja społeczeństw, wojska i osób bezpośrednio zaangażowanych w przygotowania oraz realizację planów zabezpieczenia, jak również maksymalnego oszczędzania dóbr kultury podczas działań operacyjnych.

Faza druga dotyczy okresu trwania konfliktu zbrojnego. Uruchamiane są wówczas instrumenty zabezpieczające dobra kultury w okresie konfliktu zbrojnego, zarówno przez same państwa jak również przewidziane regula-

minem wykonawczym do konwencji, przeciwdziałania wszelkim zjawiskom powodującym zniszczenia w dobrach kultury, wspieranie kompetentnych władz kraju okupowanego w zakresie ochrony i zabezpieczenia jego dóbr kultury, powstrzymywanie od wywozu dóbr kultury przez siły okupujące, zatrzymywanie dóbr kultury nielegalnie wywożonych poza granice krajów objętych wojną, czy wyciąganie sankcji karnych i dyscyplinarnych wobec osób, które gwałcą lub nakazują pogwałcenie konwencji.

Trzecia faza następuje po zakończeniu działań wojennych. Są to działania związane ze zwrotem dóbr kultury do kraju ich pochodzenia, przeciwdziałanie zatrzymywania dóbr kultury jako reparacji wojennych ścigania przestępców wobec dóbr kultury³². Do tej fazy państwa zazwyczaj mało przywiązują wagi i niewielkie czynią starania aby być przygotowanym na wszystkie sytuacje. Wiąże się z tym powrót skradzionych dóbr kultury po zakończonym konflikcie zbrojnym. Wykorzystanie wojny do zdobywania łatwych łupów w postaci dóbr kultury przez strony walczące i środowiska kryminogenne winno znaleźć surowsze sankcje w prawie międzynarodowym dla ich sprawców i bezwzględny obowiązek rekwirowania i zwrotu przez państwo, na terenie którego się znajdują do miejsca pochodzenia. Do tej fazy odzyskiwania dóbr kultury po konflikcie zbrojnym organizacje rządowe i pozarządowe powinny być zawczasu przygotowane poprzez wypracowanie odpowiednich instrumentów realizacyjnych.

O rozmiarze strat w dobrach kultury spowodowanych działaniami zbrojnymi nowego doświadczenia przyniosła wojna o powstanie państw narodowych na terenie byłej Jugosławii w latach 1991-1996. Spowodowało to konieczność powołania przez Radę Bezpieczeństwa na mocy rozdziału VII Karty Narodów Zjednoczonych Trybunału Międzynarodowego do Spraw Ścigania Osób Odpowiedzialnych za Poważne Naruszenie Prawa Humani-

³² Prott L.V. Ochrona dziedzictwa - obroną pokoju. Referat wygłoszony na międzynarodowej konferencji Partnerstwa dla Pokoju w Krakowie w 1996 r.

tarnego na terytorium byłej Jugosławii. Trybunał Międzynarodowy na mocy nadanego statutu jest *uprawomocniony do ścigania osób popełniających lub nakazujących popełnienie czynów stanowiących ciężkie naruszenie Konwencji Genewskich z dnia 12 sierpnia 1949, tj. czynów wymierzonych przeciwko osobom ludzkim lub majątkowi chronionym na mocy odpowiednich postanowień Konwencji Genewskich*³³. Protokoły dodatkowe do konwencji genewskich obejmują również ochronę dóbr kultury.

Trybunał Międzynarodowy został również *uprawomocniony do ścigania osób pogwałcających prawa lub obyczaje wojenne, które odnoszą się także do dóbr kultury, a mianowicie za:*

b) bezzasadne niszczenie miast i wsi lub ich dewastowanie nie uzasadnione koniecznością wojskową...;

*d) zgrabianie, niszczenie lub rozmyślne dewastowanie instytucji religijnych, charytatywnych, oświatowych, artystycznych, naukowych, zabytków, dzieł sztuki i nauki*³⁴.

Zasady praw i zwyczajów wojennych winny być powszechnie znane nie tylko członkom sił zbrojnych lecz także społeczeństwa każdego kraju, gdyż stanowi ono główne źródło rezerwy i uzupełnień podczas wojny.

Osoby, które planowały, namawiały, nakazywały lub same popełniały albo udzielały pomocy w planowaniu i popełnianiu przestępstwa ponoszą za nie osobistą odpowiedzialność. Statut Trybunału Międzynarodowego przewiduje, że *Oficjalne funkcje sprawowane przez oskarżonego, włączywszy funkcję Głowy Państwa lub Szefa Rządu czy inne właściwe funkcje urzędnicze nie zwalniają oskarżonego z odpowiedzialności karnej ani też nie powodują złagodzenia kary*³⁵.

³³ Statut Trybunału Międzynarodowego, art. 2.

³⁴ Tamże, art. 3, lit. b) i d).

³⁵ Tamże, art. 7, pkt 1 i 2.

Konwencja haska 1954 r. w swej zawartości merytorycznej uwzględnia potrzebę zapoznania z jej treścią sił zbrojnych i personelu cywilnego oraz ludności, gdzie stwierdza się, że *Wysokie Umawiające się Strony zobowiązują się rozpowszechnić w swoich krajach tekst niniejszej Konwencji i jej Regulaminu Wykonawczego możliwie najszerzej, zarówno w czasie pokoju, jak i w czasie konfliktu zbrojnego. Zobowiązują się w szczególności włączyć ich nauczanie do programów szkolenia wojskowego, a w miarę możliwości również cywilnego, tak aby zasady ich mogły być znane całej ludności, a zwłaszcza siłom zbrojnym i personelowi przydzielonemu do ochrony dóbr kulturalnych*³⁶. W konwencji ograniczono się jedynie do zakresu poznawczego, pomijając zakres wychowawczy, który staje się niezbędny aby spełnić wymogi wpojenia członkom swoich sił zbrojnych *poczucia szacunku wobec dóbr kultury i dóbr kulturalnych wszystkich narodów*³⁷. Siły zbrojne zawsze były, są i będą nierozdzielalną częścią społeczeństwa wraz z jego zaletami, niedoskonałościami i wadami. Taka jest każda armia jakie jest społeczeństwo. Aby spełnić to zadanie wynikające z konwencji niezbędne jest oddziaływanie na sferę emocjonalną społeczeństwa. Stąd ujemną stroną tego zapisu jest pominięcie potrzeby przygotowania również odpowiednich programów wychowawczych oraz prowadzenie szerokiej i powszechnej edukacji a szczególnie młodzieży. Zaniechanie tego daje się dopiero zauważyć w ekstremalnych sytuacjach konfliktów zbrojnych.

Uzupełnienie tych postanowień i ich realizacja miałyby istotne znaczenie w procesie wychowawczym dla podstawowego przygotowania społeczeństwa każdego kraju, na którym można byłoby kształtować edukację specjalistyczną.

Mimo czasu jaki upłynął od przyjęcia konwencji haskiej z 1954 r. pozostaje ona nadal jednym z najdonioślejszych aktów w prawie międzynarodowym. Jej postanowienia wymagają bezpośredniej współpracy pracowników

³⁶ Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych... op. cit., art. 25.

³⁷ Tamże, art. 7, ust. 1.

kultury, prawników i wojskowych, natomiast jej przestrzeganie w dużym stopniu zależy od stanu świadomości społeczeństwa, jego stosunku do dziedzictwa kulturowego, stanowiska polityków i strategów wojskowych oraz doktryny obronnej każdego państwa. W spełnianiu swej międzynarodowej roli i funkcji winna być dostosowywana do zmieniającej się cywilizacji ludzkiej ponieważ *szkody wyrządzane dobrom kulturalnym, do jakiegokolwiek należałyby narodu stanowią uszczerbek w dziedzictwie kulturalnym całej ludzkości, gdyż każdy naród ma swój udział w kształtowaniu kultury światowej*³⁸.

Pod auspicjami UNESCO od kilku lat prowadzone są prace przez zespół międzynarodowych ekspertów nad doprecyzowaniem i uzupełnieniem postanowień konwencji haskiej z 1954 r. Prace te są już daleko zawansowane i należy sądzić, że zebrane dotychczasowe doświadczenia z realizacji postanowień konwencji haskiej pozwolą na jej nowelizację i dostosowanie do współczesnych realiów stosowanej techniki bojowej podczas konfliktów zbrojnych oraz wzrastającej wrażliwości wszystkich społeczeństw do zachowania dziedzictwa kulturowego.

³⁸ Wstęp do Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego. Haga 1954.

III. KONWENCJA W SPRAWIE OCHRONY ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA KULTURALNEGO I NATURALNEGO

W 1968 r. odbyło się w Paryżu spotkanie ekspertów UNESCO, które przygotowało pierwsze teoretyczne opracowanie dotyczące problemów *zasad oraz naukowych, technicznych i prawnych kryteriów mających zastosowanie do ochrony dóbr kulturalnych i miejsc zabytkowych opracowanych pod kątem ich międzynarodowego przyjęcia*³⁹. W roku następnym na kolejnym spotkaniu ekspertów dopracowano ten materiał dotyczący prawnych i technicznych aspektów ochrony zabytków i miejsc zabytkowych o uniwersalnej wartości w celu przedstawienia go na sesji konferencji generalnej UNESCO.

Równocześnie organizacje międzynarodowe wystąpiły z inicjatywą zwołania do Sztokholmu konferencji w sprawie ochrony naturalnego środowiska człowieka. W toku jej przygotowań ochrona dóbr kultury została potraktowana jako jeden z elementów składających się na środowisko człowieka. Analiza społecznych i kulturowych aspektów problemu kryzysu środowiska zamieszczona w raporcie Sekretarza Generalnego Organizacji Narodów Zjednoczonych z całą stanowczością wysunęła postulat zabezpieczenia spuścizny kulturalnej w długofalowym programie polityki środowiskowej.

Konferencja sztokholmska w dniu 12 czerwca 1972 r. podjęła dwie rezolucje. Pierwsza wzywała państwa oraz organizacje FAO i UNESCO do uruchomienia międzynarodowego systemu ochrony światowej spuścizny kulturalnej. Druga zalecała zakończenie prac nad przygotowaną przez UNESCO konwencją dotyczącą ochrony spuścizny kulturalnej i naturalnej, wzywając państwa do przyjęcia tego dokumentu na najbliższej sesji konferencji generalnej UNESCO. Konferencji generalnej UNESCO, po zapoznaniu się z nowymi projektami, 16 listopada 1972 r. przyjęła *Zalecenia doty-*

³⁹ Nieć H. *Ojczyzna dzieł sztuki...* op. cit., s. 122.

czące ochrony, w płaszczyźnie narodowej spuścizny kulturalnej i naturalnej oraz tekst Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego⁴⁰.

23 listopada 1972 r. w Paryżu nastąpiło podpisanie Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego. Podpisała ją także Polska. Konwencja sprecyzowała pojęcia dziedzictwa kulturalnego i naturalnego oraz określiła krajowe i międzynarodowe zasady ich ochrony. W konwencji sprecyzowano dwie definicje. Pierwsza dotyczy światowego dziedzictwa kulturalnego, gdzie stwierdzono, że:

W rozumieniu niniejszej Konwencji uważane są za dziedzictwo kulturalne:

- zabytki: dzieła architektury, rzeźby i malarstwa monumentalnego, elementy i formacje o charakterze archeologicznym, napisy, grotty i zgrupowanie tych elementów przedstawiające wyjątkową wartość dla całej ludzkości z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki;

- zespoły: budowli oddzielnych lub łącznych, które z racji ich architektury, ich jednorodności lub ich integracji w krajobrazie przedstawiają wyjątkową wartość dla całej ludzkości z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki, miejsca zabytkowe (sites): dzieła człowieka lub dzieła łączne człowieka i przyrody, jak również strefy, a także stanowiska archeologiczne, przedstawiające wyjątkową wartość dla całej ludzkości z punktu widzenia historycznego, estetycznego, etnologicznego lub antropologicznego⁴¹.

Druga definicja dotyczyła dziedzictwa naturalnego. W rozumieniu konwencji za dziedzictwo naturalne uważa się:

- pomniki przyrody składające się z formacji fizycznych lub biologicznych albo zgrupowania tych formacji, przedstawiające wyjątkową wartość dla całej ludzkości z punktu widzenia estetycznego lub naukowego;

⁴⁰ Tamże, s. 124-125.

⁴¹ Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, sporządzona w Paryżu dnia 21.11.1972r. Aneks 13.

- *formacje geologiczne i fizjograficzne oraz strefy ściśle rozgraniczone, stanowiące siedlisko zagrożonych zagładą gatunków zwierząt lub roślin, przedstawiające wyjątkową wartość dla całej ludzkości z punktu widzenia nauki, albo konserwacji;*

- *miejsca krajobrazowe (sites natures) oraz strefy naturalne ściśle rozgraniczone, przedstawiające wyjątkową wartość dla całej ludzkości z punktu widzenia nauki, konserwacji lub wrodzonego piękna*⁴².

Zaprezentowane definicje w konwencjach międzynarodowych precyzują pojęcie dóbr kultury podlegających ochronie. Przyjęcie konwencji i zdefiniowanie pojęcia dziedzictwa kulturalnego i naturalnego miało istotne znaczenie dla powstrzymania tego dziedzictwa od dalszej degradacji. Degradacja ta następuje nie tylko z przyczyn naturalnych, tradycyjnych, na skutek starzenia się i rozpadu lecz także coraz częstszych zjawisk wynikających ze zniszczeń powodowanych zmianami gospodarczymi i społecznymi. Ochrona tego dziedzictwa w oparciu o wysiłki poszczególnych państw wymaga zaangażowania wielkich sił i środków gospodarczych, naukowych i technicznych, których żadne państwo nie ma w nadmiarze. Pozostawienie tego dziedzictwa własnemu losowi może spowodować nieodwracalne skutki w unikalnym krajobrazie kulturalnym i naturalnym, który może zniknąć i nie przetrwać dla następnych pokoleń. Zahamowanie dalszej degradacji środowiska kulturalnego i naturalnego, do którego w znacznym stopniu przyczynia się postęp cywilizacyjny, staje się międzynarodowym problemem. Istnieje potrzeba współpracy i współdziałania nad ochroną i konserwacją dziedzictwa ogólnoludzkiego, gdyż jest ono wyjątkową wartością dla wszystkich narodów świata i wymaga zbiorowego wysiłku, zbiorowej ochrony i wspólnej myśli naukowej. Na mocy konwencji paryskiej o ochronie światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego powołano Międzynarodowy Komitet

⁴² Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, art. 2. Dz.U. 1976, nr 32, poz. 190 i 191. Załącznik.

Ochrony Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego oraz jego Sekretariat. Komitet został upoważniony do prowadzenia *Listy Dziedzictwa Światowego* na wniosek państw, na których terenie takie dobra się znajdują. Na Liście Światowego Dziedzictwa według stanu na 7.12.1996 r. znajdowało się 506 obiektów kulturalnych i naturalnych, znajdujących się w 107 państwach, w tym 380 dóbr kulturalnych i 107 dobra naturalne oraz 19 mieszanych. Statystyczna charakterystyka Listy Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego obrazuje poniższa tabela:

Tabela 1

TABELARYCZNE ZESTAWIENIE ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA KULTURALNEGO I NATURALNEGO DO 1996 R.⁴³

Kontynent	Ilość						Razem	
	C	%	N	%	CN	%	Ilość	%
Europa	191	37,8	19	3,7	4	0,8	214	42,3
Azja ⁴⁴	86	17,0	19	3,7	5	1,0	110	21,7
Ameryka	60	11,9	34	6,7	3	0,6	97	19,2
Afryka	43	8,5	27	5,3	2	0,4	72	14,2
Australia ⁴⁵	-	-	8	1,6	5	1,0	13	2,6
Ogółem	380	75,2	107	21,0	19	3,8	506	100

Z zestawienia tego wynika, że najwięcej obiektów kultury zachowało się w Europie na tzw. *Starym Kontynencie*, gdyż aż 50% wszystkich znajdujących się na liście obiektów, a najbogatszym kontynentem w zasoby dziedzictwa naturalnego jest Ameryka i Afryka, które razem posiadają 57% światowych parków narodowych. Europa, Azja i Ameryka posiadają największe skupiska historycznej kultury i dziedzictwa przyrodniczego sięgające 83,2% udokumentowanych i chronionych zasobów światowych, które

⁴³ Biens inscrits sur La Liste du Patrimoine Mondial Convention Concernant la Protection du Patrimoine Mondial Culturel et Naturel. Centre de Documentation UNESCO/WHC - JCOMOS. Jan. 1997, s. 1-43.

⁴⁴ Azja wraz z wyspami Zachodniego Pacyfiku.

⁴⁵ Australia wraz z Nową Zelandią.

należy chronić szczególnie i z najwyższą troską, gdyż stanowi to metrykę, swoisty certyfikat człowieka w jego historycznym rozwoju cywilizacyjnym i naturalnym środowisku przyrodniczym. Lista Światowego Dziedzictwa nie jest zamknięta i wciąż napływają wnioski o wpisanie nowych obiektów kulturalnych i naturalnych, które po ich rozpatrzeniu oraz zatwierdzeniu będą ją wzbogacały.

Konwencja przewidywała także prowadzenie wykazu dóbr *dziedzictwa światowego w niebezpieczeństwie zagrożonego z Listy Dziedzictwa Światowego*. Na liście tej funkcjonują te dobra dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, które są zagrożone poważnym niebezpieczeństwem, jak: *groźba zniszczenia skutkiem przyspieszonego rozpadu, projekty wielkich robót publicznych albo prywatnych, szybki rozwój urbanistyczny i turystyczny, rozbiórki spowodowane zmianą wykorzystania terenu lub własności gruntu, głębokie zmiany spowodowane przyczynami nieznanymi, porzucenie z jakiegokolwiek powodu, konflikt zbrojny nadchodzący lub grożący wybuchem, kataklizmy i klęski żywiołowe, obsuwanie się gruntów, wybuchy wulkanów, powodzie, gwałtowne przyptywy*⁴⁶.

Wobec zagrożonych dóbr światowego dziedzictwa organizowana jest przez komitet międzynarodowa pomoc dla neutralizacji negatywnych skutków przy współpracy z Międzynarodowym Ośrodkiem Studiów nad konserwacją i restauracją dóbr kultury (Centrum Rzymskie), Radą Międzynarodową Zabytków i Miejsc Zabytkowych (ICOMOS), Unią Międzynarodową dla Ochrony Przyrody i jej zasobów (UICN). Dla zapewnienia materialnej pomocy przy ratowaniu dziedzictwa światowego, powołany został Fundusz Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego oraz opracowane zostały warunki i tryb przyznawania pomocy międzynarodowej. Z pomocy takiej korzystała również Polska przy ratowaniu kopalni soli w Wieliczce.

⁴⁶ Tamże, art. 11, ust. 4.

W konwencji tej zwrócono uwagę na konieczność ustalenia odpowiednich programów wychowawczych i uświadamiających, w celu wzmocnienia w społeczeństwach uczucia przywiązania i szacunku do dziedzictwa kulturalnego i naturalnego oraz jego ochrony. Upowszechniono w niej nowe pojęcie *spuścizny kulturalnej i naturalnej*, jaką współczesna ludzkość odziedziczyła po poprzednich pokoleniach. Tę spuściznę należy traktować jako wiano, jako spadek pomnożony i przekazywany przez kolejne generacje ludzkie następnym pokoleniom. Uszczuplanie tego wiana, niszczenie go, degradowanie jego wartości, staje się niewybaczalnym błędem wobec następnych pokoleń, które zostają pozbawione szansy korzystania z dobrodziejstwa tej spuścizny, kształtowania na niej własnej osobowości i mają ograniczone możliwości przekazania następным generacjom ludzkim. Stąd waga i znaczenie tej konwencji, która swymi intencjami wybiega w daleką przyszłość.

W poprzednich konwencjach haskich wyrażona została troska o dobra kultury, które były niszczone przez działania zbrojne lub grabieże zwycięzców podczas wojen. W konwencji paryskiej dotyczącej ochrony dziedzictwa kulturalnego i naturalnego wyrażono troskę o spuściznę przeszłości, która ulega degradacji w warunkach pokojowych, na skutek procesów naturalnych, klęsk żywiołowych, nieprzemyślanego działania człowieka w pogoni za postępem cywilizacyjnym oraz jego egocentryzmem wobec środowiska historycznego i naturalnego. Intencje elit politycznych i intelektualnych zawarte w tych konwencjach budzą podziw oraz szacunek lecz realna rzeczywistość pozostaje i jest mniej imponująca. Przyczyn rozdwojenia intencji prawodawców z rzeczywistością należy poszukiwać w społecznym stanie ludzkiej świadomości, która pozostaje daleko w tyle i nie nadąża za potrzebami. Kształtowanie tej świadomości społecznej w zakresie potrzeby ochrony dóbr kultury przed skutkami szczególnych zagrożeń wynikających z

wojen, grabieży, kataklizmów i naturalnych procesów cywilizacyjnych staje się głównym ogniwem do zachowania spuścizny kulturalnej i naturalnej⁴⁷.

W Polsce na *Listę Dziedzictwa Światowego* zostały wpisane urbanistyczne zespoły staromiejskie Warszawy, Krakowa i Zamościa, kopalnia soli w Wieliczce, teren byłego obozu koncentracyjnego Oświęcim - Brzezinka i Puszcza Białowieska⁴⁸. Przygotowywane są dalsze propozycje wpisania na tę listę innych polskich obiektów kulturalnych i naturalnych. Wskazane byłoby, aby obiekty kultury wpisane na Listę Dziedzictwa Światowego uzyskały również uprawnienia, które przysługują w prawie międzynarodowym obiektom kultury wpisanym do Międzynarodowego Rejestru Dóbr Kulturalnych Objętych Ochroną Specjalną. Wówczas obie konwencje uzupełniałyby się wzajemnie z pożytkiem dla ochrony dziedzictwa kulturalnego i naturalnego.

Należy zauważyć, że w okresie kilkudziesięciu lat nastąpiła znacząca ewolucja poglądów wobec ochrony dóbr kultury na wypadek konfliktu zbrojnego, rozszerzając je na całe środowisko człowieka. Ochronie podlega nie tylko historyczne środowisko kulturalne, lecz także historyczne środowisko naturalne, jako spójny i jednolity system środowiskowy, w którym żyje i pracuje człowiek. W międzynarodowych konwencjach zostały wypracowane fundamentalne zasady prawne, związane z ochroną dóbr kultury i historycznego środowiska naturalnego, którego naruszenie lub zagłada zagraża egzystencji człowieka i jego roli na naszej planecie - Ziemi.

⁴⁷ Białek-Guillemette A. Światowe dziedzictwo kulturalne i przyrodnicze Państw Sygnatariuszy Paktu NATO i Partnerstwa dla Pokoju. *Ochrona i Konserwacja Zabytków*. 1996, nr 2, s. 71.

⁴⁸ Lista Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO. UNESCO i My 1994 nr 1 (272), s. 15.

IV. OCHRONA DÓBR KULTURY PRZED SKUTKAMI NADZWYCZAJNYCH ZAGROŻEŃ W RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Zachodzące od 1989 r. zmiany w Polsce sięgają głęboko podstaw ustrojowych państwa. Ich wyrazem są zmieniające się stosunki własnościowe, przejście do gospodarki rynkowej, reforma naczelnych i terenowych organów władzy państwowej i samorządowej. W procesie tych przeobrażeń została zmieniona polityka obronna państwa, został rozwiązany Układ Warszawski, kształtuje się nowy układ stosunków geopolitycznych i sojuszków obronnych. Proces ten nie został dokończony, lecz z dotychczasowych obserwacji wynika, że niezależnie od tego, jakie siły polityczne przejmują ster nawy państwowej, zmierzają konsekwentnie do ukształtowania w Polsce nowych podstaw ustroju politycznego, gospodarczego i społecznego.

Odbiciem zmian politycznych było przystąpienie Polski do układu o stowarzyszeniu ze Wspólnotami Europejskimi, opracowanie przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r. nowej konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, zatwierdzenie jej przez naród w referendum powszechnym i podpisanie przez prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Aleksandra Kwaśniewskiego w dniu 16 lipca 1997 r. Konstytucja potwierdziła wprowadzenie nowego, demokratycznego systemu politycznego i nowego ustroju gospodarczego w Polsce. Zmiany polityczne znalazły swój wyraz w nowelizacji wielu podstaw prawnych zawartych w ustawach Sejmu RP, rozporządzeniach Rady Ministrów i aktach wykonawczych poszczególnych resortów, które uwzględniają wymogi międzynarodowych konwencji i regionalnych powiązań w Europie. Ukoronowaniem transformacji politycznej będzie przystąpienie Polski do wojskowych struktur NATO, gdzie daleko są już zaawansowane procesy uzgodnień dyplomatycznych oraz wejście do Unii Eu-

ropejskiej, gdzie negocjacje trwają a proces przystosowawczy całej gospodarki systematycznie postępuje.

Zmiany zachodzące w Polsce nie są obojętne na politykę kulturalną państwa i ochronę dóbr kultury, w tym także organizację ochrony dóbr kultury na wypadek klęsk żywiołowych i konfliktu zbrojnego. Sejm nowelizując ustawę o ochronie dóbr kultury i o muzeach oraz Rada Ministrów podejmując uchwałę nr 33 z dnia 19 lipca 1990 r. w sprawie nadania statutu Ministerstwu Kultury i Sztuki, dokonały szeregu zmian organizacyjnych, zmierzających do decentralizacji funkcjonowania organów publicznych.

Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków, który był organizatorem opracowania pierwszych planów ochrony dóbr kultury i organem nadzorującym ich aktualizację, jak również koordynatorem działań przygotowawczych na wypadek konfliktu zbrojnego, uległ rozwiązaniu. Przedsiębiorstwo Państwowe *Pracownie Konserwacji Zabytków*, biorące udział w realizacji planów ochrony dóbr kultury, zostały poddane procesom komercjalizacji. Reorganizację przeszły wydziały kultury i sztuki urzędów wojewódzkich, z których wyodrębniono służby konserwatorskie, odpowiedzialne za prowadzenie w terenowych organach administracji państwowej prac związanych z ochroną dóbr kultury na wypadek konfliktu zbrojnego. Zlikwidowane zostały centralne limity przydziału środków transportowych i studentów dla Ministerstwa Kultury i Sztuki na realizację planów zabezpieczenia lub ochrony dóbr kultury. Zmienione zostały zasady określające reklamowanie osób od obowiązku pełnienia czynnej służby wojskowej w razie ogłoszenia mobilizacji lub wybuchu wojny, w tym uprawnienia Ministerstwa Kultury i Sztuki. Po rozwiązaniu Układu Warszawskiego zmieniona została polityka obronna państwa, w tym także funkcjonowanie jego pozamilitarnych struktur obronnych. Zmieniona została również funkcja wojska w systemie polityki obronnej kraju, a także miejsce i rola obrony cywilnej w organizacji ochrony ludności oraz majątku narodowego. Zmiany te wymusiły konieczność poszuki-

wania nowych struktur organizacyjnych ochrony dóbr kultury na wypadek konfliktu zbrojnego.

Znowelizowana w 1990 r. ustawa o ochronie dóbr kultury i o muzeach powołała Państwową Służbę Ochrony Zabytków, kierowaną przez generalnego konserwatora zabytków. Określiła także organy odpowiedzialne za ochronę dóbr kultury w okresie pokoju, jak również przed skutkami konfliktu zbrojnego. Naczelny nadzór nad ochroną dóbr kultury sprawuje minister kultury i sztuki⁴⁹. W jego imieniu, ochroną dóbr kultury zajmuje się generalny konserwator zabytków⁵⁰. Bezpośrednia odpowiedzialność ustawowa za ochronę dóbr kultury spoczywała na wojewódzkich konserwatorach zabytków, kierujących wojewódzkimi oddziałami Państwowej Służby Ochrony Zabytków, dyrektorach muzeów i jednostek organizacyjnych w stosunku do dóbr kultury, których są ich użytkownikami, dyrektorze Ośrodka Dokumentacji Zabytków w stosunku do centralnej ewidencji dóbr kultury, jak również dyrektorze Biblioteki Narodowej w Warszawie i innych bibliotekach oraz prezesie Polskiej Akademii Nauk w stosunku do zabytkowych materiałów bibliotecznych⁵¹.

Ustawa o zmianie niektórych ustaw normujących funkcjonowanie gospodarki i administracji publicznej wprowadziła nowe ustalenia⁵². Oddziały wojewódzkie Państwowej Służby Ochrony Zabytków, będące przedtem organami państwowymi administracji specjalnej w terenie, przejęte zostały przez wojewodów i stały się jednostkami organizacyjnymi wchodzącymi w skład rządowej administracji ogólnej urzędów wojewódzkich⁵³. Odpowiedzialność za zabezpieczenie dóbr kultury przed skutkami klęsk żywiołowych i kon-

⁴⁹ Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i o muzeach. Dz.U. 1962, nr 10, poz. 53, z późniejszymi zmianami, art. 7. (Dz.U. 1990, nr 56, poz. 322).

⁵⁰ Tamże, art. 8, ust. 1, pkt 2.

⁵¹ Tamże, art. 8, ust. 1, pkt 3-7.

⁵² Ustawa z dnia 8 sierpnia 1996 r. o zmianie niektórych ustaw normujących funkcjonowanie gospodarki i administracji publicznej. Dz.U. 1996. Nr 106, poz. 496.

⁵³ Tamże, art. 73, ust. 1, pkt 2, ust. 2.

fliktu zbrojnego spoczywa na wojewodzie, w którego imieniu realizuje te zadania wojewódzki konserwator zabytków.

W przepisach wykonawczych do ustawy o ochronie dóbr kultury i o muzeach, minister kultury i sztuki w zarządzeniu z dnia 22 września 1990 r., w sprawie powołania Państwowej Służby Ochrony Zabytków, określił jej strukturę, wskazując, że składa się ona z Biura Ochrony Dóbr Kultury i Muzeów oraz oddziałów wojewódzkich. Zakres zadań dla Państwowej Służby Ochrony Zabytków został określony regulacją wewnętrzną przez generalnego konserwatora zabytków. Wśród nich znalazły się zadania odnoszące się do ochrony dóbr kultury na wypadek szczególnych zagrożeń w tym konflikcie zbrojnego, realizowane przez oddziały wojewódzkie Państwowej Służby Ochrony Zabytków. Dotyczą one opracowania planów ochrony i ewakuacji dóbr kultury oraz ich aktualizacji, nadzorowania prac przygotowawczych ochrony ruchomych dóbr kultury realizowanych przez użytkowników i właścicieli, opracowania zasad organizacji ochrony i zabezpieczenia nieruchomości dóbr kultury przez osoby prawne i fizyczne, zgodnie z obowiązującymi ustawami, jak również realizowania zadań wynikających z przepisów i wytycznych, odnoszących się do spraw obronnych i obrony cywilnej. Przejęcie przez wojewodów oddziałów wojewódzkich Państwowej Służby Ochrony Zabytków wpłynęło na zmianę w zakresie realizacji zadań wynikających z aktów normatywnych. Regulacja dotycząca organizacji ochrony i zabezpieczenia dóbr kultury przed skutkami klęsk żywiołowych i konfliktu zbrojnego nie powinna być regulacją wewnętrzną Państwowej Służby Ochrony Zabytków lecz zadaniem wynikającym z aktów ustawowych, regulowanych szczegółowo aktami normatywnymi, które będą obligowały wojewodów. Zadania w tym zakresie winny wynikać z przyszłej ustawy dotyczącej ochrony zabytków.

Nową regulacją prawną w tym zakresie jest ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach, która upoważnia ministra kultury i sztuki do uregulowa-

nia w drodze rozporządzenie, w porozumieniu z ministrem spraw wewnętrznych i administracji, zasad zabezpieczenia zbiorów muzealnych przed pożarami, kradzieżami i innymi niebezpieczeństwami grożącymi zniszczeniem lub utratą muzealiów oraz określenia sposobów przygotowania zbiorów do ewakuacji w razie powstania zagrożenia. Na tej podstawie powstanie nowa regulacja prawna określająca zasady postępowania wobec ruchomych dóbr kultury w warunkach szczególnych zagrożeń okresu pokoju⁵⁴. Przygotowywana ustawa o ochronie zabytków zapewne określi generalne zadania administracji publicznej wobec ochrony dóbr kultury przed skutkami konfliktu zbrojnego.

Tak więc w ramach decentralizacji struktur zarządzania administracji państwowej, zadania dotyczące nadzoru i kierowania sprawami związanymi z zabezpieczeniem dóbr kultury na wypadek konfliktu zbrojnego i innych zagrożeń okresu pokojowego, przypisane poprzednio rozwiązанemu Zarządowi Muzeów i Ochrony Zabytków, zostały przeniesione na Państwową Służbę Ochrony Zabytków. Zadania te, z upoważnienia ministra kultury i sztuki, przyjął generalny konserwator zabytków, określił je wewnętrznym zarządzeniem w sprawie regulaminu organizacyjnego Państwowej Służby Ochrony Zabytków i nadzorował ich realizację zgodnie z dotychczas obowiązującymi aktami normatywnymi. Na podstawie nowo tworzonych aktów ustawowych i normatywnych zadania te stopniowo przekazywane będą terenowym organom administracji państwowej i samorządowej.

Regulamin organizacyjny Państwowej Służby Ochrony Zabytków przewiduje, że *Generalny Konserwator Zabytków wykonuje swoje zadania i kompetencje przy pomocy Biura Ochrony Dóbr Kultury i Muzeów, a także wyspecjalizowanych instytucji ochrony dóbr kultury tworzonych przez Mini-*

⁵⁴ Ustawa o muzeach z dnia 21 listopada 1996 r. Dz.U. 1997, nr 5, poz. 24, art. 5, ust. 5.

stra Kultury i Sztuki i wojewodów⁵⁵. Wynika z tego, że merytoryczny nadzór nad wszystkimi sprawami organizacyjnymi, związanymi z zabezpieczeniem dóbr kultury przed skutkami klęsk żywiołowych oraz kierowaniem i realizacją planów zabezpieczenia w warunkach konfliktu zbrojnego, prowadzi generalny konserwator zabytków. Ośrodki specjalistyczne Ministerstwa Kultury i Sztuki wspomagają generalnego konserwatora zabytków w zakresie zabezpieczenia i ochrony dóbr kultury poprzez własną, statutową działalność merytoryczną. Ośrodki te, będące poza strukturą Państwowej Służby Ochrony Zabytków, nie posiadają uprawnień administracyjnych, na mocy których mogą być podejmowane decyzje w zakresie spraw obronnych innych instytucji. Realizują jedynie zadania obronne w zakresie obowiązków statutowych własnej instytucji i podległych komórek organizacyjnych. Mogą jednak wspomagać inne instytucje w zakresie spraw obronnych, świadcząc usługi konsultacyjne i sporządzać ekspertyzy dotyczące ochrony i zabezpieczenia dóbr kultury. Nadzór ogólny nad organizacją i zabezpieczeniem dóbr kultury sprawuje wojewoda. Nadzór specjalistyczny, wynikający ze specyfiki dziedzictwa kulturowego, sprawowany przez generalnego konserwatora zabytków winien zostać wyartykułowany w przyszłych aktach normatywnych.

Dla właściwego zorganizowania ochrony dóbr kultury na wypadek konfliktu zbrojnego są niezbędne instrumenty realizacyjne. W ustawie z dnia 21 listopada 1967 r., o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej stwierdzono w art. 2, że: *przygotowanie ludności i mienia narodowego na wypadek wojny... należy do wszystkich organów władzy i instytucji państwowych, organów samorządu terytorialnego, podmiotów gospodarczych i*

⁵⁵ Regulamin organizacyjny Państwowej Służby Ochrony Zabytków, art. 14. Zarządzenie Generalnego Konserwatora Zabytków z dnia 2 stycznia 1991 r. w sprawie nadania regulaminu organizacyjnego Państwowej Służbie Ochrony Zabytków.

*innych jednostek organizacyjnych...*⁵⁶. Z tego ustawowego zapisu wynika, że wszystkie instytucje państwowe oraz samorządu terytorialnego muszą w czasie pokoju uwzględniać zadania obronne w swej statutowej działalności, aby się przygotować do ich wykonywania na wypadek wojny.

Ochrona dóbr kultury na wypadek konfliktu zbrojnego została umieszczona w ustawie o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej w systemie obrony cywilnej⁵⁷. Rada Ministrów w wydanych aktach wykonawczych do tej ustawy określiła szczegółowo zasady działania, w tym także odnoszące się do ochrony dóbr kultury. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 września 1993 r. w sprawie obrony cywilnej określiło że:

a) obrona cywilna między innymi zadaniami zabezpiecza także dobra kultury⁵⁸;

b) mogą być przygotowane budowle ochronne na zabezpieczenie ruchomych dóbr kultury⁵⁹;

c) ochronę dóbr kultury organizuje się w czasie pokoju, a realizuje w czasie wojny oraz klęsk żywiołowych⁶⁰;

d) zabezpieczeniu podlegają ruchome i nieruchome dobra kultury⁶¹;

e) ochrona nieruchomych dóbr kultury polega na wykonaniu prac ewidencyjno-dokumentacyjnych, techniczno-zabezpieczających, oznakowaniu znakami konwencji haskiej, a także demontażu i ukryciu lub ewakuacji najbardziej cennych elementów⁶²;

⁵⁶ Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej. Tekst jednolity. Dz.U. 1992, nr 4, poz. 16, art. 2.

⁵⁷ Tamże, art. 137.

⁵⁸ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 września 1993 r. w sprawie obrony cywilnej. Dz.U. 1993, nr 93, poz. 429, art. 1, ust. 1, pkt 12.

⁵⁹ Tamże, art. 11, ust. 2.

⁶⁰ Tamże, art. 30, ust. 1.

⁶¹ Tamże, art. 30, ust. 2, pkt 1.

⁶² Tamże, art. 31, ust. 1.

f) do ochrony dóbr kultury, ich ukrycia lub ewakuacji jest potrzebna niezbędna ilość opakowań⁶³.

Pakiet aktów wykonawczych podjętych przez Radę Ministrów i ministra kultury i sztuki, regulujących sferę ochrony dziedzictwa kulturowego przed szczególnymi zagrożeniami, umożliwiło podjęcie prac nad przygotowaniem nowego zarządzenia, które zastąpiło zarządzenie nr pf 27 z dnia 10 maja 1982 r. w sprawie zasad i organizacji ochrony dóbr kultury na wypadek konfliktu zbrojnego. Zarządzeniem nr 23 ministra kultury i sztuki z dnia 25 kwietnia 1995 r. w sprawie ochrony dóbr kultury na wypadek zagrożenia bezpieczeństwa państwa i konfliktu zbrojnego, wprowadzone zostały nowe zasady zabezpieczenia dóbr kultury przed skutkami wojny, które w opracowanych dokumentach precyzują instrumenty wykonawcze na poszczególnych poziomach hierarchii administracji publicznej⁶⁴. Dokumenty te normują problemy organizacji zabezpieczenia i ochrony dóbr kultury w nowych, zmienionych warunkach Rzeczypospolitej Polskiej.

W wydanym zarządzeniu i instrukcji wykorzystano dotychczasowe doświadczenia z okresu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej dotyczące regulacji problemów ochrony dóbr kultury i wprowadzono szereg nowych instrumentów realizacyjnych. Ochronie podlegają dobra kultury objęte konwencją haską z 1954 r. i ustawą o ochronie dóbr kultury i o muzeach, jak również podstawowa dokumentacja tych dóbr.

W warunkach zagrożenia wojennego, istniały i nadal istnieją poważne trudności obiektywne, które nie pozwalają uchronić wszystkie dobra kultury przed skutkami działań zbrojnych. Dlatego też planami ochrony powinny być objęte w pierwszej kolejności te dobra, które mają wyjątkową wartość zabytkową, zajmują szczególne miejsce w polskim dziedzictwie kulturowym,

⁶³ Tamże, art. 31, ust. 2.

⁶⁴ Zarządzenie nr 23 ministra kultury i sztuki z dnia 25 kwietnia 1995 r. w sprawie ochrony dóbr kultury na wypadek zagrożenia bezpieczeństwa państwa i konfliktu zbrojnego. Dziennik Urzędowy MKiS 1995, nr 4, poz. 14.

spełniają istotną funkcję w umacnianiu tradycji narodowej oraz wywierają znaczący wpływ na kształtowanie świadomości państwowej i społecznej. Zrezygnowano z ewakuacji dóbr kultury w inne rejony kraju, zalecając ukrycie ich na miejscu lub rozśrodkowanie w granicach położonej miejscowości. Ewakuacja jest zalecana tylko w wyjątkowych sytuacjach, jeżeli ukrytym dobrom kultury zagrażają ważne względy, wynikające z klęsk żywiołowych lub w warunkach działań zbrojnych brakuje schronów do ich ukrycia. Nieruchome dobra kultury zabezpiecza się przed skutkami konfliktu zbrojnego poprzez wykonanie prac ewidencyjno-dokumentacyjnych i techniczno-inżynierskich.

Plany ochrony dóbr kultury opracowuje się na szczeblu jednostki organizacyjnej, województwa i kraju. Stanowią one część składową planów obrony cywilnej. Obligatoryjne przygotowanie planów na szczeblu gminy nie zostało wprowadzone, gdyż nie wszystkie gminy w Polsce posiadają na administrowanym terenie dobra kultury podlegające zabezpieczeniu z tytułu uprawnień ministra kultury i sztuki⁶⁵. Należy jednak mieć na względzie, że większość gmin i miast, posiada na administrowanym terenie dobra wymagające zabezpieczenia, wynikające z postanowień konwencji haskiej, do których należą archiwa będące w kompetencji ministra edukacji narodowej. Wszystkie archiwa, niezależnie od ich podległości administracyjnej, mające charakter świecki czy wyznaniowy, państwowe czy samorządowe lub innych instytucji i organizacji społecznych powinny być zabezpieczone przed skutkami konfliktu zbrojnego zgodnie z aktami normatywnymi wydanymi przez resort edukacji narodowej.

⁶⁵ Ponadto przygotowywane są reformy w zakresie nowego podziału administracyjnego kraju oraz wprowadzenia nowej jednostki administracyjnej opartej na samorządzie terytorialnym, co zmieni koncepcję organizacji ochrony dóbr kultury na szczeblu samorządowych jednostek administracyjnych i wymusi potrzebę wypracowania zadań w tym zakresie dla administracji samorządowej.

Kierownicy jednostek organizacyjnych przysyłają jednak swoje plany zabezpieczenia do urzędu gminy, aby wójt (burmistrz) mógł włączyć do gminnego planu obrony cywilnej. Główne zadania w zakresie ochrony dóbr kultury spoczywają na kierownikach jednostek organizacyjnych, którzy w okresie pokoju sporządzają wykazy ruchomych i nieruchomych dóbr kultury podlegające zabezpieczeniu, przygotowują pomieszczenia na ukrycie ruchomych dóbr kultury lub ich ewakuacji, zabezpieczają odpowiednie siły i środki związane z ochroną dóbr kultury przed skutkami klęsk żywiołowych i konfliktu zbrojnego oraz opracowują zgodnie z aktami normatywnymi plany ochrony. Natomiast w okresie zagrożenia realizują opracowane plany.

Wojewódzcy konserwatorzy zabytków koordynujący w imieniu wojewody pracami przygotowawczymi na terenie województwa, w uzgodnieniu z wojewódzkim inspektoratem obrony cywilnej, przygotowują wojewódzkie plany ochrony dóbr kultury, które są częścią składową planów obronnych województwa. Plany te opracowywane są w porozumieniu z właścicielami lub kierownikami jednostek organizacyjnych będących ich użytkownikami, niezależnie od podległości organizacyjnej. Na wypadek zagrożenia bezpieczeństwa państwa i konfliktu zbrojnego, wojewódzcy konserwatorzy zabytków nadzorują w imieniu wojewody realizację tych planów przy pomocy wojewódzkiego oddziału Państwowej Służby Ochrony Zabytków.

Koordynacją prac przygotowawczych ochrony dóbr kultury na obszarze całego kraju zajmuje się w imieniu ministra kultury i sztuki generalny konserwator zabytków w porozumieniu z szefem obrony cywilnej kraju. Generalny konserwator zabytków na podstawie planów wojewódzkich przygotowuje plan ochrony dóbr kultury kraju w porozumieniu z szefem obrony cywilnej kraju oraz nadzoruje jego aktualizację i realizację. Do jego kompetencji należy nadzór nad właściwym doбором instrumentów, przy pomocy których mogą być realizowane plany zabezpieczenia dóbr kultury. Nadzoruje także organizację szkolenia zespołów wykonawczych (formacji obrony cy-

wilnej)), udział tych zespołów w ćwiczeniach, właściwy dobór sił i środków oraz współudział i współdziałanie z innymi elementami układu pozamilitarnego systemu obronnego, jak również z siłami zbrojnymi w zakresie ochrony dóbr kultury przed skutkami konfliktu zbrojnego.

Na ministrze kultury i sztuki spoczywa obowiązek wypracowania aktów normatywnych związanych z ochroną dóbr kultury w uzgodnieniu z ministrem spraw wewnętrznych i administracji dotyczących szczegółowych spraw roli i miejsca obrony cywilnej w ochronie dóbr kultury, sposobu przygotowania i realizacji specjalistycznych zadań obrony cywilnej związanej merytorycznie z zakresem działania kierowanego resortu oraz zapewnienie realizacji zadań obrony cywilnej w podległych urzędach, jak również nadzorowanych instytucjach i zakładach pracy.

Jednostki organizacyjne są przygotowane do realizacji zadań wynikających z nowego zarządzenia nr 23 ministra kultury i sztuki z dnia 25 kwietnia 1995 r. w sprawie ochrony dóbr kultury na wypadek zagrożenia bezpieczeństwa państwa i konfliktu zbrojnego. Posiadają opracowane plany ochrony i zabezpieczenia ruchomych i nieruchomych dóbr kultury. Plany te zostały dostosowywane do warunków wynikających ze zmian ustrojowych i nowych struktur władzy publicznej, przebudowy gospodarczej oraz polityki obronnej państwa, jak również nowych aktów normatywnych, regulujących sferę ochrony dóbr kultury.

Oddziały wojewódzkie Państwowej Służby Ochrony Zabytków funkcjonujące w składzie rządowej administracji ogólnej urzędów wojewódzkich w większości są przygotowane do podjęcia prac związanych ze zmianami w zakresie ochrony dóbr kultury, a szczególnie tam, gdzie pozostała kadra doświadczonych i przygotowanych pracowników. Dla tych województw, które na skutek ruchów kadrowych nie mają przeszkolonej i przygotowanej kadry specjalistów do kierowania i nadzoru sprawami związanymi z ochroną dóbr kultury przed skutkami konfliktu zbrojnego oraz zagrożeń spowodowa-

nych kradzieżą, pożarem i innymi klęskami żywiołowymi, wskazane byłoby organizowanie specjalnych szkoleń, aby ta sfera działania nie miała charakteru pozornego.

Dla realizacji tych zadań tworzy się, na podstawie porozumienia Ministerstwa Kultury i Sztuki z Ministerstwem Spraw Wewnętrznych i Administracji, Centrum Szkolenia przy Szkole Aspirantów Państwowej Straży Pożarnej w Krakowie, które już w 1997 r. podjęło realizację programu pilotażowego. Organizacja tego Centrum jest pokłosiem dyskusji w czasie obrad międzynarodowej konferencji w 1996 r. w Krakowie, gdzie w komunikacie końcowym jej *Uczestnicy poparli propozycję Rzeczypospolitej Polskiej utworzenia pod patronatem UNESCO międzynarodowego centrum szkolenia osób cywilnych i wojskowych w zakresie ochrony dóbr kultury w kontekście zagrożeń czasu wojny i pokoju*⁶⁶. Realizacja tego postulatu może w porozumieniu z UNESCO doprowadzić do utworzenia w Krakowie placówki kształcącej specjalistów do ochrony dóbr kultury dla państw Europy Centralnej i Wschodniej. Powstanie Międzynarodowego Centrum Szkolenia personelu specjalistycznego, zajmującego się ochroną dóbr kultury przed szczególnymi zagrożeniami występującymi w postaci częstych klęsk żywiołowych jak również zdarzających się nadal konfliktów zbrojnych, będzie miało duże znaczenie w tworzeniu warunków dla wspólnej troski o dziedzictwo kulturowe każdego państwa i narodu.

Państwowa Służba Ochrony Zabytków, będąca głównym instrumentem generalnego konserwatora zabytków w kierowaniu sprawami ochrony dóbr kultury i ich zabezpieczenia w całym kraju na wypadek klęsk żywiołowych i konfliktu zbrojnego, dopiero dostosowuje się pod względem struktury organizacyjnej do realizacji tych zadań. Powstała w 1990 r. i w oparciu o prakty-

⁶⁶ Białek W. Międzynarodowa konferencja państw współpracujących w ramach programu Partnerstwa dla Pokoju w Krakowie, 18-21 czerwiec 1996. *Ochrona i Konserwacja Zabytków* 1996, nr 3, s. 115.

kę musi wypracować zakres swych statutowych obowiązków dotyczących kierowania zadaniami obronnymi. Przejęte przez Państwową Służbę Ochrony Zabytków zadania związane z ochroną dóbr kultury przed skutkami konfliktu zbrojnego są na tyle szerokie i ważne, że wymagają stałego nadzoru specjalistycznego realizowanych zadań w tym zakresie przez jednostki organizacyjne i zatrudnienie wysokiej klasy specjalistów. W Biurze Generalnego Konserwatora Zabytków⁶⁷ utworzone zostało stanowisko do kierowania, nadzoru i kontroli w imieniu generalnego konserwatora zabytków sprawami ochrony dóbr kultury przed skutkami klęsk żywiołowych i konfliktu zbrojnego, do którego należy:

1. Opracowywanie wykładni realizacji wytycznych w sprawach obronnych ministra kultury i sztuki oraz generalnego konserwatora zabytków.
2. Opracowywanie i nowelizacja krajowego planu ochrony dóbr kultury przed skutkami klęsk żywiołowych oraz konfliktu zbrojnego.
3. Współpraca i współdziałanie z Obroną Cywilną Kraju w zakresie podejmowania decyzji, uzgadniania planów obronnych oraz ich doskonalenia podczas ćwiczeń wojewódzkich, regionalnych i krajowych w dziedzinie ochrony dóbr kultury przed skutkami klęsk żywiołowych i konfliktu zbrojnego.
4. Współpraca i współdziałanie z centralnymi ogniwami pozamilitarnego systemu obronnego państwa w zakresie ochrony dóbr kultury.
5. Udzielanie pomocy wojewódzkim oddziałom Państwowej Służby Ochrony Zabytków w realizacji zadań specjalistycznych dotyczących ochrony dóbr kultury przed skutkami klęsk żywiołowych i konfliktu zbrojnego oraz wszelkich innych zagrożeń okresu pokojowego.

⁶⁷ Biuro Ochrony Dóbr Kultury i Muzeów zmieniło nazwę na Biuro Generalnego Konserwatora Zabytków.

6. Udzielanie pomocy specjalistycznej w zakresie organizacji, wyposażenia i szkolenia formacji obrony cywilnej ratownictwa ogólnego realizujących zadania ochrony dóbr kultury.

7. Pomoc w organizacji szkoleń struktur organizacyjnych, zajmujących się ochroną dóbr kultury oraz zabezpieczenia ich w potrzebną literaturę specjalistyczną i materiały szkoleniowe.

8. Działanie w zakresie podnoszenia stanu świadomości społecznej, dotyczącej ochrony dóbr kultury przed szczególnymi zagrożeniami w postaci wandalizmu, terroryzmu, klęsk żywiołowych i konfliktów zbrojnych.

Generalny konserwator zabytków w przypadku zagrożenia bezpieczeństwa państwa lub konfliktu zbrojnego główny wysiłek winien skupić na zabezpieczeniu dziedzictwa kulturowego i temu celowi podporządkować całą działalność organizacyjną i merytoryczną. Pozostałe zadania, które realizuje w okresie pokojowym, prawdopodobnie zostaną zminimalizowane, bądź zawieszone, gdyż nie będzie warunków i środków na ich realizację. Podobna sytuacja wystąpi w oddziałach Państwowej Służby Ochrony Zabytków będących częścią składową urzędów wojewódzkich, w których cały oddział będzie prawdopodobnie zajmował się organizacją i nadzorem realizacji planów ochrony dóbr kultury przed skutkami klęsk żywiołowych i konfliktu zbrojnego. Na ten okres wszyscy pracownicy związani merytorycznie z ochroną dóbr kultury w różnych instytucjach Ministerstwa Kultury i Sztuki oraz oddziały wojewódzkie Państwowej Służby Ochrony Zabytków wchodzące w skład rządowej administracji ogólnej województwa powinny mieć sprecyzowane zadania, które przypadną im do realizacji w zakresie ochrony dóbr kultury przed konsekwencjami klęsk żywiołowych i wojny. Nagromadzone przez lata doświadczenia kadry kierowniczej, zarówno jednostek organizacyjnych, jak i Państwowej Służby Ochrony Zabytków oraz centralnych i terenowych organów władzy państwowej i samorządowej, dają gwarancję, że zadania związane z ochroną dóbr kultury przed skutkami

zagrożenia bezpieczeństwa państwa i konfliktu zbrojnego będą właściwie rozwiązywane. Aby tak się stało, niezbędne jest systematyczne działanie na rzecz rozwiązywania tych problemów, które wynikają z zachodzących zmian transformacji ustrojowej państwa i nadążania za nimi.

Odrębnym problemem jest zabezpieczenie dóbr kultury przed skutkami klęsk żywiołowych. Wielka powódź południowych i zachodnich rejonów Polski w lipcu 1997 r. uświadomiła potrzebę przygotowania odrębnych planów ochrony i zabezpieczenia dóbr kultury przed skutkami klęsk żywiołowych. Plany te, funkcjonujące niezależnie od planów ochrony i zabezpieczenia dóbr kultury przed skutkami konfliktu zbrojnego, winny uwzględniać charakterystyczne dla naszego kraju zagrożenia spowodowane klęskami żywiołowymi oraz dobór odpowiednich instrumentów realizacyjnych, możliwych do realizacji w warunkach pokojowych na objętym klęską obszarze. W warunkach konfliktu zbrojnego plany zabezpieczenia dóbr kultury przed klęskami żywiołowymi stanowiłyby integralną część planów przed skutkami wojny.

Ochrona dóbr kultury przed skutkami konfliktu zbrojnego w świetle postanowień konwencji haskiej jest problemem o wiele szerszym, aniżeli opracowanie planów ochrony dóbr kultury i zapewnienie niezbędnych instrumentów dla ich realizacji. Zarówno w okresie pokojowym, jak i w warunkach zagrożenia bezpieczeństwa państwa i konfliktu zbrojnego, wiele resortów, instytucji centralnych oraz terenowych organów władzy państwowej i samorządowej zostanie zaangażowana do rozwiązywania spraw związanych z ochroną dóbr kultury. Instytucjom tym w okresie pokojowym, jak i w przypadku zagrożenia państwa konfliktem zbrojnym przypadnie realizować prawdopodobnie następujące zadania:

Ministerstwo Kultury i Sztuki

1. Wydawanie przepisów wykonawczych do ustaw Sejmu RP i rozporządzeń Rady Ministrów dotyczących organizacji i nadzoru ochrony dóbr kultury przed skutkami klęsk żywiołowych i konfliktu zbrojnego.

2. Zabezpieczenie wydzielonego zespołu ruchomych dóbr kultury (w zależności od powstałej sytuacji - ewakuacja poza granice kraju lub głębokie ukrycie na terenie własnego kraju).

3. Nawiązanie przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych stałych kontaktów z sekretarzem generalnym UNESCO w sprawie ewentualnego naruszenia postanowień konwencji haskiej przez siły zbrojne przeciwnika.

4. Współdziałanie z Ministerstwem Obrony Narodowej w zakresie przestrzegania postanowień konwencji haskiej przez siły zbrojne RP podczas obronnych działań operacyjnych.

5. Współdziałanie z Ministerstwem Spraw Wewnętrznych i Administracji w zakresie wypracowywania dokumentów normatywnych dotyczących zabezpieczania dóbr kultury przed skutkami klęsk żywiołowych lub konfliktu zbrojnego.

6. Ochrona dóbr kultury znajdujących się poza granicami kraju przy współpracy z Ministerstwem Spraw Zagranicznych.

7. Współdziałanie na forum Polskiego Komitetu Doradczego do Spraw Ochrony Dóbr Kultury w sprawach dotyczących realizacji postanowień konwencji haskich i przedstawianie Radzie Ministrów opinii w tym zakresie.

Ministerstwo Obrony Narodowej

1. Wydawanie przepisów wykonawczych do ustaw Sejmu RP i rozporządzeń Rady Ministrów w sprawach dotyczących organizacji i nadzoru ochrony dóbr kultury przez siły zbrojne RP.

2. Współdziałanie z Ministerstwem Kultury i Sztuki w zakresie wypracowywania instrumentów realizacyjnych przestrzegania postanowień konwencji haskich przez siły zbrojne RP podczas działań operacyjnych.

3. Szkolenie stanów osobowych sił zbrojnych RP w zakresie znajomości przepisów konwencji haskich i poszanowania dziedzictwa kulturowego wszystkich narodów.

4. Współpraca i współdziałanie w strukturach układów koalicyjnych oraz w ramach współpracy z innymi armiami w zakresie szkolenia dowództw i wojsk dotyczących ochrony dóbr kultury podczas działań operacyjnych i misji pokojowych.

5. Współpraca i współdziałanie z całym systemem bezpieczeństwa wewnętrznego państwa w zakresie pomocy w ratowaniu dziedzictwa kulturowego przed skutkami klęsk żywiołowych.

6. Zabezpieczenie dóbr kultury będących w użytkowaniu sił zbrojnych RP.

7. Przestrzeganie postanowień konwencji haskich w zakresie ochrony dóbr kultury podczas organizowanych ćwiczeń wojskowych a także podczas wszelkich działań operacyjnych okresu pokojowego i wojennego.

Ministerstwo Spraw Zagranicznych

1. Współdziałanie z Ministerstwem Kultury i Sztuki w ewentualnej (w zależności od powstałej sytuacji) organizacji ewakuacji wydzielonego zespołu ruchomych dóbr kultury poza granice kraju na wypadek zagrożenia konfliktem zbrojnym.

2. Współdziałanie z Ministerstwem Kultury i Sztuki w zakresie zabezpieczenia dóbr kultury, które w chwili wybuchu wojny znalazły się poza granicami kraju.

3. Współdziałanie z Ministerstwem Kultury i Sztuki w zakresie stowienia prawa międzynarodowego dotyczącego ochrony dziedzictwa kulturowego w czasie wojny i pokoju.

3. Zgłaszanie do instytucji międzynarodowych Organizacji Narodów Zjednoczonych wszelkich przypadków nieprzestrzegania przez przeciwnika postanowień konwencji haskich o ochronie dóbr kultury podczas konfliktu zbrojnego.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji

1. Wydawanie przepisów wykonawczych do ustaw Sejmu RP i rozporządzeń Rady Ministrów w sprawach dotyczących ochrony i zabezpieczenia dziedzictwa kulturowego przez administrację państwową i samorządową oraz służby resortowe.

2. Współdziałanie z Ministerstwem Kultury i Sztuki w zakresie realizacji postanowień konwencji haskich przez administrację państwową i samorządową oraz służby resortowe.

3. Sprawowanie nadzoru nad działalnością administracji państwowej i samorządowej w zakresie ochrony i zabezpieczenia dziedzictwa kulturowego przed skutkami klęsk żywiołowych i konfliktu zbrojnego.

Ministerstwo Sprawiedliwości

1. Inicjowanie aktów prawnych w zakresie tworzenia podstaw w kodeksach karnych do ścigania przestępstw wynikających z nieprzestrzegania postanowień konwencji haskich.

2. Ściganie przestępstw za naruszanie norm prawa międzynarodowego i wewnętrznego spowodowane naruszeniem postanowień konwencji haskiej.

Ministerstwo Edukacji Narodowej

1. Wydawanie przepisów wykonawczych do ustaw Sejmu RP i rozporządzeń Rady Ministrów w sprawach dotyczących ochrony i zabezpieczenia archiwów, obiektów nauki, podległych zasobów kultury i nauki, bibliotek oraz placówek naukowych i oświatowych zgodnie z postanowieniami konwencji haskich jak również nadzór organizacyjny nad ich ochroną i zabezpieczeniem.

3. Podejmowanie inicjatyw w procesie studiów, nauczania i wychowania zmierzających do kształtowania świadomości ochrony dziedzictwa kulturowego oraz upowszechniania postanowień konwencji haskich.

Polski Komitet Doradczy do Spraw Ochrony Dóbr Kultury

1. Przedstawianie Radzie Ministrów opinii z zakresu działań legislacyjnych, technicznych lub wojskowych, jakie należy podjąć w celu zapewnienia realizacji postanowień konwencji haskich.

2. Występowanie do Rady Ministrów z wnioskami mającymi na celu zapewnienie - na wypadek konfliktu zbrojnego - znajomości, poszanowania i ochrony przez siły zbrojne RP dóbr kultury, znajdujących się zarówno na własnym terytorium, jak i innych krajów.

3. Zapewnienie w porozumieniu z organami administracji rządowej, łączności i współpracy z komitetami innych państw, o podobnym charakterze oraz właściwymi organizacjami międzynarodowymi.

4. Udzielanie wyjaśnień w zakresie realizacji postanowień konwencji haskich instytucjom i organom państwowym, organom samorządu terytorialnego i organizacjom społecznym.

Generalny Konserwator Zabytków

1. Realizacja polityki ministra kultury i sztuki w zakresie zabezpieczenia i ochrony dóbr kultury przed zagrożeniami klęsk żywiołowych i konfliktu zbrojnego.

2. Opracowanie, aktualizacja i nadzór nad realizacją krajowego planu ochrony i zabezpieczenia dóbr kultury przed skutkami klęsk żywiołowych i konfliktu zbrojnego.

3. Współpraca i współdziałanie z szefem Obrony Cywilnej Kraju w zakresie przygotowania, aktualizacji i realizacji krajowego planu ochrony i zabezpieczenia dóbr kultury przed skutkami klęsk żywiołowych i konfliktu zbrojnego.

4. Nadzór specjalistyczny nad przygotowaniem wojewódzkich planów zabezpieczenia i ochrony dóbr kultury.

5. Prowadzenie krajowego rejestru zniszczonych, uszkodzonych i zaginionych dóbr kultury.

Szef Obrony Cywilnej Kraju

1. Nadzór organizacyjny nad opracowaniem, nowelizacją i realizacją planów ochrony dóbr kultury na wypadek klęsk żywiołowych lub konfliktu zbrojnego jako części składowej planu krajowego i terenowych planów obronnych.

2. Współdziałanie z Ministerstwem Kultury i Sztuki oraz Państwową Służbą Ochrony Zabytków przy opracowaniu normatywów dla formacji obrony cywilnej zapewniających realizację planów ochrony dóbr kultury podczas klęsk żywiołowych lub konfliktu zbrojnego.

3. Współdziałanie z generalnym konserwatorem zabytków przy opracowywaniu, nowelizacji i realizacji krajowego planu ochrony dóbr kultury.

Kościoły i inne związki wyznaniowe

1. Nadzór organizacyjny nad przygotowaniem do ochrony i zabezpieczenia sakralnych i kościelnych dóbr kultury zgodnie z postanowieniami konwencji haskich i krajowych aktów normatywnych.
2. Przygotowanie planów ochrony i zabezpieczenia sakralnych i kościelnych dóbr kultury przed skutkami klęsk żywiołowych i konfliktu zbrojnego zgodnie z przepisami prawa krajowego oraz zabezpieczenie środków na ich realizację.

Urzędy wojewódzkie

1. Opracowanie, nowelizacja i realizacja wojewódzkich planów ochrony dóbr kultury na wypadek klęsk żywiołowych lub konfliktu zbrojnego.
2. Zapewnienie potrzeb rzeczowych i osobowych wynikających z planów ochrony dóbr kultury, w porozumieniu z terenową administracją samorządową.
3. Organizacyjny nadzór nad zabezpieczeniem dóbr kultury na wypadek klęsk żywiołowych lub konfliktu zbrojnego przez formacje obrony cywilnej.
4. Prowadzenie wojewódzkiego rejestru zniszczonych i zaginionych oraz uszkodzonych dóbr kultury.

Terenowa administracja samorządowa

1. Opracowywanie i aktualizacja planów ochrony dóbr kultury na wypadek klęsk żywiołowych lub konfliktu zbrojnego, jako części składowej terenowych planów obronnych.
2. Zapewnienie środków rzeczowych i osobowych do ochrony dóbr kultury podczas klęsk żywiołowych lub konfliktu zbrojnego.

3. Nadzór nad realizacją planów ochrony dóbr kultury podczas klęsk żywiołowych lub konfliktu zbrojnego.

Jednostki organizacyjne

1. Upowszechnianie wiedzy i kształtowanie świadomości społecznej o potrzebie ochrony dóbr kultury przed skutkami wynikającymi z klęsk żywiołowych oraz zagrożenia bezpieczeństwa państwa i konfliktu zbrojnego.

2. Opracowywanie planów ochrony dóbr kultury na wypadek klęsk żywiołowych lub konfliktu zbrojnego oraz ich aktualizacja i realizacja.

3. Organizacja i szkolenie specjalistyczne formacji obrony cywilnej.

4. Uzgadnianie potrzeb rzeczowych i osobowych z administracją gminną (miejską) dotyczących planów ochrony dóbr kultury przed klęskami żywiołowymi i skutkami konfliktu zbrojnego.

5. Rejestracja zniszczonych, zaginionych oraz uszkodzonych dóbr kultury.

6. Zapewnienie opieki konserwatorskiej w miejscach ukrycia i rozśrodkowania ruchomych dóbr kultury oraz zabezpieczenie ich przed kradzieżą.

7. Zapewnienie opieki konserwatorskiej nieruchomym dobrom kultury oraz zabezpieczenie ich przed pożarem, zniszczeniem i dewastacją.

Udział tak wielu instytucji, zarówno centralnej jak i terenowej władzy państwowej, organów samorządu terytorialnego, państwowej administracji specjalnej, związków wyznaniowych, sił zbrojnych i innych jednostek organizacyjnych, które są odpowiedzialne za ochronę dóbr kultury przed skutkami klęsk żywiołowych i konfliktu zbrojnego lub mają wpływ na wypełnianie przez Polskę zobowiązań wynikających z międzynarodowych konwencji, powinien być odpowiednio koordynowany.

Zgodnie z zaleceniem drugiej rezolucji przyjętej wraz z konwencją haską został utworzony zarządzeniem nr 238 prezesa Rady Ministrów z dnia 13 października 1957 r. Polski Komitet Doradczy do Spraw Ochrony Dóbr

Kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego. Komitet został powołany przy Ministerstwie Kultury i Sztuki i działał pod przewodnictwem ministra kultury i sztuki z udziałem przedstawicieli zainteresowanych resortów oraz kierowników instytucji statutowo zajmujących się ochroną dóbr kultury.

Komitety takie działają w wielu państwach Europy i świata. Wymieniają między sobą doświadczenia, opracowują lub opiniują projekty aktów normatywnych, udzielają pomocy organom państwowym, siłom zbrojnym, instytucjom i organizacjom w sprawach związanych z ochroną dóbr kultury na wypadek konfliktu zbrojnego. Działający w Polsce komitet został rozwiązany zarządzeniem nr 34 prezesa Rady Ministrów z dnia 14 maja 1980 r. Powstała luka w strukturach organizacyjnych, która opóźniała międzyresortowe uzgodnienia podejmowanych decyzji w zakresie zabezpieczenia dóbr kultury na wypadek konfliktu zbrojnego, utrudniała realizację zobowiązań wynikających z konwencji haskiej i korzystanie z uprawnień przewidzianych w tej konwencji.

Z inicjatywy Ośrodka Ochrony Zbiorów Publicznych zorganizowana została w Ryni w dniu 3 listopada 1993 r. konferencja generalnego konserwatora zabytków, której celem było poszukiwanie struktur organizacyjnych zabezpieczenia polskich dóbr kultury na wypadek szczególnych zagrożeń lub konfliktu zbrojnego. Na konferencji tej Ośrodek Ochrony Zbiorów Publicznych wysunął wniosek reaktywowania Polskiego Komitetu Doradczego do Spraw Ochrony Dóbr Kultury⁶⁸. W 1994 r. wniosek ten minister kultury i sztuki Kazimierz Dejmek przesłał z poparciem do Komitetu Spraw Obron-

⁶⁸ Propozycje wdrożenia konwencji haskiej z 1954 r. o ochronie dóbr kultury na wypadek konfliktu zbrojnego do praktyki działania sił zbrojnych RP. Białek W. Geneza i stan współczesny organizacji ochrony dóbr kultury na wypadek szczególnych zagrożeń lub konfliktu zbrojnego. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Generalnego Konserwatora Zabytków w dniu 3 listopada 1993 r. na temat *Poszukiwanie struktur organizacyjnych zabezpieczenia dóbr kultury na wypadek konfliktu zbrojnego*. OÖZP Warszawa 1994, s. 30; Białek W. Wnioski z konferencji na temat *Poszukiwanie struktur organizacyjnych zabezpieczenia polskich dóbr kultury na wypadek szczególnych zagrożeń lub konfliktu zbrojnego*. Tamże, s. 2.

nych Rady Ministrów. Po dyskusji na Komitecie Spraw Obronnych Rady Ministrów, konsultacjach i międzyresortowych uzgodnieniach, ukazała się Uchwała nr 54/96 Rady Ministrów z dnia 14 maja 1996 r w sprawie powołania Polskiego Komitetu Doradczego do Spraw Ochrony Dóbr Kultury w razie konfliktu zbrojnego⁶⁹. Uchwałą tą powołano komitet w składzie 13-16 osób pod przewodnictwem ministra kultury i sztuki, z udziałem 2 przedstawicieli ministrów obrony narodowej, spraw wewnętrznych i administracji, spraw zagranicznych, sprawiedliwości oraz zajmujących się tą problematyką przedstawicieli resortu kultury i sztuki, jak również innych osób zaproszonych do komitetu przez przewodniczącego.

Do zadań tego komitetu należy przedstawianie rządowi opinii o działaniach legislacyjnych, technicznych lub wojskowych, jakie należy podjąć zarówno w czasie pokoju, jak i w przypadku zagrożenia bezpieczeństwa państwa, w celu zapewnienia realizacji postanowień konwencji haskiej. Komitet może występować do Rady Ministrów z wnioskami mającymi na celu zapewnienie - na wypadek konfliktu zbrojnego - znajomości, poszanowania i ochrony przez siły zbrojne RP dóbr kultury, podczas działań zbrojnych, znajdujących się zarówno na własnym terytorium jak i innych krajów, kiedy tym siłom zbrojnym przyjdzie uczestniczyć w ramach mandatu Organizacji Narodów Zjednoczonych lub działać na podstawie innych układów sojuszniczych w wypadku konfliktu zbrojnego.

Do zadań komitetu należą również sprawy zapewnienia, w porozumieniu z organami administracji rządowej, łączności i współpracy z komitetami narodowymi o podobnym charakterze w innych państwach oraz właściwymi organizacjami międzynarodowymi, jak również udzielania wykładni dotyczącej realizacji postanowień konwencji haskiej instytucjom i organom państwowym, organom samorządu terytorialnego i organizacjom społecznym.

⁶⁹ Uchwała nr 54/96 Rady Ministrów z dnia 14 maja 1996 r. w sprawie powołania Polskiego Komitetu Doradczego do Spraw Ochrony Dóbr Kultury w razie konfliktu zbrojnego.

Reaktywowanie tego komitetu stwarza warunki właściwego umiejscowienie w systemie obronnym kraju spraw związanych z organizacją, planowaniem i realizacją ochrony dóbr kultury na wypadek zagrożenia bezpieczeństwa państwa i konfliktu zbrojnego⁷⁰.

Wznowienie działalności Polskiego Komitetu Doradczego do Spraw Ochrony Dóbr Kultury posiada szczególne znaczenie dla prawidłowego wdrażania w Polsce postanowień konwencji haskich. Świadczą o tym już pierwsze posiedzenia tego gremium, na którym zapadły bardzo owocne decyzje dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego. Plany zamierzeń Komitetu oraz wyselekcjonowane problemy do ich rozwiązania potwierdzają słuszność decyzji o jego powołaniu i przyczynią się do podniesienia stanu bezpieczeństwa polskiego dziedzictwa kulturowego⁷¹.

Przełom polityczny, jaki dokonał się na początku lat dziewięćdziesiątych w Europie Centralnej i Środkowej usunął polityczne przeszkody do rozwiązywania nie załatwionych problemów z okresu ostatniej wojny światowej. Zarysowała się możliwość budowy nowych stosunków między państwami europejskimi. Wymaga ona jednak uregulowania spraw niedokończonych po drugiej wojnie światowej, związanych z restytucją zagrabionych dóbr kultury. Dlatego też nowe władze Rzeczypospolitej powołały stanowisko pełnomocnika rządu do spraw polskiego dziedzictwa kulturalnego za granicą⁷², którego głównym zadaniem jest gromadzenie i opracowywanie niezbędnej dokumentacji o polskich zasobach utraconych w czasie wojny oraz prowadzenie bezpośrednich rokowań w sprawie powrotu polskiego dziedzictwa kulturalnego do kraju.

⁷⁰ Białek W. Wznowienie działalności Polskiego Komitetu Doradczego do Spraw Ochrony Dóbr Kultury. *Ochrona i Konserwacja Zabytków* 1997, nr 5, s. 34-35.

⁷¹ Białek W. Wznowienie działalności Polskiego Komitetu Doradczego do Spraw Ochrony Dóbr Kultury. *Ochrona i Konserwacja Zabytków* 1997, nr 5, s. 42-43.

⁷² Uchwała nr 93/90 Rady Ministrów z dnia 27 czerwca 1990 r. w sprawie ustanowienia Pełnomocnika Rządu do Spraw Dziedzictwa Kulturalnego za Granicą.

Potrzeba uregulowania tych zadawnionych spraw znalazła już swoje miejsce w zawartych dwustronnych traktatach między zainteresowanymi państwami. W traktacie niemiecko-radzieckim z 1990 r. oba państwa zobowiązały się zwrócić bezprawnie przetrzymywane dzieła sztuki znajdujące się na ich terytorium. W traktacie polsko-niemieckim z 1991 r. zobowiązano się do rozwiązywania problemów związanych z dobrami kultury i archiwaliami. W traktacie między Polską a Rosją z 1992 r. obie strony zobowiązały się do ujawnienia, zachowania i scalenia zabytków i obiektów związanych z historycznym i kulturalnym dziedzictwem narodów drugiej Strony. W deklaracji o współpracy kulturalnej, naukowej i oświatowej między Polską a Rosją z 1992 r. znalazł się również zapis dotyczący ujawnienia i zwrotu dóbr kulturalnych i historycznych, w tym materiałów archiwalnych, które zaginęły, zostały bezprawnie wywiezione lub w inny nielegalny sposób znalazły się na terytorium drugiej Strony. W Rosji została powołana Państwowa Komisja do Spraw Restytucji Dzieł Sztuki, która ma zająć się rozpatrywaniem tych problemów jeszcze nie rozwiązanych od czasu drugiej wojny światowej⁷³. We wszystkich zainteresowanych państwach prowadzone są prace związane z restytucją dóbr kultury. Wynik tych prac w dużym stopniu będzie zależał od ilości i jakości zgromadzonej dokumentacji świadczącej o pochodzeniu dóbr kultury oraz woli politycznej respektowania zawartych już porozumień międzynarodowych.

Ustawodawstwo Rzeczypospolitej Polskiej i związane z nim akty normatywne umożliwiły podjęcie decyzji do wyselekcjonowania najbardziej cennych zespołów zabytkowych, architektonicznych, urbanistycznych, artystycznych oraz archeologicznych i uznać je za pomniki historii. W 1994 r. zarządzeniem prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej uznano 15 takich

⁷³ Kowalski W. Likwidacja skutków II wojny światowej w dziedzinie kultury. Warszawa 1994, s. 97-98.

obiektów za pomniki historii, które stanowią największą, a czasami nawet wprost unikatową wartość w polskich nieruchomych dobrach kultury⁷⁴.

Jakkolwiek budowa nowych struktur organizacyjnych zabezpieczenia dóbr kultury przed wszelkimi zagrożeniami występującymi zarówno w okresie pokojowym, jak i na wypadek konfliktu zbrojnego, nie została jeszcze zakończona, gdyż dokonywana jest w trakcie wielkiej przebudowy całego systemu politycznego i gospodarczego kraju, to jednak ich podstawowe ogniwa już funkcjonują dobrze i stwarzają warunki do zapewnienia bezpieczeństwa dobrom kultury.

Transformacja ustrojowa w Polsce dokonująca się na żywym ciele organizmu państwowego i społecznego powoduje zarówno pozytywne jak i negatywne skutki w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego. Pozytywne procesy transformacji spotykają się z dużym uznaniem środowisk doceniających rolę i miejsce kultury materialnej w życiu narodu. Negatywne procesy prowadzące do degradacji materialnej spuścizny kulturowej budzą sprzeciw i dopingują do poszukiwania nowych rozwiązań. Od początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku transformacja ustroju politycznego i gospodarczego w Polsce spowodowała wiele niekorzystnych zmian negatywnie wpływających na zachowanie historycznej substancji zabytkowej. Źródła tego tkwiły głównie - choć nie wyłącznie - w niekorzystnych zmianach organizacyjnych dokonanych w służbach konserwatorskich, niewłaściwej polityce kadrowej powodującej odejście wielu wybitnych fachowców, nie nadążaniu prawodawstwa lub jego brak w zmienionych warunkach ustrojowych, nie dostosowaniu do nowej sytuacji koncepcji konserwatorskich oraz zaniechaniu kompleksowych prac konserwatorskich i badań naukowych ze względu na ograniczenie nakładów finansowych.

⁷⁴ Zarządzenie prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 8 września 1994 r. w sprawie uznania za pomniki historii. Monitor Polski (MP.P.) 1994, nr 50, poz. 412-426.

Nowa sytuacja ekonomiczna kraju w okresie transformacji wymagała nie tylko nowych rozwiązań prawnych lecz także takiego kreowania priorytetów w polityce konserwatorskiej, które mogłyby hamować postępującą degradację tysięcy obiektów zabytkowych. W celu przeciwdziałania tym negatywnym skutkom transformacji ustrojowej na zachowanie substancji zabytkowej przystąpiono w 1995 r. do opracowania i wprowadzenie w życie pierwszych sześciu ogólnopolskich programów konserwatorskich⁷⁵.

1. Uruchomienie programu *Ochrona i konserwacja zabytkowych obiektów drewnianych* wynikała z potrzeby zahamowania nasilających się pożarów i dewastacji zabytkowych budowli drewnianych. Do priorytetów tego programu zaliczono wprowadzenie skutecznych zabezpieczeń budowli drewnianych, właściwą organizację pracy w skansenach, konserwację drewna i ochronę przed szkodnikami biologicznymi oraz destrukcyjnymi wpływami atmosferycznymi a także przeciwdziałanie nasilających się w latach dziewięćdziesiątych procesów dewastacji mechanicznej i niekontrolowanych rozbiórek obiektów zabytkowych.

2. Program *Zabezpieczenie zabytków techniki znajdującej się w prywatyzowanych zakładach państwowych* miał na celu uratowanie zabytkowych składników techniki jako materialnego świadectwa rozwoju polskiego przemysłu i rodzimej myśli technicznej podczas przeprowadzanej coraz powszechniej prywatyzacji zakładów państwowych. Prace inwentaryzacyjne objęły zabytkowe zabudowania, maszyny, urządzenia techniczne i narzędzia.

3. Procesy transformacji ustroju gospodarczego postawiły w dramatycznej sytuacji obiekty kultury należące poprzednio do Państwowych Gospodarstw Rolnych. Obiekty te, przejęte czasowo przez Agencję Własności Rolnej Skarbu Państwa, pozbawione zostały gospodarzy i dozorców, przez co stały się - jako obiekty *niczyje* - terenem dewastacji przez ludzi obojęt-

⁷⁵ Polak T. Założenia koncepcji ochrony zabytków w latach 1995-1997. W: *Ochrona i konserwacja dóbr kultury w Polsce 1944-1989*. SKZ Warszawa 1996, s. 10-13.

nych dla ich właściwości kulturowych oraz przez czynniki atmosferyczne. Wymagało to szybkiego uporządkowania spraw formalnoprawnych i realizowanie takiej prywatyzacji obiektów zabytkowych aby zapewnić im stałych właścicieli. Dlatego powołany program *Ochrony zabytkowych dworów i zespołów pałacowych* miał na celu fizyczne zabezpieczenie obiektów kuba-turowych, ich wyposażenia ruchomego i zachowania całego krajobrazu par-kowego wokół tych obiektów.

4. Program *Ratowania miast historycznych* zmierzał do powrotu po pię-cioletniej przerwie do prac interdyscyplinarnych w zabytkowych zespołach miejskich. Stało się koniecznością wypracowania nowych ustaleń przy roz-wiązywaniu problemów rewaloryzacji w planach miejscowych zabytkowych zespołów miejskich, przeprowadzenia odpowiednich analiz ekonomicznych, etapizacji projektów rewaloryzacji i modernizacji oraz czuwania nad stałą realizacją tych zadań z równoczesnym szerokim upowszechnianiem tych doświadczeń. Procesy transformacyjne wymusiły potrzebę wypracowania nowych aktów normatywnych umożliwiających w nowych warunkach ustrojowych prowadzenie prac rewaloryzacyjnych i rewitalizacyjnych z me-rytorycznym, organizacyjnym i finansowym udziałem władz samorządowych oraz nowych właścicieli prywatnych. Program ten zmierzał do właściwego wykorzystania zasobów kulturowych miast zabytkowych w zabudowie ze-społów staromiejskich, do zintegrowania tych zespołów z pozostałą strukturą osadniczą bez zbędnych a nawet szkodliwych inwestycji.

5. Procesy transformacji ustroju gospodarczego i politycznego uwidocz-niły nasilenie aktów wandalizmu w stosunku do obiektów zabytkowych i bezmyślnego niszczenia środowiska kulturowego zawartego szczególnie w zabytkowych parkach, cmentarzach, fortyfikacjach i krajobrazie kulturo-wym. Program *Ochrona i konserwacja zabytkowego krajobrazu kulturowego* zmierzał do opracowania jednolitego systemu ochrony jego wartości kultu-rowych i przyrodniczych opracowania w tym zakresie zaleceń dla Państwo-

wej Służby Ochrony Zabytków oraz przygotowanie odpowiednich zmian legislacyjnych, koniecznych dla prowadzenie wspólnych działań przez służby planistyczne, ochrony przyrody i ochrony zabytków.

6. Rządowy program *Polska - 2000* poświęcony został idei spotkania władców Polski i Niemiec przed tysiącem lat. Dlatego też przygotowano konserwatorski program *1000 - lecie Zjazdu Gnieźnieńskiego* aby korzystając z tej szansy wyjaśnić nieznane dotychczas problemy dotyczące budownictwa romańskiego, zwłaszcza w Wielkopolsce, Małopolsce i na Dolnym Śląsku. W ramach tego programu prowadzone będą badania architektoniczne i archeologiczne połączone z pracami konserwatorskimi oraz polsko-niemieckie wystawy obrazujące wzajemne kontakty i wzajemne przenikanie cywilizacyjne⁷⁶.

7. Na terenie Polski, obok Alzacji i Lotaryngii, zachował się największy zbiór nowożytnych fortyfikacji obronnych, zarówno polskich, jak i austriackich, pruskich, rosyjskich, niemieckich i radzieckich, będących w różnym stanie technicznym. Dalsze utrzymanie tego zasobu i zachowanie w lepszym stanie technicznym stanowić będzie nie tylko polski wkład w zachowanie europejskiego dziedzictwa kulturowego, lecz także potencjalne korzyści z celowego wykorzystania unikatowych wartości dla potrzeb gospodarczych i społecznych⁷⁷. Dlatego też w 1997 r. opracowany został *Krajowy program ochrony i konserwacji architektury obronnej*", którego realizacja w lokalnych i regionalnych programach ochrony i zagospodarowania zespołów obronnych, terenów pofortecznych czy obszarów warownych jest jednym z podstawowych kierunków polityki konserwatorskiej. Lokalne i regionalne programy spełniać mają rolę skutecznego narzędzia integrującego działania Państwowej Służby Ochrony Zabytków w wojewódzkiej administracji rządowej, samorządów lokalnych, użytkowników obiektów i organizacji poza-

⁷⁶ Tamże.

rządowych. Program ten ma spełniać rolę koordynatora działań wynikających z ustawowych obowiązków ochrony dóbr kultury, przy wykorzystaniu wszelkich procedur prawnych określonych przez ustawy, a w szczególności: O ochronie dóbr kultury, O zagospodarowaniu przestrzennym i Prawa budowlanego.

Realizacja opracowanych programów konserwatorskich zmierzała do zachowania substancji kultury materialnej w nowych, zmienionych warunkach ustrojowych, szczególnie istotnych na etapie przejściowym, kiedy nowe prawodawstwo nie nadążało za potrzebami, a tempo przemian wyprzedzało rzeczywistość prawną. Stan obiektów zabytkowych w wybranych dziedzinach ochrony i konserwacji dóbr kultury wymagał konsekwentnych i zdecydowanych działań. Zamierzano tymi działaniami objąć cały kraj, dotrzeć do konkretnych obiektów zabytkowych i w trosce o nie poruszyć opinię społeczną. Prac dokumentacyjnych, ratowniczych i konserwatorskich nie można było już odkładać, gdyż dobrom kultury groziła totalna ruina. Stąd podjęte działania służb konserwatorskich zmierzające do ścisłego współdziałania z bezpośrednimi użytkownikami i właścicielami, podmiotami gospodarczymi, samorządami i organizacjami pozarządowymi w zabezpieczeniu i ochronie dziedzictwa kulturowego.

⁷⁷ Biskup K. Fortyfikacje nowożytne Polski północnej i zachodniej w polityce lat 1945-1989. W: Ochrona i konserwacja dóbr kultury w Polsce 1944-1989, SKZ Warszawa 1996, s. 260.

V. ROLA I MIEJSCE FORMACJI OBRONY CYWILNEJ W OCHRONIE I ZABEZPIECZENIU DÓBR KULTURY PRZED SKUTKAMI NADZWYCZAJNYCH ZAGROŻEŃ

Poprzednie plany ochrony dóbr kultury przed skutkami działań zbrojnych opracowane przed 1989 r. opierały się na aktach normatywnych, które utraciły ważność. W nowych aktach normatywnych zlikwidowane zostało rozdzielnictwo przez resort kultury i sztuki świadczeń rzeczowych i osobowych na realizację planów ochrony dóbr kultury. Zmienione zostały zasady określające reklamowanie osób od obowiązku pełnienia czynnej służby wojskowej w razie ogłoszenia mobilizacji lub wybuchu wojny, w tym uprawnienia Ministerstwa Kultury i Sztuki.

Realizacja poprzednich planów ochrony dóbr kultury przed skutkami działań zbrojnych została oparta na obligatoryjnym systemie wykonania prac specjalistycznych przez Przedsiębiorstwo Państwowe *Pracownie Konserwacji Zabytków*. Pracownie te, poddane procesom komercjalizacji, przestały być trwałym czynnikiem wykonawczym przy realizacji tych planów, a prawa rynku wymusiły potrzebę zmiany dotychczasowych rozwiązań. Dotychczasowe uprawnienia organów centralnych dotyczące przydziału środków rzeczowych i osobowych na ochronę dóbr kultury przesunięte zostały na wójtów, burmistrzów (prezydentów miast).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 6 września 1993 r. w sprawie świadczeń na rzecz obrony nie przewiduje możliwości bezpośredniego wsparcia rzeczowego i osobowego na rzecz ochrony dóbr kultury. Jednostki organizacyjne, będące użytkownikami dóbr kultury i inni ich właściciele mogą liczyć na bezpośrednie wsparcie środkami rzeczowymi i osobowymi przez organy terenowe administracji samorządowej (burmistrzów, wójtów), tylko poprzez formacje obrony cywilnej, gdyż na inne rozwiązania nie pozwalają obowiązujące akty normatywne. W tej sytuacji powstała konieczność

poszukiwania nowych, bardziej stabilnych struktur organizacyjnych, poprzez które można będzie realizować plany zabezpieczenia dóbr kultury w oparciu o aktualne akty normatywne.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 6 września 1993 r. w sprawie świadczeń na rzecz obrony przewiduje, że:

Wójt lub burmistrz (prezydent miasta) opracowuje osobny plan świadczeń osobistych oraz etatowych i doraźnych świadczeń rzeczowych przewidzianych do wykonania w razie ogłoszenia mobilizacji lub wybuchu wojny.

2. Podstawą opracowania planu stanowią wnioski:...

*2) organów obrony cywilnej w odniesieniu do świadczeń wykonywanych na rzecz obrony cywilnej*⁷⁸.

Z tego zapisu aktu normatywnego wynika, że dobra kultury mogą uzyskać w przypadku zagrożenia konfliktem zbrojnym wsparcie rzeczowe i osobowe jedynie poprzez obronę cywilną, wykorzystując jej struktury do przygotowania i realizacji planów zabezpieczenia i ochrony.

Sztab Obrony Cywilnej Kraju w 1995 r. wyraził zgodę, aby wykorzystać struktury formacji obrony cywilnej do ochrony dóbr kultury przed skutkami klęsk żywiołowych i konfliktu zbrojnego. Podstawą prawną jest rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 września 1993 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania szefa Obrony Cywilnej Kraju, szefów obrony cywilnej województw i gmin oraz zasad i trybu kierowania, a także koordynowania przez nich przygotowań i realizacji przedsięwzięć obrony cywilnej, które stwierdza, że:

Do zakresu działania szefów obrony cywilnej województw należy kierowanie i koordynowanie przygotowań i realizacji przedsięwzięć obrony cywilnej na administrowanym terenie, dotyczącym w szczególności:...

7) tworzenie i przygotowanie do działania formacji obrony cywilnej,...

⁷⁸ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 6.09.1993 r. w sprawie świadczeń na rzecz obrony. Dz.U. 1993, nr 85, poz. 397, art. 12, ust. 1, pkt 2.

*17) organizowanie ochrony dóbr kultury przed środkami rażenia oraz ewakuacji tych dóbr*⁷⁹.

Takie unormowanie prawne daje podstawę do utworzenia formacji obrony cywilnej, w celu realizacji planów ochrony dóbr kultury. Podczas przygotowywania dokumentów normatywnych nie było jeszcze dopracowanej koncepcji w zakresie realizacji zadań ochrony dóbr kultury, dlatego też auto-rzy rozporządzenia Rady Ministrów w sprawie obrony cywilnej nie przewi-dzieli w rozdziale 4 tego rozporządzenia, par. 49, ust 2, wyszczególniającym formacje obrony cywilnej przeznaczone do wykonywania zadań specjalnych i nie uwzględniono formacji obrony cywilnej ochrony dóbr kultury. Zapis ten będzie można naprawić przy okazji najbliższej nowelizacji aktu normatyw-nego. Do czasu zmiany podstawy prawnej mogą to być formacje obrony cywilnej ratownictwa ogólnego na podstawie par. 49, ust. 1, realizujące zadania związane z ochroną dóbr kultury⁸⁰.

Kierownicy jednostek organizacyjnych, w porozumieniu z szefami obro-ny cywilnej gmin, będą mogli rozbudować istniejące dotychczas w ich in-stytucjach formacje obrony cywilnej, które zapewnią im równocześnie reali-zację zadań wynikających z planów zabezpieczenia dóbr kultury. W instytu-cjach, które dotychczas nie posiadały zorganizowanych formacji obrony cywilnej, trzeba będzie tworzyć je od podstaw. Głównym celem formacji obrony cywilnej w okresie pokojowym będzie ratowanie dóbr kultury przed skutkami klęsk żywiołowych i kataklizmów, natomiast w warunkach wojny ratowanie ich przed zniszczeniem na skutek operacji zbrojnych. Aby to było możliwe niezbędne jest oddzielenie planów ochrony i zabezpieczenia dóbr kultury przed skutkami klęsk żywiołowych od planów ochrony i zabezpie-

⁷⁹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28.09.1993 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania szefa Obrony Cywilnej Kraju, szefów obrony cywilnej województw i gmin oraz zasad i trybu kierowania, a także koordynowania przez nich przygotowań i realizacji przedsięwzięć obrony cywilnej. Dz.U. 1993, nr 91, poz. 417, art. 5.

⁸⁰ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28.09.1993 r. w sprawie obrony cywilnej. Dz.U. 1993, nr 93, poz. 429, art. 49, ust. 1, 2.

czenia dóbr kultury przed skutkami konfliktu zbrojnego. Plany te powinny być niezależne i samodzielne, funkcjonujące na odrębnych zasadach i podstawach prawnych, gdyż ich realizacja związana jest z odrębnymi uwarunkowaniami.

Obrona Cywilna Kraju już w 1995 r. podjęła prace badawcze i realizacyjne, aby zapewnić uczestnictwo formacji obrony cywilnej w ochronie dóbr kultury przy uwzględnieniu nowych warunków organizacyjnych i prawnych. Podjęto działania w zakresie stworzenia komputerowej bazy danych o dobrach kultury z programem pozwalającym na prowadzenie niezbędnych kalkulacji czasowo-przestrzennych oraz pozyskiwania informacji do procesów operacyjno-decyzyjnych w czasie wojny i pokoju. Podczas wojny struktury organizacyjne obrony cywilnej będą również działały w sytuacjach szczególnych na rzecz przywracania zdolności funkcjonowania formacji obrony cywilnej do wykonywania zadań specjalistycznych w ochronie dóbr kultury. Natomiast w czasie pokoju wspomagać będą jednostki organizacyjne podczas klęsk żywiołowych lub dużych katastrof w ratowaniu dóbr kultury i pomagać w zabezpieczeniu nieruchomości dóbr kultury⁸¹.

Podobnie jak wojny, klęski żywiołowe towarzyszyły ludzkości od zarania dziejów. Wpisane zostały głęboko w mityczną świadomość społeczeństw kultury chrześcijańskiej w oparciu o księgę Starego Testamentu jako *potop świata*. Wśród najbardziej niszczycielskich żywiołów tylko w pierwszej połowie dekady lat dziewięćdziesiątych XX wieku największe straty materialne na świecie spowodowały powodzie (46,1%) szacowane na 202 mld. USD. Drugie miejsce zajmują trzęsienia ziemi (31,1%) szacowane na 136 mld USD, a trzecie miejsce zajmują skutki wybuchów wulkanów (20%)

⁸¹ Gradecki M.K. Udział obrony cywilnej w ochronie dóbr kultury podczas konfliktu zbrojnego. W: Poszukiwanie struktur organizacyjnych zabezpieczenia dóbr kultury na wypadek konfliktu zbrojnego. OOSP. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Generalnego Konserwatora Zabytków w dniu 3 listopada 1993 r. Warszawa 1994, s. 11-12.

szacowane na 87 mld USD⁸². Wśród tych największych żywiołów Polsce najbardziej zagrażają powodzie i huragany.

Na przestrzeni ostatnich 25 lat co roku w katastrofach naturalnych ginie około 123 tysiące ludzi. Roczne straty materialne wynoszą średnio 28 mld dolarów. 138 milionów ludzi w świecie w ten czy inny sposób pada ofiarą powodzi, suszy, wybuchów wulkanów, trzęsień ziemi, huraganów i lawin ziemskich. Klęski żywiołowe nigdy nie ustaną. Będą człowiekowi zawsze towarzyszyć. Stąd jedyna rada: trzeba umieć przygotować się na klęski⁸³.

Straty materialne powodowane klęskami żywiołowymi wzrastają proporcjonalnie do wzrostu zamożności społeczeństwa, w tym także znaczną część strat stanowią dobra kultury. Bogate społeczeństwa mające więcej do stracenia łatwiej godzą się na konieczne wyrzeczenia aby zabezpieczyć się przed skutkami nawet mało prawdopodobnych nadzwyczajnych zagrożeń. W 1953 r. w Holandii wzburzone morze wtargnęło głęboko w poldery zatapiając znaczne połacie kraju i powodując duże zniszczenia. Opracowano wówczas w Holandii plan *Delta* polegający na budowie gigantycznych zapór, które skutecznie zabezpieczają przed podobnymi, aczkolwiek bardzo rzadko zdarzającymi się zagrożeniami oraz wdrożono nową technikę i inne instrumenty organizacyjne do ochrony ludności i jej mienia. W podobnej sytuacji ubogich społeczeństw nie byłoby stać na tak wielki wysiłek finansowy i inna jest skala wrażliwości społecznej oraz stanu świadomości na konieczność zabezpieczenia się przed skutkami nadzwyczajnych zagrożeń. Tak więc skuteczna walka z klęskami żywiołowymi i ograniczaniem jej skutków staje się wypadkową stanu gospodarczego kraju, zamożności społeczeństwa i poziomu jego świadomości. Potwierdza to również doświadczenie niemieckie. W 1993 r. duża powódź wzdłuż Renu (Kolonja 10,63 m poziomu wody) spowodowała znaczne straty materialne, w tym także w dobrach kultury.

⁸² Ostrowski M. Wszystkie plagi świata. *Polityka* nr 33 z 16.08.1997, s. 4.

⁸³ Tamże, s. 3.

Wyciągając z tego wnioski Niemcy przystąpili do prac nad podniesieniem stanu zabezpieczenia się przed skutkami wielkiej fali powodziowej. Powtórzenie się już w 1995 r. wielkiej fali powodziowej (Kolonia 10,69 m poziomu wody) spowodowało już o połowę niższe straty materialne⁸⁴.

Nadzwyczajne zagrożenia spowodowane klęskami żywiołowymi nie omijają Polski. Nie jesteśmy wszak soczewką całego świata, gdyż Polsce nie zagrażają trzęsienia ziemi czy wybuchy wulkanów, to jednak powódzie, pożary, usuwanie lub zapadanie się ziemi, huragany są dobrze znane naszemu społeczeństwu, a czasami wywołują tragiczne skutki. Wydawałoby się, że zarówno społeczeństwo jak i wszystkie struktury władzy, zarówno państwowej jak i samorządowej, powinny pamiętać o tych zagrożeniach, to jednak nigdy dostatecznie nie jesteśmy przygotowani do skutecznej ochrony przed skutkami tego rodzaju katastrof. Wykazała to wielka powódź w lipcu 1997 r. w południowych i zachodnich rejonach Polski. Ogrom wielkich klęsk żywiołowych przerasta skalę ludzkich doświadczeń i ludzkiej wyobraźni jednego pokolenia. Podobna skala powodzi na ziemiach polskich miała miejsce w 1813 r. a następna w 1934 r. W takich sytuacjach człowiek staje się bezsilny wobec wielkiego żywiołu. Nie może jednak pozostać bierny i musi walczyć o własne przetrwanie. Stąd ogromne znaczenie ma profilaktyka zachowawcza i dobra organizacja przed skutkami tego rodzaju nadzwyczajnych zagrożeń.

Powódź w lipcu 1997 r. na ziemiach polskich rozlała się na 652 gminy oraz około 665.835 ha terenów. Z zalanych powodzią terenów trzeba było ewakuować ponad 160 tys. ludzi. Podczas powodzi zginęło 55 osób. Powódź wyrządziła wielkie straty w majątku narodowym, w tym znaczące straty w 253 instytucjach kultury, szkołach i uczelniach artystycznych oraz obiektach

⁸⁴ Tamże, s. 6.

kultury. Pobieżne szacunki strat w dobrach kultury ocenione zostały na kwotę 62 949 000 zł⁸⁵.

Przebieg klęski powodzi w 1997 r. i rozmiary strat w dobrach kultury wskazują na to, że podstawowe ogniwa - jednostki organizacyjne i gminy - nie były przygotowane na tego rodzaju zagrożenia. Wina nie leży po stronie ogniw podstawowych, lecz centralnych organów kierowania, które nie przygotowały rozwiązań systemowych do opracowania planów zabezpieczenia dóbr kultury przed skutkami klęsk żywiołowych. Istniejące plany ochrony dóbr kultury przed skutkami konfliktu zbrojnego mogą być wykorzystane w formie doświadczenia modelowego, lecz nie mogą zastąpić planów na tego rodzaju zagrożenia, gdyż wynikają z innych podstaw prawnych.

Podstawy prawne do opracowania takich planów stworzyła dopiero nowa Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej uchwalona 2 kwietnia 1997 r. W rozdziale XI o stanach nadzwyczajnych ustanowiono, że:

1. W sytuacjach szczególnych zagrożeń, jeżeli zwykłe środki konstytucyjne są niewystarczające, może zostać wprowadzony odpowiedni stan nadzwyczajny: stan wojenny, stan wyjątkowy lub stan klęski żywiołowej.

2. Stan nadzwyczajny może być wprowadzony tylko na podstawie ustawy, w drodze rozporządzenia, które podlega dodatkowemu podaniu do publicznej wiadomości⁸⁶.

Zgodnie z wymogami konstytucyjnymi Kancelaria Prezydenta Rzeczypospolitej przygotowała już projekty odpowiednich ustaw, które staną się przedmiotem procedury ustawodawczej Sejmu RP. Przyjęte regulacje ustawowe i na tej podstawie podjęte akty wykonawcze powinny dać podstawę do przygotowania planów zabezpieczenia dóbr kultury przed negatywnymi

⁸⁵ W tym straty w dobrach kultury szkół i uczelni artystycznych - 8.805.000 zł, placówkach Komitetu Kinematografii - 10.949.000 zł, obiektach zabytkowych - 43.451.000 zł. Sałaciński K. Straty w dobrach kultury w czasie powodzi - uwagi, spostrzeżenia i wnioski wynikające z ich ratowania (materiał nie publikowany).

⁸⁶ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483, art. 228, ust. 1-2.

skutkami zagrożenia bezpieczeństwa państwa lub klęski żywiołowej, aby mógł być wykonany wymóg konstytucyjny, mówiący, że:

W celu zapobieżenia skutkom katastrof naturalnych lub awarii technicznych noszących znamiona klęski żywiołowej oraz w celu ich usunięcia Rada Ministrów może wprowadzić na czas oznaczony, nie dłuższy niż 30 dni, stan klęski żywiołowej na części albo na całym terytorium państwa. Przedłużenie tego stanu może nastąpić za zgodą Sejmu⁸⁷.

Przyszłe uregulowania prawne zapewne stworzą lepsze warunki do zabezpieczenia dóbr kultury przed skutkami nadzwyczajnych zagrożeń o ile wyciągnięte zostaną odpowiednie i właściwe wnioski z dotychczasowej praktyki. Dotychczasowe doświadczenia nasuwają wiele refleksji o niedoskonałości rozwiązań systemowych, struktur kierowania, koncepcji planowania, stosowanych instrumentów realizacyjnych i wielu innych składników z tym związanych.

Uregulowania te winny respektować dotychczasowy dorobek w tym zakresie, głównie jednak uwzględniać rolę i miejsce formacji obrony cywilnej w ochronie i zabezpieczeniu dóbr kultury. Formacje obrony cywilnej mogą być w polskich warunkach najbardziej skutecznym instrumentem w organizacji ochrony dóbr kultury przed skutkami nadzwyczajnych zagrożeń. Niezbędne jednak będą uregulowania prawne, które stworzą warunki do pełnego ich wykorzystania w różnych stanach nadzwyczajnych.

Formacje ochrony dóbr kultury mogą być użyte w trzech różnych fazach zabezpieczenia dziedzictwa kulturowego na wypadek zagrożenia bezpieczeństwa państwa i konfliktu zbrojnego, w zależności od występującej sytuacji:

1. Faza planowa - występuje wówczas, gdy czas pozwala na planowe ukrycie w obrębie posesji lub miejscowości, względnie ewakuacji ruchomych dóbr kultury oraz planowe zabezpieczenie nieruchomości dóbr kultury.

⁸⁷ Tamże, art. 232.

2. Faza doraźna - występuje wówczas, kiedy czas pozwala jedynie na ukrycie nieruchomości dóbr kultury o największej wartości w obrębie tego samego budynku lub jedynie wzmocnienie odporności ogniowej nieruchomości dóbr kultury. Po doraźnym, wstępnym zabezpieczeniu, należy przystąpić do realizacji fazy planowej, jeżeli warunki i czas na to pozwalają.

3. Faza ratownicza - występuje wówczas, kiedy powstanie niezbędna konieczność ratowania po katastrofie tego wszystkiego, co pozostanie do uratowania ze zbiorów ruchomych dóbr kultury w miejscu ich przechowywania i ukrycia lub co pozostanie z zabytkowej budowli, co można wydobyć z gruzów i zgliszcz, zabezpieczyć, ukryć lub ewakuować.

Na każdą z tych sytuacji formacje ochrony dóbr kultury powinny mieć odrębny scenariusz działania, uwzględniający odmienne okoliczności, zadania i środki rzeczowe do ich realizacji. Użytkownicy i właściciele dóbr kultury są odpowiedzialni za szkolenie formacji obrony cywilnej na różne fazy działania, wyposażenie ich w niezbędne środki rzeczowe i utrzymanie planów ochrony dóbr kultury w stanie gotowości do realizacji.

Dla realizacji tych zadań o wyjątkowo specjalistycznych wymogach niezbędne staje się opracowanie instrukcji w sprawie organizacji i działania formacji obrony cywilnej realizujących zadania ochrony dóbr kultury, jako części składowej zarządzenia ministra kultury i sztuki w sprawie ochrony dóbr kultury na wypadek zagrożenia bezpieczeństwa państwa i konfliktu zbrojnego, określającej instrumenty realizacyjne konwencji haskiej z 1954 r. Instrukcja taka powinna mieć charakter wzorcowy, a nie obligatoryjny, gdyż każda jednostka organizacyjna dysponująca dobrami kultury posiada odrębne, nie powtarzalne w skali kraju zbiory publiczne, odmienną właściwość tych zbiorów i różnorodność dóbr kultury oraz zróżnicowane sposoby i warunki ich zabezpieczenia. Dobra kultury posiadają wyodrębnioną specyfikę ich zabezpieczenia, ochrony i przechowywania w stosunku do pozostałych dóbr materialnych. Niewłaściwa ochrona, zabezpieczenie i przechowywanie

dóbr kultury może spowodować negatywne skutki współmierne do grożącego im niebezpieczeństwa spowodowane działaniami zbrojnymi lub klęskami żywiołowymi.

Formacje te powinni tworzyć kierownicy jednostek organizacyjnych, właściciele i użytkownicy dóbr kultury, stosownie do planów ochrony i zabezpieczenia dóbr kultury na wypadek klęsk żywiołowych, zagrożenia bezpieczeństwa państwa i konfliktu zbrojnego, w oparciu o własne oraz przydzielone w ramach świadczeń na rzecz obrony kraju siły i środki oraz w ramach świadczeń w przypadku ogłoszenia klęski żywiołowej, przez właściwych terenowo wójtów lub burmistrzów (prezydentów miast), w porozumieniu z wojewódzkimi inspektoratami obrony cywilnej, na podstawie wydanych aktów normatywnych. Formacje te mogą składać się ze struktur organizacyjnych przyjętych w obronie cywilnej, w zależności od istniejących potrzeb.

Przewidziana może być możliwość organizowania formacji ochrony dóbr kultury o różnych typach, a mianowicie:

1. Typu A - do realizacji zadań zabezpieczenia nieruchomych dóbr kultury.
2. Typu B - do realizacji zadań ochrony ruchomych dóbr kultury.
3. Typu C - uniwersalna, do realizacji zadań zabezpieczenia nieruchomości i ochrony ruchomych dóbr kultury.

Potrzeby w zakresie realizacji planów zabezpieczenia i ochrony dóbr kultury są zróżnicowane i powinny być indywidualnie dostosowane do potrzeb oraz możliwości przez właścicieli i użytkowników dóbr kultury. Dlatego też kierownicy jednostek organizacyjnych stosownie do opracowanych planów ochrony, mogliby wprowadzać własne struktury organizacyjne. Baza materialną organizowanych formacji ochrony dóbr kultury winny stanowić własne siły i środki gromadzone w czasie pokoju i wykorzystywane do zabezpieczenia bieżącej działalności jednostki organizacyjnej. W przypadku,

gdy zakres i charakter projektowanych robót zabezpieczających przekracza możliwości właściciela lub użytkownika dóbr kultury, mógłby on zwrócić się do wójta gminy (burmistrza, prezydenta miasta) o uzupełnienie potrzeb osobowych i rzeczowych dla formacji obrony cywilnej w ramach świadczeń na rzecz obrony lub ochrony przed skutkami klęsk żywiołowych. Wójt lub burmistrz może udzielić pomocy tylko w zakresie posiadanych środków rzeczowych i osobowych i w ramach obowiązujących aktów normatywnych. W przypadku braku takich środków na terenie własnej gminy, kierownik jednostki organizacyjnej może zwrócić się do wojewódzkiego konserwatora zabytków o wsparcie z rezerw wojewódzkich lub zweryfikować plany ochrony dóbr kultury.

Organizacja formacji OC ochrony dóbr kultury na okres konfliktu zbrojnego może przewidywać tworzenie struktur stałych i doraźnych. Stałe struktury, jak zespoły inżynieryjno-konserwatorskie, pożarnicze, ochrony i zabezpieczenia itp. winny nieprzerwanie zabezpieczać chronione dobra kultury. Natomiast zespoły doraźne, jak inżynieryjno-budowlane, transportowe, przygotowania opakowań, segregacji, rozśrodkowania itp., po wykonaniu zadań mogą być rozwiązane, bądź utrzymywane w rezerwie. Właściciele i użytkownicy dóbr kultury mogą porozumieć się z szefem obrony cywilnej gminy (miasta), aby zakres prac specjalistycznych przewidziany do wykonania przez struktury doraźne mógł być wykonany przez inną, terenową lub zakładową formację obrony cywilnej. Wykonanie tych prac zabezpieczających przez inną formację zakładową lub terenową obrony cywilnej wymaga jednak przeszkolenia z zakresu planowanych prac przez właściciela lub użytkownika, na rzecz którego będą wykonywane prace zabezpieczające. Realizacja częściowych zadań specjalistycznych ochrony dóbr kultury przez inne formacje obrony cywilnej winna być uwzględniona w planach ochrony i

zabezpieczenia na podstawie pisemnych uzgodnień stron i decyzji szefa obrony cywilnej gminy (miasta).

Tworzenie formacji obrony cywilnej do zabezpieczenia i ochrony dóbr kultury niezbędne jest tam, gdzie ich obecność organizacyjna jest konieczna. Natomiast w tych jednostkach organizacyjnych, gdzie plany zabezpieczenia i ochrony są minimalne i można wszystkie prace wykonać własnymi siłami i środkami biorąc pod uwagę wszystkie aspekty wynikające ze specyfiki klęsk żywiołowych (zagrożenie wobec samych pracowników i ich rodzin) lub zagrożenia konfliktem zbrojnym (mobilizacja), formacje obrony cywilnej nie powinny być konieczne. O potrzebie ich tworzenia decyzję powinien podejmować właściciel (użytkownik) dóbr kultury lub podmiot, który powołał jednostkę organizacyjną do sprawowania pieczy nad dobrami kultury.

Jednostki organizacyjne i wojewódzkie oddziały Państwowej Służby Ochrony Zabytków mają zróżnicowane doświadczenia w zakresie rozwiązywania spraw ochrony dóbr kultury poprzez formacje obrony cywilnej. Niezbędny jest czas, aby dokonać kalkulacji sił i środków, którymi dysponują jednostki organizacyjne na zabezpieczenie dóbr kultury przed skutkami szczególnych zagrożeń. Minęły już czasy, kiedy zadania te rozwiązywane były poprzez udział innych instytucji, które wykonywały z urzędu prace specjalistyczne, produkowały na polecenie władz zwierzchnich opakowania, wspomagały realizację planów zabezpieczenia i ochrony poprzez udział studentów uczelni artystycznych, przydzielały bezpośrednio jednostkom organizacyjnym środki rzeczowe i osobowe. Obecnie można liczyć tylko na własne siły i środki lub uzyskać wsparcie ze świadczeń poprzez formacje obrony cywilnej. Procesy transformacji ustrojowej nie ominęły kultury, ani spraw związanych z jej ochroną podczas występujących zagrożeń. W nowych warunkach ustrojowych koniecznością staje się ukształtowanie nowych

struktur organizacyjnych, które pozwolą zabezpieczyć przed stratami wynikającymi z klęsk żywiołowych i innych kataklizmów oraz konfliktów zbrojnych polskie dziedzictwo kulturowe⁸⁸.

⁸⁸ Ochrona dóbr kultury przed skutkami konfliktu zbrojnego. *Ochrona i Konserwacja Zabytków*. 1996, nr 2, s. 29.

VI. ROLA I MIEJSCE WOJSKA W OCHRONIE DÓBR KULTURY PRZED SKUTKAMI NADZWYCZAJNYCH ZAGROŻEŃ

Konwencja o ochronie dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego wraz z aktami towarzyszącymi podpisana przez Polskę w Hadze w dniu 14 maja 1954 r. zdefiniowała pojęcie dóbr kultury objętych ochroną. Wprowadziła potrzebę przygotowania przez organy państwowe - już w czasie pokoju - planów zabezpieczenia dóbr kultury znajdujących się na własnym terytorium i ich realizację na wypadek konfliktu zbrojnego. Zakazała dokonywania na dobrach kultury aktów kradzieży, rabunku, bezprawnego przywłaszczenia, wandalizmu i stosowania rekwizycji oraz środków odwetu. Wprowadziła potrzebę zabezpieczenia dóbr kultury na terenach okupowanych. Zobowiązała państwa do wprowadzenia - już w czasie pokoju - do regulaminów, instrukcji i zarządzeń własnych wojsk takich postanowień, które umożliwią im przestrzeganie konwencji podczas działań zbrojnych, jak również powołania w siłach zbrojnych komórki organizacyjnej, składającej się z osób o specjalnych kwalifikacjach do nadzorowania realizacji konwencji i współpracy z władzami cywilnymi. Konwencja haska zobowiązała państwa do szkolenia personelu wojskowego i cywilnego w zakresie jej postanowień oraz wpajania żołnierzom szacunku do dziedzictwa kulturowego każdego narodu, a także wprowadzenia do własnego prawa karnego sankcji karnych i dyscyplinarnych w stosunku do personelu wojskowego i cywilnego, jak również wobec innych osób naruszających jej postanowienia.

Tak więc w konwencji haskiej nakreślone zostały powinności dla administracji publicznej, która miała wykonywać określone zadania w celu zabezpieczenia dóbr kultury przed skutkami działań zbrojnych, jak również dla sił zbrojnych poszczególnych państw będących Stroną Konwencji, do wypracowania instrumentów realizacyjnych i ich stosowania podczas działań zbrojnych.

Za realizację postanowień konwencji haskiej odpowiedzialny jest rząd polski, którego przedstawiciel w jego imieniu podpisał, a uprawniony konstytucyjnie organ państwowy ją ratyfikował. Podjęte decyzje przez Komitet Obrony Kraju w dniu 31 marca 1973 r. w sprawie realizacji konwencji haskiej oraz w uchwale nr 111 Rady Ministrów z dnia 18 maja 1973 r. w sprawie obrony cywilnej, która określiła sposób ochrony dóbr kultury przed skutkami działań zbrojnych, nie wyczerpywały zobowiązań państwa polskiego wobec Stron zawartej konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego.

W podjętej decyzji uprawnionych organów państwowych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uwidoczniła się decyzja do selektywnego respektowania postanowień konwencji haskiej. Akty normatywne stanowiły podstawę prawną jedynie dla administracji publicznej do organizowania prac przygotowawczych ochrony dóbr kultury przed skutkami konfliktu zbrojnego. Odpowiedni akt normatywny stanowiłby podstawę dla wypracowania instrumentów realizacyjnych w siłach zbrojnych RP. W związku z tym, ta część konwencji haskiej, która odnosiła się do wojska, była realizowana w siłach zbrojnych RP fragmentarycznie, dowolnie, wybiórczo, nie jednolicie, bez wypracowanych aktów normatywnych. Dlatego też podjęte decyzje przez uprawnione organy państwowe tylko częściowo realizowały postanowienia wynikające z konwencji haskiej, gdyż ograniczały się jedynie do zadań administracji publicznej, dla której właściwie i profesjonalnie określono zadania w zakresie zabezpieczenia dóbr kultury przed skutkami działań zbrojnych.

Konwencja haska opracowana przed czterdziestu laty na podstawie doświadczeń drugiej wojny światowej i w oparciu o istniejący układ stosunków międzynarodowych tamtego okresu, nie utraciła swej wartości. Odegrała ona - jako akt prawa międzynarodowego - znaczącą rolę w podnoszeniu świadomości społeczeństw i ich armii o potrzebie ochrony dóbr kultury. Była hamulcem w bezwzględny i brutalny prowadzeniu działań zbrojnych,

bez liczenia się z międzynarodową opinią publiczną i konsekwencjami za naruszanie jej postanowień. Stała się narzędziem w rękach międzynarodowych organizacji do wywierania nacisku na strony państw walczących, aby zachowały umiar w sposobie prowadzenia działań zbrojnych i oszczędzały dobra kultury przed konsekwencjami wojny.

Z drugiej strony, zniszczenia dokonane podczas międzynarodowych konfliktów zbrojnych, czy wojen wewnętrznych wskazują, że ten akt prawa międzynarodowego nie stanowi wystarczającej przeszkody dla uniknięcia strat w dobrach kultury. Przyczyn jest wiele, ale dwie z nich, niezmiernie istotne, to przede wszystkim nie wystarczająca ilość instrumentów, przy pomocy których siły zbrojne mogłyby realizować słuszne postanowienia konwencji haskiej oraz możliwość międzynarodowego egzekwowania zawartych w niej postanowień.

Główną ideą konwencji haskiej jest podjęcie przez państwa określonych czynności dotyczących ochrony dóbr kultury jeszcze w okresie pokoju, zarówno przez administrację publiczną jak i siły zbrojne, w celu stworzenia warunków do realizacji tej ochrony w wypadku konfliktu zbrojnego. W myśl konwencji, na państwach które ją podpisały, spoczywa obowiązek opieki *nad dobrami kulturalnymi położonymi na ich własnym terytorium wobec dających się przewidzieć następstw konfliktu zbrojnego, podejmując w tym celu kroki, jakie uzna za stosowne*⁸⁹.

Przekazanie spraw ochrony dóbr kultury przed skutkami działań zbrojnych do unormowań wewnętrznych, zgodnie z warunkami poszczególnych państw jest właściwe i przynosi rezultaty. Natomiast uregulowania wewnętrzne w poszczególnych armiach dotyczące ochrony dóbr kultury podczas działań zbrojnych nie zdały dotychczas egzaminu. Dlatego istnieje potrzeba wypracowania wspólnych i zbliżonych instrumentów realizacji-

⁸⁹ Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego. Haga 1954, art. 3.

nych w siłach zbrojnych, aby nakazy i zakazy regulujące w armiach zasady postępowania wobec dóbr kultury obowiązywały wszystkie strony biorące udział w konflikcie.

Konwencja haska wprowadziła jedynie zespół obowiązków do wykonania wewnątrz każdego państwa bez określenia sposobu ich realizacji. Należą do nich następujące regulacje:

a) wprowadzenie do regulaminów lub instrukcji wojskowych postanowień, które by zapewniły przestrzeganie konwencji podczas działań zbrojnych⁹⁰,

b) wpojenie członkom sił zbrojnych poczucia szacunku dla kultury i dóbr kulturalnych wszystkich narodów⁹¹,

c) utworzenie w składzie sił zbrojnych komórek organizacyjnych, bądź zespołu osób, które będą czuwać nad poszanowaniem dóbr kultury oraz współpracować z odpowiednimi władzami cywilnymi⁹²,

d) rozpowszechnienie tekstu konwencji, aby jej treść była znana siłom zbrojnym⁹³,

e) ustanowienie podstawy prawnej do ścigania osób naruszających konwencję lub nakazujących jej naruszanie⁹⁴.

Ten zespół regulacji jest dowolnie stosowany w różnych państwach. Większość państw przystąpiła do realizacji obowiązku polegającego na wprowadzeniu do regulaminów i instrukcji wojskowych odpowiednich postanowień, mających na celu poszanowanie dóbr kultury w czasie działań zbrojnych lub przebywania wojsk na obcym terytorium. Problematyka przestrzegania konwencji jest włączona w większości państw do programów kształcenia kadry oficerskiej. W niektórych państwach powołano specjalne służby wojskowe do spraw ochrony dóbr kultury w czasie konfliktu zbrojnego.

⁹⁰ Tamże, art. 7, ust. 1.

⁹¹ Tamże.

⁹² Tamże, art. 7, ust. 2.

⁹³ Tamże, art. 25.

⁹⁴ Tamże, art. 28; Rezolucja II.

Najkorzystniej sprawy związane ze szkoleniem wojsk do wykonywania zadań związanych z ochroną dóbr kultury podczas działań operacyjnych i udziału w misjach pokojowych realizowane są w Holandii i Danii. Rząd duński już w 1949 r. utworzył w każdej prowincji stanowisko inspektora do spraw ochrony dóbr kultury, a od 1953 r. w wojsku ustanowiono funkcję oficera do spraw ochrony dzieł sztuki i zabytków w każdym okręgu wojskowym. Oficerowie ci pełniący czynną służbę wojskową otrzymali następujące zadania na okresy naprężenia w stosunkach międzynarodowych lub na wypadek wojny:

1. Przeciwdziałanie w największym możliwym zakresie uszkodzeniu lub niszczeniu budowli, muzeów, bibliotek, archiwów itp., oznakowanych znakami rozpoznawczymi konwencji haskiej.

2. Przeciwdziałanie kradzieży dóbr kultury.

3. Podejmowanie kroków dla zapewnienia aby budowle historyczne, zawierające skarby kultury i oznakowane znakami rozpoznawczymi konwencji haskiej nie były wykorzystywane przez wojska do kwaterowania bądź do innych celów militarnych.

4. Zabezpieczenie środków do transportu dóbr kultury⁹⁵.

W Królewskiej Armii Holandii utworzono Sekcję Ochrony Dziedzictwa Kulturalnego z obsadą od 5 do 13 stanowisk oficerskich. Terytorialna formacja wojskowa zwana Okręgiem Centralnym spełnia wobec armii jedynie funkcje logistyczne i dzieli się na trzy Regionalne Okręgi Wojskowe i 16 garnizonów. W każdym Regionalnym Okręgu Wojskowym istnieją 1-2 etaty oficerskie do spraw ochrony dóbr kultury.

Sekcja Ochrony Dziedzictwa Kulturalnego składa się z oficera dowodzącego - podpułkownika rezerwy oraz jego zastępcy, oficera zawodowego⁹⁶

⁹⁵ Meijndert P. Scheers C. Wdrożenie Konwencji Haskiej w Danii i Holandii. Referat wygłoszony na międzynarodowej konferencji Partnerstwa dla Pokoju w Krakowie w 1996 r.

⁹⁶ Wszystkie pozostałe funkcje w Sekcji pełnione są przez oficerów rezerwy, którzy wypełniają funkcje wojskowe za dodatkowym wynagrodzeniem ze swymi zawodami cywilnymi. Wszyscy legitymują się wyższym wykształceniem akademickim z dziedziny sztuki, historii sztuki, architektury, archiwistyki, bibliotekarstwa, konserwacji zabytków itp. Tamże.

legitymującego się wykształceniem akademickim z dziedziny historii sztuki. Oficer do spraw ochrony dóbr kultury reprezentuje także dowódcę okręgu wojskowego w prowincjonalnym Inspektoracie Ochrony Dóbr Kultury funkcjonującym w strukturze administracyjnej Ministerstwa Edukacji, Kultury i Nauki. Kierownictwo Sekcji Ochrony Dziedzictwa Kulturalnego poza zarządzaniem personelem oraz koordynacją czynności administracyjnych obejmuje także:

1. Określanie polityki wdrożenia postanowień konwencji haskiej w współpracy z Ministerstwem Spraw Zagranicznych oraz Ministerstwem Edukacji, Kultury i Nauki.

2. Sprawuje funkcje doradcze wobec głównodowodzącego sił zbrojnych i sztabu.

3. Reprezentuje Sekcję w NATO, UNESCO, ICOMOS (Międzynarodowa Rada Zabytków i Obiektów Kultury), ICOM (Międzynarodowa Rada Muzeów) i innych organizacjach rządowych i pozarządowych.

Oficerowie Sekcji prowadzą szkolenie oddziałów biorących udział w operacjach organizowanych w ramach NATO lub ONZ. Wszystkie zajęcia szkoleniowe wynikają z trzech celów o charakterze wojskowym:

1. Uświadomienie, że dziedzictwo kulturowe może stać się celem wszystkich stron konfliktu w wojnach regionalnych i to przy z góry powziętym zamiarze zniszczenia go wszelkimi dostępnymi środkami militarnymi.

2. Znajomość lokalnej religii, kultury, zwyczajów, historii i dziedzictwa kulturowego prowadzi do lepszego zrozumienia lokalnej sytuacji oraz poprawia łączność ze społeczeństwem na terenie objętym regionalnym konfliktem zbrojnym.

3. Podstawowa wiedza z zakresu architektury oraz znajomość stosowanych oznaczeń mogą być użyteczne dla zorientowania się z jakimi obiektami kultury ma się do czynienia⁹⁷.

Edukacja z zakresu ochrony dóbr kultury w oddziałach biorących udział w misjach pokojowych ONZ jest uzupełniana podręcznikami o ochronie dziedzictwa kulturowego oraz odpowiednimi instrukcjami. Oficerom do spraw ochrony dóbr kultury nadano odpowiednią pozycję podczas wykonywania zadań przy współpracy z dowódcami. Funkcjonowanie tych struktur w armii holenderskiej i zakres wykonywanych zadań świadczy o tym, że przywiązuje się wielką wagę do ochrony dziedzictwa kulturowego podczas zagrożenia i konfliktów zbrojnych, w tym także wykonywania zadań w ramach misji pokojowych NATO i ONZ.

W Armii Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej problemy ochrony dóbr kultury podczas operacji zbrojnych rozwiązuje się w oparciu o inne doświadczenia wyniesione z wojen, w których armia bezpośrednio uczestniczyła. USA po drugiej wojnie światowej w najszerszym zakresie uczestniczyły w szeregu operacjach zbrojnych na różnych teatrach działań, a przede wszystkim w Korei, Wietnamie i Iraku. W wojnach tych a szczególnie w Korei i Wietnamie popełniono wiele błędów wobec dóbr kultury, za które przez długi okres trzeba było tłumaczyć się przed światową opinią publiczną. Wyciągając wnioski z tych doświadczeń Armia USA wypracowała akty prawne i przepisy wykonawcze wynikające z IV konwencji haskiej 1907 roku dotyczącej poszanowania praw i zwyczajów podczas wojny lądowej, IX konwencji haskiej z 1907 r. dotyczącej bombardowania z morza w czasie wojny i konwencji haskiej z 1954 r. o ochronie dóbr kulturalnych w przypadku konfliktu zbrojnego.

Uwzględniając wymogi międzynarodowych konwencji Departament Wojsk Lądowych Ministerstwa Obrony USA opracował Podręcznik prowa-

⁹⁷ Tamże.

dzenia działań polowych, dotyczący działań wojennych na lądzie, natomiast Departament Marynarki Wojennej opracował Podręcznik Sił Morskich o prawach związanych z operacjami morskimi. W podręcznikach tych omówione zostały zasady prowadzenia działań bojowych uwzględniające ograniczenia wynikające z międzynarodowych konwencji. Szczególną rolę przywiązuje się podczas operacji zbrojnych do wyboru celów, aby były one zgodne z prawem międzynarodowym. Wykorzystanie wojsk do prowadzenia operacji na obszarze zawierającym dobra kultury przygotowywane jest przy współpracy prawników wojskowych, a często wyłącznie przez nich samych. Ministerstwo Obrony USA wydało odpowiednie dyrektywy dotyczące prawa wojennego, które są przedmiotem szkolenia dowódców i żołnierzy, ćwiczeń sytuacyjnych i poligonowych jak również upoważniają do wykorzystania prawników w czasie planowania i prowadzenia operacji⁹⁸.

W całej Armii USA na wszystkich szczeblach dowodzenia od brygady wzwyż funkcjonują doradcy prawni dowódców do spraw operacyjnych. Są oni specjalistami łączącymi wiele dyscyplin prawa z operacjami wojskowymi wykorzystywanymi w środowisku operacyjnym. Wykorzystywani są zarówno w siłach konwencjonalnych jak i jednostkach specjalnych. W najbardziej wyspecjalizowanych jednostkach specjalnych jest to nie tylko specjalista od prawa międzynarodowego lecz *człowiek od wszystkiego* zintegrowany z całym zespołem.

Wyciągając wnioski z doświadczeń wojny w Wietnamie, z których wynika, że łatwiej zapobiegać błędom aniżeli później z nich się tłumaczyć i doprowadzić wszystko z powrotem do ładu, Ministerstwo Obrony USA wydało dyrektywę nakazującą opiniowanie wszystkich planów operacyjnych przez prawników. Szczególnie jest to ważne podczas operacji pokojowych będą-

⁹⁸ Taylor J. Ochrona dóbr kultury przez Siły Zbrojne USA w czasie wojny i operacji innych niż wojna. Referat wygłoszony na międzynarodowej konferencji Partnerstwa dla Pokoju w Krakowie w 1996 r.

cych na pograniczu z wojną, ponieważ są one zazwyczaj przedmiotem intensywnej penetracji środków masowego przekazu. Prawnicy uczestniczą w pracach komitetów dokonujących wyboru celów, opracowują listę *zakazanych* celów stanowiących dobra kultury będące poza ich limitem, opiniują legalność stosowania poszczególnych rodzajów broni, prowadzą szkolenie dowódców i żołnierzy oraz biorą udział w operacjach. Komitety wyboru celów wykorzystują również materiały operacyjne wywiadów z poszukiwania i ustalenia dyslokacji obiektów kultury.

Zasady wykorzystania doradców prawnych do spraw operacyjnych, ich udziału na wszystkich szczeblach dowodzenia w czasie planowania i rzeczywistego prowadzenia operacji bojowych, szkolenia z zakresu prawa wojennego w ośrodkach szkoleniowych i podczas ćwiczeń wojskowych, które uwzględniają powinności wojska wynikające z międzynarodowych konwencji są częścią doktryny wojskowej USA. Stwarza to możliwość podejmowania decyzji operacyjnych, które umożliwiają ochronę dóbr kultury podczas działań bojowych, czego potwierdzeniem była operacja zbrojna *Pustynna Burza* w wojnie z Irakiem⁹⁹. Doświadczenia amerykańskie w zakresie ochrony dóbr kultury podczas operacji zbrojnych są godne dokładnej i wnikliwej analizy strategów wojskowych, gdyż stanowią pozytywny przykład poszukiwania nowych rozwiązań na współczesnym polu walki. Z tych doświadczeń w zakresie ochrony dóbr kultury w warunkach konfliktu zbrojnego i innych zagrożeń okresu pokojowego Polska powinna korzystać, konfrontując je z własnym dorobkiem na tym polu.

Realizacja postanowień konwencji haskiej w siłach zbrojnych RP nie jest do końca sprecyzowana. Władze państwowe Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej nie wydały aktów normatywnych dla sił zbrojnych, które wskazywałyby zarówno na potrzebę, jak i na sposób realizacji postanowień kon-

⁹⁹ Tamże.

wencji haskiej. Zabrakło w podjętej decyzji z 1973 r. postanowień dotyczących respektowania przez Siły Zbrojne RP konwencji haskiej i określenia sposobu jej realizacji. Zaniedbania tamtego okresu próbuje się nadrobić w latach dziewięćdziesiątych XX wieku, o czym świadczy przyzwolenie władz państwowych na zorganizowanie w ramach współpracy *Partnerstwa dla Pokoju* międzynarodowej konferencji w Krakowie dotyczącej ochrony dóbr kultury przed zagrożeniami okresu wojny i pokoju oraz aktywny w niej udział kierowniczej kadry sił zbrojnych RP. Jednak nadal brakuje w tym zakresie regulacji prawnych władz państwowych. Mimo, że minęło już czterdzieści lat od podpisania przez rząd polski konwencji haskiej, nie doprowadzono się do czasów obecnych wystarczająco wszechstronnych instrumentów realizacyjnych, przy pomocy których siły zbrojne RP mogłyby posługiwać się nimi w czasie ćwiczeń wojskowych, a jeśli zajdzie taka potrzeba, także podczas działań zbrojnych.

Te opóźnienia w realizacji postanowień konwencji haskiej przez siły zbrojne z okresu poprzedniego szybko są nadrabiane z własnej inicjatywy kierownictwa wojskowego w ramach restrukturyzacji i dostosowania wojsk do standardów europejskich. Stan wiedzy o postanowieniach konwencji haskiej, zdobywany przez kadre w uczelniach wojskowych jest zadawalający. Wymogi profesjonalizmu preferowane są w całej działalności sił zbrojnych, począwszy od fazy prac przygotowawczych nad planem obrony Rzeczypospolitej Polskiej, a skończywszy na praktycznym działaniu w procesie szkolenia dowództw, sztabów, kadry i żołnierzy służby zasadniczej. W pracach planistycznych podczas opracowywania planu obrony Rzeczypospolitej Polskiej, przy określaniu i wyborze rejonów, kierunków użycia i działania sił zbrojnych, obowiązuje zasada zawarta w wytycznych szefa Sztabu Generalnego Wojska Polskiego mówiąca, że nie wolno dopuścić by w sposób świadomy lub nieświadomy mogło dojść do zniszczenia i degradacji dziedzictwa kulturowego narodu. W procesie planowania i użycia sił zbrojnych istnieje

możliwość wyłączenia od intensywnych działań bojowych miejscowości i obiektów, w których znajdują się dobra kultury. Możliwość taka zależna jest wyłącznie od posiadanych informacji i wiedzy w tej dziedzinie. W związku z tym istnieje potrzeba jednoznacznego klasyfikowania, odwzorowywania i uaktualniania informacji o obiektach kultury podlegających ochronie we wszystkich katalogach, bazach danych, geografii wojennej oraz vademecum o obronnych właściwościach terenu.

Siły zbrojne RP, podobnie jak w innych państwach nie wykonują bezpośrednich zadań dotyczących zabezpieczenia dóbr kultury na wypadek konfliktu zbrojnego, natomiast w myśl postanowień międzynarodowych konwencji i innych aktów w tym zakresie, które Polska podpisała wypełniają szereg zobowiązań mających na celu maksymalne ograniczenie niszczycielskiego oddziaływania wojny na dziedzictwo kulturowe. We wszystkich pionach i ogniach dowodzenia biorących udział w planowaniu oraz organizowaniu działań zbrojnych wprowadzona została regulaminowa zasada przestrzegania przepisów międzynarodowego prawa wojennego, jak również zasad i reguł użycia potencjału militarnego w czasie zagrożenia i wojny¹⁰⁰. Dotyczy to również postanowień wynikających z konwencji haskiej o ochronie dóbr kultury w przypadku konfliktu zbrojnego.

Zasada ta jest zawarowana w Regulaminie Działań Wojsk Lądowych wprowadzona do sił zbrojnych RP w 1994 r. mówiąca, że: *Stosownie do postanowień konwencji międzynarodowych obowiązkiem walczących stron jest również zapewnienie właściwej ochrony specjalnie oznaczonych dóbr, stanowiących dziedzictwo kulturalne narodu.*

Zalicza się do nich zabytki architektury, sztuki i historii, dzieła sztuki i inne przedmioty o znaczeniu artystycznym, historycznym lub archeolo-

¹⁰⁰ Pietrzyk E. Postrzeganie ograniczeń wynikających z Konwencji Haskiej podczas planowania operacyjnego w Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej. Komunikat wygłoszony na międzynarodowej konferencji Partnerstwa dla Pokoju w Krakowie w 1996 r.

*gicznym, a także zbiory naukowe, książek i archiwaliów oraz gmachy, których przeznaczeniem jest ich przechowywanie lub wystawianie*¹⁰¹. Zapis ten jak najbardziej słuszny i potrzebny winien dotyczyć wszystkich rodzajów wojsk¹⁰².

Dla wszystkich rodzajów sił zbrojnych wskazane są jasno wyartykułowane powinności wynikające z międzynarodowych konwencji, które należy przestrzegać podczas działań zbrojnych. Zadania te są już formułowane w oparciu o nową doktrynę obronną i należy sadzić, że w niedalekiej perspektywie zostaną zakończone w ramach restrukturyzacji sił zbrojnych. Sztab Generalny Wojska Polskiego stoi na stanowisku permanentnego kształcenia kadry zawodowej sił zbrojnych RP, kandydatów na żołnierzy zawodowych (studentów uczelni wojskowych) z szeroko pojmowanej dziedziny ochrony dóbr kultury w czasie pokoju i wojny. Dotyczy to przede wszystkim kadry dydaktycznej i dowódczej, bowiem kadra dydaktyczna bierze aktywny udział w szeroko pojętej edukacji sił zbrojnych, a kadra dowódcza uprawniona jest do stawiania zadań bojowych podwładnym. Zadania te zawsze winny uwzględniać konieczność rygorystycznego respektowania humanitarnego prawa międzynarodowego na współczesnym polu walki. Jednym ze środków prowadzących do tego celu jest szkolenie wojska w czasie pokoju w szacunku do własnych dóbr kultury i innych narodów. Edukacji tej winno towarzyszyć niezbędne oprogramowanie podręcznikowe dostosowane do różnych poziomów kształcenia¹⁰³.

Realizacja zadań strategicznego planowania działań bojowych oraz wojskowych działań operacyjnych o charakterze pokojowym na szczeblu Sztabu Generalnego WP, jak również na niższych szczeblach operacyjnego i tak-

¹⁰¹ Regulamin działań taktycznych wojsk lądowych. Cz. I. S.G. Warszawa 1994, s. 15.

¹⁰² Zapis ten winien być powtórzony we wszystkich regulaminach działań taktycznych poszczególnych rodzajów wojsk.

¹⁰³ Gotowała J. Zadania sił zbrojnych i sposób realizacji tych zadań w dziedzinie ochrony dóbr kultury w czasie pokoju i w czasie wojny. Podsumowanie obrad II zespołu międzynarodowej konferencji Partnerstwa dla Pokoju w Krakowie w 1996 r.

tycznego dowodzenia wojskami uwzględniająca konieczność ochrony dóbr kultury jako materialnego i duchowego świadectwa dziejów narodu wymaga:

1. Powołania *ekspertów* do spraw międzynarodowego prawa wojennego przy poszczególnych dowództwach (sztabach), którzy opiniować będą zgodność podejmowanych decyzji operacyjnych z wymogami międzynarodowych konwencji, w tym także konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego.

2. Prowadzenie i aktualizowanie rejestru zabytków oraz sporządzanie ich katalogów, które winny być uwzględniane podczas podejmowanych decyzji operacyjnych i prowadzenia działań bojowych.

3. Wyposażenie wojsk w mapy topograficzne z naniesionymi specjalnym międzynarodowym znakiem topograficznym najważniejszych dóbr kultury, stanowiące bazę dokumentacyjną służącą do przygotowania decyzji operacyjnych podczas działań bojowych¹⁰⁴.

4. Opracowanie programów i przygotowanie baz danych dotyczących dóbr kultury na komputerowych stanowiskach dowodzenia.

5. Opracowanie instrukcji i dyrektyw dla poszczególnych rodzajów wojsk i służb wojskowych dotyczących sposobów identyfikacji obiektów kultury znajdujących się w pasie działania wojsk oraz zasady prowadzenia działań operacyjnych zgodnie z postanowieniami konwencji międzynarodowych.

6. Opracowanie instrukcji i dyrektyw dla poszczególnych rodzajów wojsk i służb wojskowych dotyczących ochrony dóbr kultury podczas operacji wojskowych o charakterze pokojowym.

7. Opracowanie instrukcji i dyrektyw dla sytuacji szczególnych okresu pokojowego w rodzaju katastrof i klęsk żywiołowych do udzielenia pomocy służbom cywilnym w ratowaniu dóbr kultury i majątku narodowego.

¹⁰⁴ Za naniesieniem na mapy topograficzne chronionych dóbr kultury wypowiedzieli się w komunikacie końcowym uczestnicy konferencji międzynarodowej Partnerstwa dla Pokoju w Krakowie w 1996 r.

Koordinacja działań wynikających z przestrzegania postanowień międzynarodowych konwencji i nadzoru ich realizacji w wojsku, w tym także konwencji dotyczącej ochrony dóbr kultury, wymaga dostosowania struktur organizacyjnych do wykonywania zadań przez profesjonalnie przygotowane osoby funkcyjne w Ministerstwie Obrony Narodowej, Sztabie Generalnym WP i podległych szczeblach dowodzenia (sztabach wojskowych).

Z treści konwencji haskiej 1954 r. wynika, że Strony zobowiązały się do utworzenia już w czasie pokoju w łonie swych sił zbrojnych komórki organizacyjnej lub zespołu o specjalnych kwalifikacjach, którego zadaniem będzie czuwać nad poszanowaniem dóbr kulturalnych i współpracować z władzami cywilnymi, do których należy opieka nad tymi zabytkami¹⁰⁵. Wydaje się celowe powołanie takiej komórki organizacyjnej, nadzorującej czuwanie nad przestrzeganiem międzynarodowych konwencji, a wśród nich osobę odpowiedzialną za ochronę dóbr kultury, której zadaniem byłoby:

- a) opracowywanie przepisów regulujących przestrzeganie konwencji haskiej;
- b) kierowanie wypracowywaniem instrumentów realizacyjnych;
- c) inspirowanie programów do szkolenia wszystkich rodzajów wojsk w zakresie postanowień konwencji haskiej i sposobów ich realizacji;
- d) publikowanie materiałów i pomocy szkoleniowych, materiałów źródłowych oraz przygotowywanie materiałów dla potrzeb operacyjnych;
- e) doskonalenie instrumentów realizacyjnych podczas ćwiczeń wojskowych;
- f) inicjowanie kierunków pracy wychowawczej z zakresu wpajania członkom sił zbrojnych poczucia szacunku dla kultury i dziedzictwa kulturowego wszystkich narodów;
- g) organizowanie współpracy i współdziałania z instytucjami cywilnymi w sprawie ochrony dóbr kultury podczas działań zbrojnych;

¹⁰⁵ Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych... op. cit., art. 7, ust. 2.

Utworzenie takiej komórki organizacyjnej, czy nawet w początkowym etapie tylko stanowiska, wpłynęłoby korzystnie na lepszą koordynację działań w zakresie przygotowania sił zbrojnych RP do realizacji postanowień wynikających z konwencji międzynarodowych, w tym konwencji haskiej.

W dyskusjach ekspertów prawa międzynarodowego UNESCO przed konferencją Państw - Stron konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego podkreślano, że ataki zbrojne na dobra kultury zostały już zdefiniowane w pierwszym protokole z 1977 r. do konwencji genewskich z 1949 r. i domagano się, aby do konwencji haskiej z 1954 r. wprowadzić również zapis i zakwalifikować je jako zbrodnie wojenne. Sugerowano, aby była odpowiedzialność państwa za pogwałcenie konwencji haskiej oraz indywidualna odpowiedzialność karna, która umożliwiłaby ściganie osób winnych przez trybunał międzynarodowy lub trybunały państwowe¹⁰⁶. Podobne stanowisko wyrazili uczestnicy międzynarodowej konferencji w ramach Partnerstwa dla Pokoju w Krakowie stwierdzając, że *Celowe uszkodzenie lub zniszczenie chronionych dóbr kultury podczas działań militarnych, z pogwałceniem Konwencji Haskiej z 1954 roku, będzie uznane za zbrodnię wojenną i podlegało orzecznictwu międzynarodowego lub krajowych trybunałów*¹⁰⁷.

Konwencja haska z 1954 r. wyraźnie określa, że „Wysokie Umawiające się Strony zobowiązują się powziąć w ramach swoich systemów prawa karnego wszelkie konieczne środki, ażeby osoby, które dopuściły się naruszenia niniejszej Konwencji lub nakazały jej naruszenie, były bez względu na swoje obywatelstwo ścigane i osiągnięte sankcjami bądź karnymi bądź dyscyplinarnymi”¹⁰⁸.

Ten zapis konwencyjny w Polsce wyraźnie został zaniedbany. Dopiero w 1992 r. w opracowanych przez Ośrodek Ochrony Zbiorów Publicznych¹⁰⁹ propozycjach wdrożenia Konwencji Haskiej z 1954 r. o ochronie dóbr kultury na wypadek konfliktu zbrojnego do praktyki działania Sił Zbrojnych zwrócono uwagę

¹⁰⁶ Spotkanie ekspertów w sprawie stosowania i skuteczności konwencji o ochronie dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego. Haga, 5-7 lipca 1993 r.

¹⁰⁷ Komunikat końcowy z międzynarodowej konferencji na temat: Ochrona dóbr kultury w razie zagrożeń czasu wojny i pokoju. Kraków 21 czerwca 1996 r.

¹⁰⁸ Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, art. 28.

¹⁰⁹ Zarządzeniem nr 43 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 26 września 1995 r. zmieniono nazwę Ośrodka Ochrony Zbiorów Publicznych na Ośrodek Ochrony i Konserwacji Zabytków.

na konieczność „Wystąpienia z inicjatywą nowelizacji regulaminów dyscyplinarnych i kodeksów karnych w celu ustanowienia podstawy prawnej do ścigania osób naruszających postanowienia Konwencji Haskiej”¹¹⁰.

Dodatkowa konieczność wynikała także z faktu ratyfikowania przez Polskę protokołów dodatkowych do konwencji genewskich. Dlatego też polskie kodeksy karne musiały uwzględnić zobowiązania wynikające z międzynarodowych konwencji. Ustawą z dnia 6 czerwca 1997 r. nowelizującą kodeks karny wprowadzono zapis mówiący, że:

„§ 1. Kto, na obszarze okupowanym, zajęтым lub na którym toczą się działania zbrojne, naruszając prawo międzynarodowe, niszczy, uszkadza lub zabiera dobro kultury, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

§ 2. Jeżeli czyn dotyczy dobra mającego szczególne znaczenie dla kultury, sprawca podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3”¹¹¹.

Również tą samą ustawą poddano ochronie międzynarodowy znak rozpoznawczy konwencji haskiej w zapisie ogólnym mówiącym, że:

„§ 1. Kto w czasie działań zbrojnych używa niezgodnie z prawem międzynarodowym znaku Czerwonego Krzyża lub Czerwonego Półksiężyca podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.

§ 2. Tej samej karze podlega, kto w czasie działań zbrojnych używa niezgodnie z prawem międzynarodowym znaku ochronnego dla dóbr kultury lub innego znaku chronionego przez prawo międzynarodowe albo posługuje się flagą państwową lub odznaką wojskową nieprzyjaciela, państwa neutralnego albo organizacji lub komisji międzynarodowej”¹¹².

Artykuły kodeksu karnego, dotyczące przestępstw przeciwko dobrom kultury, powinny być znane i czytelne wszystkim członkom sił zbrojnych a szczególnie dowódcom wszystkich szczebli dowodzenia, działaczom, politykom i specjalistom realizującym lub organizującym działania w zakresie ochrony i zabezpieczenia dóbr kultury.

¹¹⁰ Propozycje wdrożenia Konwencji Haskiej z 1954 r. o ochronie dóbr kultury na wypadek konfliktu zbrojnego do praktyki działania Sił Zbrojnych RP. W: Biatek W., Biatek-Guillemette A. Ochrona dóbr kultury w razie zagrożeń czasu wojny i pokoju. Wyd. Specjalne. Warszawa 1996. Aneks 16, pkt 7.

¹¹¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r.. Kodeks karny. Dz.U. 1997, nr 88, poz. 553, art. 125, § 1, 2.

¹¹² Tamże, art. 126, § 1, 2.

O rozmiarach strat w dobrach kultury spowodowanych działaniami zbrojnymi nowego doświadczenia przyniosła wojna o powstanie państw narodowych na terenie byłej Jugosławii w latach 1991-1996. Spowodowało to konieczność powołania Trybunału Międzynarodowego do spraw ścigania osób odpowiedzialnych za poważne naruszenie prawa humanitarnego na terytorium byłej Jugosławii przez Radę Bezpieczeństwa na mocy rozdziału VII Karty Narodów Zjednoczonych.

Ochrona dóbr kultury podczas konfliktów zbrojnych w dużym stopniu zależy od wypracowania odpowiednich instrumentów realizacyjnych, wynikających z międzynarodowych konwencji. Spraw związanych z ochroną dóbr kultury podczas konfliktów zbrojnych nie rozwiąże tylko sama znajomość postanowień konwencyjnych. Wprawdzie ważną sprawą jest znajomość przepisów konwencyjnych, aby siły zbrojne wiedziały co mają robić w tym zakresie, lecz jeszcze ważniejszą jest sprawa, jak mają to robić, jak określać główne kierunki strategiczne aby nie zniszczyć dziedzictwa kulturowego, jak używać środków bojowych i jakich, jaką stosować taktykę aby w toku działań operacyjnychostały się chronione dobra kultury.

Wprowadzenie tych instrumentów realizacyjnych na użytek własnej armii wymagać będzie wypracowania koncepcji, sformułowania założeń w toku studiów, sprawdzenie ich podczas kolejnych ćwiczeń i sprecyzowanie wniosków do działania współmiernych do stosowanej praktyki regionalnej w innych armiach.

W warunkach polskich wskazane byłoby okresowe przeprowadzanie ćwiczeń wojskowych wszystkich rodzajów broni z udziałem Obrony Cywilnej i Państwowej Służby Ochrony Zabytków, aby na obszarze objętym ćwiczeniami konfrontować przygotowane plany ochrony dóbr kultury i założenia taktyczne z przewidywaną rzeczywistością możliwego pola walki na wypadek konfliktu zbrojnego, sprawdzenia czytelności rozpoznawania obiektów kultury i ich lokalizacji przy różnych warunkach atmosferycznych przez odpowiedzialne za to służby wojskowe w toku ciągłego doskonalenia założonych instrumentów realizacyjnych.

Porozumienie w podstawowych sprawach ochrony dóbr kultury podczas działań operacyjnych, jakie siły zbrojne rozstrzygają na teatrze działań bojowych, może stanowić znaczący początek nowego klimatu w wojnach regionalnych, których w dobie współczesnej trudno jest jeszcze uniknąć. Takie regionalne po-

rozumienia drogą *klonowania* mogą być przenoszone na inne regiony świata i przyjąć się jako norma zwyczajowa, tworząca klimat do uzgodnień w prawie międzynarodowym. Jakakolwiek wojna nie jest zjawiskiem pożądanym, lecz barbarzyństwem nie godnym współczesnej cywilizacji jest dopuszczanie do jej prowadzenia bez żadnych ograniczeń moralnych. Mimo wysiłków społeczności międzynarodowej, potępiającej wojnę jako środek rozstrzygający o realizacji celów politycznych, mimo zabiegów dyplomacji próbującej wygasić zarzewie sporów międzynarodowych, nie udaje się jeszcze unikać konfliktów zbrojnych. Wskazane byłoby wypracowanie *kodeksu moralnego* współczesnego pola walki wobec wymogów wszystkich konwencji międzynarodowych, w tym także konwencji o ochronie dóbr kultury i respektować z całą surowością prawa międzynarodowego już wprowadzone ograniczenia ludobójstwa, grabieży, barbarzyństwa, niszczenia dóbr kultury nie licującego z godnością współczesnej cywilizacji.

Odrębnym problemem jest zabezpieczenie tych dóbr kultury, które są w użytkowaniu Wojska Polskiego. Pod tym względem w całym kraju powinny obowiązywać jednolite zasady związane z ochroną dóbr kultury przed skutkami konfliktu zbrojnego. Zasady te reguluje zarządzenie nr 23 ministra kultury i sztuki z dnia 25 kwietnia 1995 r. w sprawie ochrony dóbr kultury na wypadek zagrożenia bezpieczeństwa państwa i konfliktu zbrojnego. Regulacje prawne obowiązujące w całym kraju, odnoszące się do ochrony dóbr kultury, niezależnie od ich resortowego podporządkowania, formalnie zostały już przeniesione do sił zbrojnych RP. W wytycznych szefa Wojskowej Inspekcji Architektoniczno-Budowlanej Ministerstwa Obrony Narodowej w sprawie prowadzenia ewidencji obiektów zabytkowych usytuowanych na terenach będących w zarządzie Wojska Polskiego znalazł się zapis mówiący o współdziałaniu tej instytucji z Wojskowymi Rejonowymi Zarządami Kwaterunkowo-Budowlanymi oraz Służbą Zakwaterowania i Budownictwa Garnizonu Stołecznego w sprawach dotyczących sprawdzenia przygotowania planów ochrony zabytków nieruchomych stosownie do zarządzenia nr 23 ministra kultury i sztuki¹¹³. Plany zabezpieczenia nieruchomości dóbr kultury przed skutkami konfliktu zbrojnego opracowywane są przez użytkowni-

¹¹³ Wytyczne Szefa Wojskowej Inspekcji Architektoniczno-Budowlanej MON w sprawie prowadzenia ewidencji obiektów zabytkowych usytuowanych na terenach będących w zarządzie Ministra Obrony Narodowej. MON. Warszawa 1996, par. 3, ust. 4.

ków pod nadzorem właściwych terytorialnie Wojskowych Rejonowych Zarządów Kwaterunkowo-Budowlanych, a dla garnizonu Warszawy przez Służbę Zakwaterowania i Budownictwa Garnizonu Stołecznego. Winny one odpowiadać wszystkim wymogom zawartym w zarządzeniu nr 23 ministra kultury i sztuki z dnia 25 kwietnia 1995 r.

Wszystkie plany zabezpieczenia dóbr kultury będących w użytkowaniu sił zbrojnych RP powinny być uzgadniane z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Wobec tych dóbr kultury, które są użytkowane na terenach i obiektach otwartych (zabytkowe kościoły garnizonowe, domy wczasowe, szpitale itp.) organizację zabezpieczenia i ochrony można oprzeć na siłach własnych, zorganizowanych w formacje obrony cywilnej. Natomiast ochrona dóbr kultury przed skutkami działań zbrojnych na terenach i obiektach zamkniętych powinna być zorganizowana w oparciu o siły własne wojska. Na tej części zabytkowych obiektów (cytadele, twierdze, koszarzy itp.), które muszą służyć wojsku podczas działań zbrojnych, i w których koszaruje wojsko lub znajdują się w nich magazyny uzbrojenia, węzły łączności i inne obiekty instytucji wojskowych, nie można używać znaku rozpoznawczego konwencji haskiej. Jednak i te obiekty powinny mieć plany zabezpieczenia, a przede wszystkim kompletne plany architektoniczne, aby w przypadku zniszczenia ich podczas działań zbrojnych można było je odbudować.

Wskazane byłoby uregulowanie normatywne, dotyczące określenia odpowiedzialności za organizację ochrony dóbr kultury przed skutkami konfliktu zbrojnego w pionowej strukturze władz wojskowych. Regulacje te mogłyby dotyczyć opracowania i aktualizacji planów ochrony dóbr kultury, szkolenia grup wykonawczych, przepływu informacji i wytycznych, organizacji nadzoru i kontroli stanu gotowości do podjęcia zadań realizacyjnych na wypadek konfliktu zbrojnego. Na siłach zbrojnych ciąży ustawowa odpowiedzialność za ochronę przed skutkami działań zbrojnych tych dóbr kultury, które są w ich użytkowaniu. Formy i metody tego zabezpieczenia, przygotowanie niezbędnych dokumentów, zostały już opracowane przez administrację publiczną w resorcie kultury i sztuki i

mogą być z powodzeniem przeniesione do działania odpowiednich służb wojskowych¹¹⁴.

Konwencja haska mająca głównie na celu skodyfikowanie problemów ochrony dóbr kultury na wypadek konfliktu zbrojnego, nie zamknie nigdy do końca tej kwestii i będzie wymagać ciągłych uzupełnień na miarę zmieniającego się pola walki i wprowadzanych na uzbrojenie nowych środków rażenia. Jest wprawdzie wydarzeniem epokowym w międzynarodowym prawie służącym ochronie dóbr kultury, ale jednocześnie wymaga ciągłych modyfikacji i nowych ustaleń wynikających z postępu cywilizacji.

Trzecim i nie do końca uregulowanym problemem jest udział wojska w systemie bezpieczeństwa państwa. Wojsko, jako siła zorganizowana i odpowiednio wyposażona, partycypuje w ogólnokrajowym, pozamilitarnym systemie bezpieczeństwa państwa. Wprawdzie w Polsce nie ma jeszcze instytucjonalnej struktury tego systemu, jednak od czasu wielkiej powodzi w lipcu 1997 r. prace nad utworzeniem takiego systemu zostały przyspieszone i są w stadium studialnym. Zamiar kontynuacji tych prac potwierdził również w swoim exposé prezes Rady Ministrów Jerzy Buzek w wystąpieniu sejmowym w dniu 10 listopada 1997 r. stwierdzając, że: *Aby zminimalizować skutki podobnych katastrof w przyszłości, musimy usprawnić funkcjonowanie państwa, konieczne jest stworzenie nowoczesnego systemu koordynowania działań różnych służb w czasie klęsk żywiołowych i katastrof ekologicznych*¹¹⁵.

Istnieją wprawdzie niektóre elementy tego systemu rozproszone między różnymi instytucjami wykonawczymi. Brak jednak jest krajowego ośrodka reagowania kryzysowego do koordynacji na podstawie przepisów prawa działań w sytuacjach zaburzeń na tle politycznym, gospodarczym, psychospołecznym, zagrożeń klęskami żywiołowymi, ekologicznymi, epidemiologicznymi, chemicznymi, radiacyjnymi itp. W systemie bezpieczeństwa państwa tylko jeden z jego elementów - bezpieczeństwa militarnego - funkcjonuje w miarę sprawnie z odpowiednią obudową prawną i strukturą organizacyjną.

¹¹⁴ Białek W. Rola wojska w ochronie dóbr kultury podczas działań zbrojnych. *Ochrona i Konserwacja Zabytków* 1996, nr 2, s. 44.

¹¹⁵ Exposé prezesa Rady Ministrów prof. Jerzego Buzka. *Rzeczpospolita* nr 263 z dnia 12 listopada 1997 r., s. 6.

Wielka powódź w lipcu 1997 r. uświadomiła zarówno społeczeństwu jak i wszystkim strukturom władzy pilną potrzebę zorganizowania skutecznej profilaktyki przed skutkami klęsk żywiołowych charakterystycznych dla naszego kontynentu oraz możliwych do przewidzenia katastrof cywilizacyjnych. Udział wojska w takich sytuacjach staje się nieodzowny, jednak musi on być precyzyjnie określony w aktach normatywnych. O użyciu wojska dla ochrony przed skutkami klęsk żywiołowych decydują wojewodowie. Do ich powinności należy również zgłaszanie do planów użycia wojska podczas klęsk żywiołowych własnych potrzeb, aby można było przewidzieć odpowiednie rezerwy w razie powstania takich sytuacji¹¹⁶.

Wojsko Polskie podczas powodzi w 1997 r. przygotowało się na skalę zgłoszonych potrzeb. Jednak skala kataklizmu była tak ogromna, że w okresie kulminacyjnej walki z falą powodziową trzeba było zaangażować 10 razy więcej żołnierzy, 3 razy więcej amfibii i innych środków pływających oraz 20 razy więcej samochodów, ciągników i sprzętu pomocniczego aniżeli przewidywał plan pomocy wojska przed skutkami powodzi¹¹⁷. Już w pierwszych dniach klęski powołano prawie 700 specjalistów z rezerwy aby zapewnić sprawne funkcjonowanie użytego sprzętu. Rozmiary klęski żywiołowej przerastały wyobraźnię wszystkich - społeczeństwa i organów władzy na wszystkich szczeblach - przez co nie były one przygotowane do walki z jej skutkami. Spowodowało to ogromne straty w majątku osobistym i narodowym, w tym także nieodwracalne straty w dobrach kultury. Stąd powstaje potrzeba wypracowania nowych rozwiązań systemowych, stwarzających społeczeństwu warunki do ochrony przed skutkami klęsk żywiołowych, w których wojsko realizować będzie zadania określone aktami normatywnymi i realnymi planami zabezpieczenia.

¹¹⁶ Nie wszyscy wojewodowie zgłaszają takie potrzeby. Na 1997 r. nie zgłoszono żadnych potrzeb z 5 województw, z pośród których w 3 powódź przybrała najtragiczniejsze rozmiary. Kaleta W. Oklaski na stojąco. *Polska Zbrojna* 1997, nr 31, s. 12.

¹¹⁷ Podczas powodzi w 1997 r. wzięło udział 49,2 tys. żołnierzy, ok. 300 pływających transporterów samobieżnych, ponad 190 łodzi desantowych z silnikami zaburtowymi, blisko 2400 samochodów i pojazdów specjalnych, 500 cystern na wodę, 81 śmigłowców i 6 samolotów. Dodatkowo jednostki nadwiślańskie MSWiA skierowały 1000 żołnierzy, 130 samochodów, 140 łodzi, 19 śmigłowców. Kaleta W. Mądry Polak po... wodzie. *Polska Zbrojna* 1997, nr 31, s. 20; Kaleta W. Twarda woda *Polska Zbrojna* 1997, nr 32, s. 10.

ZAKOŃCZENIE

Kultura jest szerokim i wieloznacznym pojęciem. Określana jest jako ogół zasad, reguł i sposobów ludzkiego działania, wytworów ludzkiej pracy i twórczości, stanowiąca zbiorowy dorobek społeczeństw ludzkich, powstająca na gruncie swoistych biologicznych i społecznych cech człowieka i warunków jego bytu, rozwijająca się i przekształcająca w procesie historycznym, wyrażająca się osiągniętym stanem wiedzy i twórczości artystycznej oraz formami życia społecznego. Jest wspólnym zjawiskiem społecznym dla grup i zbiorowości ludzkich. Stanowi względnie zintegrowaną całość w obrębie każdego społeczeństwa lecz równocześnie posiada charakter uniwersalny i ogólnoludzki. Przekazywana jest każdemu pokoleniu przez tradycję, ale rozwija się nieustannie dzięki zbiorowej i indywidualnej działalności twórczej. W nauce pojęcie kultury jest definiowane wieloznacznie i rozmaicie, co rzutuje na trudności w zdefiniowaniu pojęcia *dóbr kultury*.

Zdefiniowanie pojęcia *dóbr kultury* stało się niezbędną koniecznością podczas prac konwencyjnych nad ich ochroną. Stąd w każdej konwencji dotyczącej ochrony dóbr kultury opracowane zostały definicje tych dóbr, które podlegały ochronie. Opracowane definicje w konwencjach międzynarodowych precyzują pojęcie dóbr kultury podlegających ochronie, zarówno w okresie pokojowym, jak również w przypadku konfliktu zbrojnego. Funkcjonowanie tych pojęć w prawodawstwie poszczególnych państw, w tym również w Polsce, pomaga w prowadzeniu prac organizacyjnych w zakresie ochrony dóbr kultury na wypadek szczególnych zagrożeń okresu wojny i pokoju oraz ułatwia porozumiewanie się w stosunkach międzynarodowych.

Zarówno konwencja haska z 1954 r., stwarzająca podstawy prawne do ochrony dóbr kultury w czasie wojny, jak i konwencja paryska z 1972 r. stwarzają podstawy prawne do ochrony dóbr kultury w okresie pokoju, stanowią znaczący postęp w zabiegach społeczeństw o stwarzanie warunków do

przetrwania światowego dziedzictwa kulturalnego i przyrodniczego. W obu konwencjach zostały wprowadzone fundamentalne zasady prawne, związane z ochroną dóbr kultury i historycznego środowiska naturalnego, którego naruszenie zagraża egzystencji człowieka i jego roli.

Znaczenie pakietu dokumentów związanych z konwencją haską jest oceniane pozytywnie. Konwencja została opracowana w oparciu o doświadczenia poprzednich kodyfikacji i na podstawie skutków drugiej wojny światowej. Z perspektywy czterdziestu lat jej funkcjonowania w prawie międzynarodowym, należy wyciągnąć odpowiednie wnioski, aby na podstawie dotychczasowych doświadczeń doprecyzować ją i uzupełnić te postanowienia, które powodują największe trudności w jej przestrzeganiu.

Konwencja haska mająca głównie na celu skodyfikowanie problemu ochrony dóbr kultury przed skutkami konfliktu zbrojnego, nie zamknie nigdy do końca potrzeby nowelizacji i będzie wymagać ciągłych uzupełnień na miarę zmieniającego się pola walki i wprowadzanych na uzbrojenie nowych środków rażenia. Jest wprawdzie wydarzeniem epokowym w międzynarodowym prawie służącym ochronie dóbr kultury ale jednocześnie wymaga ciągłych modyfikacji i nowych ustaleń wynikających z postępu cywilizacji.

W Polsce do ochrony i zabezpieczenia dóbr kultury na wypadek zagrożenia bezpieczeństwa państwa są zobligowane ustawowo wszystkie struktury władzy państwowej i samorządowej, właściciele i użytkownicy dóbr kultury, organy władzy publicznej i sił zbrojnych, związki wyznaniowe i podmioty gospodarcze, bez względu na to, jaki jest status prawny dóbr kultury. Wielokrotna nowelizacja aktów normatywnych, dotyczących ochrony dóbr kultury przed skutkami wszelkich zagrożeń a szczególnie konfliktu zbrojnego świadczy o elastycznym podejściu władz państwowych i uwzględnianiu zmieniających się uwarunkowań ustrojowych, gospodarczych, politycznych i militarnych. Zmiany w aktach normatywnych uwzględniały skalę i kierunek

zagrożenia oraz tkwiące w nim potencjalne niebezpieczeństwo dla polskiego dziedzictwa kulturalnego.

Obecne militarno-polityczne położenie Europy, jakkolwiek targane wewnętrznymi sprzecznościami, oddaliło widmo wojny nuklearnej. Daje to możliwość rezygnacji z potrzeby ewakuacji dóbr kultury na dalekie odległości od ośrodków szczególnie zagrożonych na uderzenia broni jądrowej. Dziś trudno jest ostatecznie przewidzieć, jak ukształtuje się sytuacja geostrategiczna półkuli północnej świata, a szczególnie między państwami dysponującymi bronią nuklearną. Nie uformowała się jeszcze stała na dłuższą perspektywę architektura geopolityczna między głównymi państwami, które mają decydujący wpływ na losy świata. Obecna architektura jest zbyt płynna i może uformować się w różnej konfiguracji politycznej, a w związku z tym oddalenie widma wojny nuklearnej może mieć charakter pozorny lub krótkotrwały. Jest to wielka odpowiedzialność i wyzwanie czasów współczesnych dla państw, polityków i sił społecznych każdego narodu, a szczególnie wielkich mocarstw, aby nie dopuścić do powtórzenia się niekorzystnych układów dla pokojowej współpracy międzynarodowej, która w konsekwencji zagrozi dziedzictwu kulturowemu wielu narodów świata.

Występuje również konieczność uwzględnienia potencjalnego zagrożenia i charakteru złożoności współczesnego teatru działań zbrojnych, podczas wypracowywania instrumentów realizacyjnych, wynikających z postanowień konwencji haskiej dla sił zbrojnych. Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej nie mają jeszcze do końca wypracowanej koncepcji w jaki sposób skutecznie chronić dobra kultury podczas działań zbrojnych. W tej sprawie nie wypracowane zostały odpowiednie akty normatywne, wynikające z postanowień konwencji haskiej, które regulowałyby problemy ochrony dóbr kultury podczas działań operacyjnych. Nie wydaje się jednak, aby to był jedynie problem Polski, lecz także wielu innych państw, gdzie również nie wypracowano odpowiednich instrumentów realizacyjnych dla sił zbrojnych. Istnieje zatem

potrzeba rozszerzenia współpracy i współdziałania z innymi armiami, aby te problemy zostały podjęte i rozwiązane.

Należy również liczyć się z tym, że nawet najlepsza organizacja ochrony dóbr kultury przed skutkami konfliktu zbrojnego, a także wypracowanie najbardziej optymalnych instrumentów realizacyjnych podczas działań zbrojnych, nie zapewnią całkowitego uniknięcia strat, lecz mają jedynie je zminimalizować. Straty w dobrach kultury powodowane są zarówno czynnikami obiektywnymi jak i subiektywnymi. Do czynników obiektywnych można zaliczyć naturalne kataklizmy, różne żywioły i procesy naturalnego rozpadu. Minimalizacja tych nieuniknionych strat możliwa jest poprzez dobrą organizację ratownictwa oraz konserwację dóbr kultury. O wiele częściej występują czynniki subiektywne w postaci wandalizmu, terroryzmu, grabieży, niszczenia, burzenia w okresie pokojowym i podczas konfliktów zbrojnych. Grabarzem dóbr kultury staje się wówczas sam człowiek w swej nienasyconej żądzy posiadania, odwetu, zemsty, fanatyzmu i innych przywar tak charakterystycznych dla dawnych epok cywilizacyjnych. Dlatego też najbardziej skuteczne zabiegi i wysiłki zmierzające do zabezpieczenia dóbr kultury przed skutkami różnych zagrożeń, a przede wszystkim konfliktów zbrojnych nie dadzą pożądanych rezultatów, jeśli równocześnie nie podjęte zostaną zdecydowane działania ograniczające ich źródła. Dobra kultury będące najcenniejszym skarbem pozostawionym przez poprzednie pokolenia przetrwają dla potomnych tylko wówczas, jeśli ich istota kulturotwórcza zostanie zrozumiana przez szerokie kręgi społeczne, wypracowane zostaną skuteczne metody podnoszenia świadomości społecznej i usunięte zostaną subiektywne przyczyny stwarzające ciągle zagrożenia dobrom kultury okresu wojny i pokoju.

Idea ochrony dóbr kultury przed skutkami konfliktów zbrojnych torowała sobie drogę przeszło dwadzieścia wieków, aż współcześnie znalazła odbicie w uznaniu większości państw w podjętych konwencjach międzynarodowych.

Obecnemu i następnym pokoleniom przypadnie udział zastosowanie jej w praktyce, aby zahamować niszczycielskie skutki wojen wobec istoty ludzkiej i jego dorobku kulturalnego. Po przeszło czterdziestu latach od podpisania konwencji haskiej o ochronie dóbr kulturalnych wszyscy zdają sobie sprawę, jakie dobra kultury należy chronić przed skutkami konfliktu zbrojnego i dlaczego należy je chronić. Równocześnie nie została dopracowana wspólna koncepcja w jaki sposób skutecznie unikać konfliktów zbrojnych, a gdy staną się zagrożeniem, w jaki sposób skutecznie chronić dobra kultury przed ich skutkami. Jest to bardzo istotne wyzwanie, któremu musi sprostać współczesna cywilizacja.

WYKAZ ŹRÓDEŁ I LITERATURY

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE:

Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Akta Ministerstwa Kultury i Sztuki, t. 387/188.

ŹRÓDŁA PUBLIKOWANE:

- Akt końcowy konferencji międzynarodowej w sprawie ochrony dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego. Haga 1954; Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego. Haga 1954; Regulamin Wykonawczy do konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego. Haga 1954; Protokół. Dz.U. 1957, nr 46, poz. 112. Rezolucje. Aneks 4.

- Annexe I. Arrête du Directeur General de l'organisation des nation unies pour l'éducation, la science la culture du 18 août 1956 concernant le Registre international des biens culturels sous protection spéciale. UNESCO 1956.

- Biens inscrits sur La Liste du Patrimoine Mondial. Convention Concernant la Protection du Patrimoine Mondial Culturel et Natural. Centre de Documentation UNESCO - ICOMOS. Décembre 1995, s. 1 - 37.

- Biens inserits sur La Liste du Patrimoine Mondial. Convention Concernant la Protection du Patrimoine Mondial Culturel et Naturel. Centre de Documentation UNESCO ? WHC - ICOMOS. Jan. 1997, s. 1 - 43.

- Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej z lat 1994.

- Instrukcja w sprawie zasad i organizacji ochrony dóbr kultury na wypadek konfliktu zbrojnego. Załącznik do zarządzenia nr pf 27 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 10 maja 1982 r.

- Information sur les Listes indicatives et examen des propositions d'inscription des biens culturels et naturels sur la Liste du patrimoine mon-

dial et sur la Liste du patrimoine mondial en peril. *Patrimoine Mondial*. Convention concernant La protection du Patrimoine Mondial Culturel et Naturel. Rapport Comité du Patrimoine Mondial. Dix - Huitième Session. PHUKET Thaïlande 12-17 décembre 1994.

- Inscription in the *International Register of Cultural Property under Special Protection* under the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. UNESCO 1995.

- Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury sporządzona w Paryżu dnia 17 listopada 1970 r. Dz.U., nr 20, poz. 106.

- Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, sporządzona w Paryżu dnia 21 listopada 1972 r. Dz.U. 1976. nr 32, poz. 190 i 191.

- Konstytucja Organizacji Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury. Dz.U. 1958, nr 63, poz. 311.

- Qu'est-ce-que: La protection du patrimoine mondial, culturel et naturel. UNESCO.

- Międzynarodowe prawo wojenne. Zbiór dokumentów. Warszawa 1978.

- Podstawowe zasady Konwencji Genewskich i ich Protokołów Dodatkowych. Genewa-Warszawa 1993.

- Protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego. Dz.U. 1957, nr 46, poz. 212.

- Propozycje wdrożenia Konwencji Haskiej 1954 r. o ochronie dóbr kultury na wypadek konfliktu zbrojnego do praktyki działania Sił Zbrojnych RP. W: Białek W. Białek-Guillemette A. Ochrona dóbr kultury w razie zagrożeń czasu wojny i pokoju. Warszawa 1996, Aneks 15,

- Regulamin organizacyjny Państwowej Służby Ochrony Zabytków z dnia 2 stycznia 1991 r. PSOZ, Warszawa 1991.

- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 września 1993 r. w sprawie obrony cywilnej. Dz.U. 1993, nr 93, poz. 429.

- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 6 września 1993 r. w sprawie świadczeń na rzecz obrony. Dz.U. 1993, nr 85, poz. 397.

- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 września 1993 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania szefa obrony cywilnej kraju, szefów obrony cywilnej województw i gmin oraz zasad i trybu kierowania, a także koordynowania przez nich przygotowań i realizacji przedsięwzięć obrony cywilnej. Dz.U. 1993, nr 91, poz. 417.

- Regulamin organizacyjny Ośrodka Dokumentacji Zabytków. ODZ, Warszawa 1992.

- Regulamin działań taktycznych wojsk lądowych. Cz. I, S.G, Warszawa 1994.

- Statut Ministerstwa Kultury i Sztuki z dnia 28 marca 1992 r. M.K.i S. Warszawa 1992.

- Statut Trybunału Międzynarodowego do Spraw Ścigania Osób Odpowiedzialnych za Poważne Naruszenie Międzynarodowego Prawa Humanitarnego na terytorium byłej Jugosławii od 1991 r. Ministerstwo Sprawiedliwości RP.

- Spotkanie ekspertów w sprawie stosowania i skuteczności konwencji o ochronie dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego. Haga, 5-7 lipca 1993 r.

- The 378 properties which the World Heritage Committee has included in the World Heritage List. UNESCO 1993.

- Uchwała Rady Ministrów nr 111/1973. *Biuletyn Komitetu Obrony Kraju.*, nr 16 - B, poz. 85.

- Uchwała Nr 54-96 Rady Ministrów z dnia 14 maja 1996 r. w sprawie powołania Polskiego Komitetu Doradczego do Spraw Ochrony Dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego.

- Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i o muzeach. Dz.U. 1962, nr 10, poz. 48., z późniejszymi zmianami Dz.U. 1990, nr 56, poz. 322.

- Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej. Jednolity tekst. Dz.U. 1992, nr 4, poz. 16.

- Ustawa z dnia 8 sierpnia 1996 r. o zmianie niektórych ustaw normujących funkcjonowanie gospodarki i administracji publicznej. Dz.U. 1996, nr 106, poz. 496.

- Ustawa o muzeach z dnia 21 listopada 1996 r. Dz. U. 1997, nr 5, poz. 24.

- Uzgodnienia w sprawie zasad organizacji ochrony sakralnych i kościelnych dóbr kultury na wypadek zagrożenia bezpieczeństwa państwa. Warszawa, dnia 25 lutego 1985. Oryginał dokumentu OOiKZ.

- Uzupełnienie Listy Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Przyrodniczego UNESCO (zabytki wpisane przez Komitet Dziedzictwa na 10 sesji Komitetu). Paryż, 24-28 listopada 1986 r. (maszynopis).

- Wytyczne Szefa Wojskowej Inspekcji Architektoniczno-Budowlanej MON w sprawie prowadzenia ewidencji obiektów zabytkowych usytuowanych na terenach będących w zarządzie Ministra Obrony Narodowej. MON. Warszawa 1996.

- Vingt - neuf nouveaux sites culturels et naturels inscrits sur la Liste du patrimoine mondial de L'UNESCO, nr 95 - 203.

- Zakres zadań jedno-lub wieloosobowych stanowisk pracy tworzonych na podstawie zarządzenia Ministra Kultury i Sztuki z dnia 22 września 1990 roku w sprawie powołania Państwowej Służby Ochrony Zabytków i określenia jej struktury. *Kurier Konserwatorski*, nr 2, 1991 r.

- Zarządzenie nr pf 14 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 3 lutego 1973 r. w sprawie zasad i organizacji ochrony dóbr kultury na wypadek konfliktu zbrojnego. MKiS, Warszawa 1973 (nie publikowane).

- Zarządzenie nr pf 66 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 9 września 1974 r. w sprawie zasad i organizacji ochrony dóbr kultury na wypadek konfliktu zbrojnego. MKiS, Warszawa 1974.

- Zarządzenie nr pf 27 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 10 maja 1982 r. w sprawie zasad i organizacji ochrony dóbr kultury na wypadek konfliktu zbrojnego. MKiS, Warszawa 1982.

- Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 22 września 1990 r. w sprawie powołania Państwowej Służby Ochrony Zabytków i określenia jej struktury. *Kurier Konserwatorski*, 1991, nr 2.

- Zarządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 8 września 1994 r. w sprawie uznania za pomniki historii. *Monitor Polski*, nr 50. poz. 412-426.

- Zarządzenie nr 23 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 25 kwietnia 1995 r. w sprawie ochrony dóbr kultury na wypadek zagrożenia bezpieczeństwa państwa i konfliktu zbrojnego. *Dziennik Urzędowy MKiS* 1995, nr 4, poz. 14.

- Zasady prowadzenia prac przygotowawczych w zakresie ochrony sakralnych i kościelnych dóbr kultury na wypadek zagrożenia bezpieczeństwa państwa. Warszawa, dnia 30 maja 1986 r. Oryginał dokumentu OOiKZ.

LITERATURA

- Białek W. Ochrona dóbr kultury w razie zagrożenia bezpieczeństwa państwa i wojny. AON. Warszawa 1995.

- Białek W. Geneza i stan współczesny organizacji ochrony dóbr kultury na wypadek szczególnych zagrożeń lub konfliktu zbrojnego. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Generalnego Konserwatora Zabytków w dniu 3 listopada 1993 r.

- Białek W. Ochrona dóbr kultury przed skutkami konfliktu zbrojnego. *Ochrona i Konserwacja Zabytków*, 1996, nr 2.

- Białek W. Rola wojska w ochronie dóbr kultury podczas działań zbrojnych. *Ochrona i Konserwacja Zabytków*, 1996, nr 2.
- Białek W., Białek-Guillemette A. Ochrona dóbr kultury w razie zagrożeń czasu wojny i pokoju. Wydanie Specjalne. Warszawa 1996.
- Białek W. Międzynarodowa konferencja państw współpracujących w ramach programu *Partnerstwa dla Pokoju* w Krakowie 18-21 czerwca 1996 r. *Ochrona i Konserwacja Zabytków* 1996, nr 3.
- Białek W. Wznowienie działalności Polskiego Komitetu Doradczego do Spraw Ochrony Dóbr Kultury. *Ochrona i Konserwacja Zabytków* 1997, nr 5.
- Białek-Guillemette A. Światowe dziedzictwo kulturalne i przyrodnicze Państw Sygnatariuszy Paktu NATO i Partnerstwa dla Pokoju. *Ochrona i Konserwacja Zabytków*, 1996, nr 2.
- Białek-Guillemette A. Rejestr Dóbr Kulturalnych Objętych Ochroną Specjalną. *Ochrona i Konserwacja Zabytków*, 1996, nr 2.
- Białek-Guillemette A. Lista Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego. *Ochrona i Konserwacja Zabytków* 1996, nr 3.
- Białek W. Białek-Guillemette A. Kształtowanie się polskiej służby konserwatorskiej w latach rozbiorów i w okresie II Rzeczypospolitej. *Ochrona i Konserwacja Zabytków* 1996, nr 3
- Brykowski R. Ocalić przeszłość dla przyszłości. Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości. ODZ, Warszawa 1985.
- Brykowski R. List otwarty do Państwowej Służby Ochrony Zabytków. *Ochrona Zabytków*. 1994, nr 3-4.
- Exposé prezesa Rady Ministrów prof. Jerzego Buzka. *Rzeczpospolita*, nr 263 z dnia 12 listopada 1997 r.
- Gradecki M.K. Udział obrony cywilnej w ochronie dóbr kultury podczas konfliktu zbrojnego. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Generalnego Konserwatora Zabytków w dniu 3 listopada 1993 r. OOiKZ, Warszawa 1994.

- Gruszczyński J. Ochrona dóbr kultury w działaniach lotniczych (maszynopis). Referat wygłoszony na konferencji AON i Sztabu Generalnego WP w 1995 r.

- Kaleta W. Mądry Polak po... wodzie. *Polska Zbrojna* 1997, nr 31.

- Kaleta W. Oklaski na stojąco. *Polska Zbrojna* 1997, nr 31.

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483.

- Kowalski W. Likwidacja skutków II wojny światowej w dziedzinie kultury. Warszawa 1994.

- Kulczycki R. Zapanować nad kryzysem. *Polska Zbrojna* 1997, nr 31.

- Lista Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO. *UNESCO i My*. 1994, nr 1 (272), s. 15.

- Materiały z konferencji zorganizowanej przez Generalnego Konserwatora Zabytków w dniu 3 listopada 1993 r. na temat: *Poszukiwanie struktur organizacyjnych zabezpieczenia dóbr kultury na wypadek konfliktu zbrojnego*, OOZP, Warszawa 1994.

- Materiały z międzynarodowej konferencji *Partnerstwa dla Pokoju* w Krakowie w 1996 r. (nie opublikowane).

- Nahlik S.E. Grabież dzieł sztuki. Rodowód zbrodni międzynarodowej. Wrocław - Kraków 1958.

- Nahlik S.E. Międzynarodowa ochrona dóbr kulturalnych. Zbiór tekstów. BMiOZ, t. IV, Warszawa 1962.

- Nieć H. Ojczyzna dzieł sztuki. Międzynarodowa ochrona integralności narodowej spuścizny kulturalnej. Warszawa-Kraków 1980.

- Ochrona dóbr kultury. Historia i kształt współczesny. MKiS, Warszawa 1976.

- Ochrona dzieł sztuki w Polsce. Materiały z konferencji naukowej w ASW. Warszawa 1990.

- Ochrona i konserwacja zabytków w Polsce 1944-1989. Uwarunkowania polityczne i społeczne. Red. A. Tomaszewski. SKZ Warszawa 1996. Materiały z konferencji naukowej w Kazimierzu Dolnym w 1994 r.

- Okrański K. Ochrona zabytków i dóbr kultury w czasie konfliktów zbrojnych. WAP, Warszawa 1986.

- Ostrowski M. Wszystkie plagi świata. Polityka nr 33 z 16.08.1997 r.

- Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie. Warszawa 1982.

- Sałaciński K. Straty w dobrach kultury w czasie powodzi - uwagi, spostrzeżenia i wnioski wynikające z ich ratowania. (materiał nie publikowany).

- Świeczyński J. Grabieżcy kultury i fałszerze sztuki. Warszawa 1986.

- The Department of State Treaty. Information Bulletin, 1935, nr 67.

- Wielka Encyklopedia Powszechna. Warszawa 1962.

- Żaryn S. Dlaczego chronimy zabytki. Warszawa 1962.

- Zachwatowicz J. Wybór prac. ODZ, Warszawa 1981.

- Żuchowski R. Twarda woda. *Polska Zbrojna* 1997, nr 32.

